

Hujjat tekshirish natijalari

Tekshiruvchi: Bekturdiyev Sanjarbek Sharifboyevich (ID: 16451)
Tashkilot: Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
Hisobot "Antiplag.Uz" servisi tomonidan taqdim etilgan

HUJJAT TO'G'RISIDAGI MA'LUMOTLAR

Hujjat raqami: 297294

Yuklangan vaqt: 15-03-2025 09:38:00

Dastlabki fayning nomi: Oxirgi Dissertatsiya 15.03.2025 oxir.docx

Hujjat nomi: Oxirgi Dissertatsiya 15.03.2025 oxir.docx

Hujjat turi: Nomzodlik dissertatsiyasi

Matndagi belgilari: 340054

Gaplar soni: 4453

Matn o'lchami: 806729 kB

HISOBOT TO'G'RISIDAGI MA'LUMOTLAR

Qidirish oraligi: ko'satilmagan

Qidirish modullari: eLIBRARY.RU qidiruv moduli, BMK dissertatsiyalari qidiruv moduli, ИПС Адилет qidiruv moduli, Tabobat qidiruv moduli, Модуль поиска переводных заимствований qidiruv moduli, Patentlar qidiruv moduli, Переводные заимствования по Интернету (EnRu) qidiruv moduli, Internet plus qidiruv moduli, RDK to'plami qidiruv moduli, Elektron-kutubxonalar tizimlari qidiruv moduli, Garant AHT qidiruv moduli, Iqtibos keltirish qidiruv moduli, Shablon iboralar qidiruv moduli, СПС Гарант: нормативно-правовая документация qidiruv moduli, IEEE qidiruv moduli, Коллекция НБУ qidiruv moduli, Перефразирования по СПС ГАРАНТ: аналитика qidiruv moduli, Перефразирования по Интернету (EN) qidiruv moduli, Публикации eLIBRARY (переводы и перефразирования) qidiruv moduli, СМИ России и СНГ qidiruv moduli, Перефразированные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli, Перефразированные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli, Перефразированные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli, Собственная коллекция компаний qidiruv moduli, Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli, Search module of IEEE paraphrases qidiruv moduli, IEEE Cross language qidiruv moduli, OTMilar halqasi qidiruv moduli, springer qidiruv moduli, crosslang_rsl_2022 qidiruv moduli, crosslang vuzring qidiruv moduli

O'ZLASHTIRIB OLİSHLAR

45.56%

O'Z-ZİDAN İQTİBOS KELTİRİSHLAR

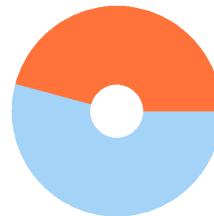
0%

İQTİBOS KELTİRİSHLAR

0.35%

ORIGINALLIK

54.09%

O'zlashtirib olish — topilgan barcha matnli kesishmalar ulushi, tizim hujjatning umumiy hajmiga nisbatan iqtibos keltirishga kiritganlaridan tashqari.

O'z-o'zidan iqtibos keltirishlar — tekshirilayotgan hujjatdagi muallifi yoki hammuallifi tekshirilayotgan hujjatning muallifi bo'lgan manba matni fragmenti bilan mos tushuvchi yoki deyarli mos tushuvchi matn fragmentlarining hujjatning umumiy hajmiga nisbatan ulushi.

Iqtibos keltirish — muallifni bo'limgan, biroq tizim ulardan foydalanshi to'g'ri deb hisoblagan matnli kesishmalarning hujjatning umumiy hajmiga nisbatan ulushi. Bunga GOST bo'yicha qilingan iqtiboslar: umumfovdaylanuvchi ifodalari; me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plamidan olingan manbalarda topilgan matn fragmentlari kiradi.

Matnli kesishma — tekshirilayotgan hujjatdagi manba matni fragmenti bilan ustma-ust yoki deyarli ustma-ust tushuvchi matn fragmenti.

Manba — tizimda indekslangan va tekshirish o'tkaziluvchi qidirish modulida mavjud bo'lgan hujjat.

Originallik — tekshirilayotgan hujjat matnidagi tekshiruv borgan birorta ham manbada topilmagan fragmentlarning hujjatning umumiy hajmiga nisbatan ulushi.

O'zlashtirib olishlar, o'z-o'zidan iqtibos keltirishlar, iqtibos keltirishlar va originallik alohida ko'satkichlar hisoblanadi va jami bo'lib 100%, ni beradi, bu esa butun tekshirilayotgan hujjat matniga mos keladi.

E'tiboringiz tizim tekshirilayotgan hujjatning tizimda indekslangan matnli manbalar bilan matnli kesishmalarni topishiga qaratamiz. Bunda tizim yordamchi vosita hisoblanadi, o'zlashtirib olishlar yoki iqtibos keltirishlarning to'g'riligi va o'rinnligini hamda tekshirilayotgan hujjat matnli fragmentlarining muallifi kimligini aniqlash tekshiruvchining vakolatida qoladi.

Nº	Hisobotdagi ulushi	Manba	Qidirish moduli
[01]	1.48%	Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулемшов ой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "ЮРКОМПАНИ", 2012 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[02]	0.71%	Юридическое образование и подготовка судей в Республике Узбекистан * - Документ https://textarchive.ru/c-1070756-pall.html	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[03]	1.82%	ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В ИНТЕГРИРОВАННОЙ СРЕДЕ.	Публикации eLIBRARY (переводы и перефразирования) qidiruv moduli
[04]	0.43%	N.M.Orinova-Umumiypedagogika.pdf https://edu.utu-ranch.uz/media/files/2024/08/24/N.M.Orinova-Umumiypedagogika.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[05]	3.84%	https://staff.tiame.uz/storage/users/787/articles/f1WlmveIRf1AQswVwqTiwlYVmCxnrRRXCXqHFLeL.pdf https://staff.tiame.uz/storage/users/787/articles/f1WlmveRF1AQswVwqTiwlYVmCxnrRRXCXqHFLeL.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[06]	0%	udoabmH2tZv9f9yQhB0a muALtki1bHQZ6Ztan7lf.pdf https://staff.tiame.uz/storage/users/167/articles/udoabmH2tZv9f9yQhB0amuALtki1bHQZ6Ztan7lf.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[07]	4.24%	Boshlang'ich sikrashga o'rgatishinflarda ijodiy f https://znanio.ru/media/boshlangich-sikrashga-orgatishinflarda-ijodiy-f-2614618	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[08]	0%	Boshlang'ich sikrashga o'rgatishinflarda ijodiy f https://znanio.ru/media/boshlangich-sikrashga-orgatishinflarda-ijodiy-f-2614618	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[09]	1.39%	http://portal.guldu.uz/download-edfiles-21384.pdf http://portal.guldu.uz/download-edfiles-21384.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[10]	0%	2024-12-14-12-30-31_97737236645b4ca21791 913a518e4c0d.pdf https://renessans-edu.uz/files/books/2024-12-14-12-30-31_97737236645b4ca21791913a518e4c0d.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[11]	2.45%	DARSLIK UMUMIY.PED.	OTMilar halqasi qidiruv moduli

[12]	1.83%	Суслова О.Н. Организация внеклассной работы как условие повышения качества знаний школьников по основам безопасности жизнедеятельности	crosslang vezring qidiruv moduli
[13]	1.03%	https://tma.uz/wp-content/uploads/2019/10/UKAZ-PREZIDENTA-RE SPUBLIKI-UZBEKISTAN- UP-5847-08.10.2019.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[14]	0.8%	kwhGApBNo2Po8bo.pdf https://api.ziyou.net/uploads/books/10001253/kwhGApBNo2Po8bo.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[15]	2.48%	andijon_konfrensiya_tuplam_2023.pdf https://tsuull.uz/sites/default/files/andijon_konfrensiya_tuplam_2023.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[16]	0.83%	http://www.cawater-i.info.net/pdf/uz-obrazovanie-1997-2.pdf http://www.cawater-info.net/pdf/uz-obrazovanie-1997-2.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[17]	1.18%	Zakon_ZRU%E2%80%9363_7_ob_obrazovanii.pdf https://gubkin.uz/uploads/sveden/Zakoni_i_Postanovleniya/Zakon_ZRU%E2%80%93637_ob_obrazovanii.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[18]	1.25%	Masters_2_2020	crosslang vezring qidiruv moduli
[19]	2.11%	https://uniwork.buxd.uz/resurs/12686_1_A72BE8BEDCB5EA3A97F37F65CED7F52401EF448C.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[20]	0.42%	Ласкина Н.В. Комментарий к Федеральному закону от 22.08.1996 N 125-ФЗ "О высшем и послевузовском профессиональном образовании". - Специально для системы ГАРАНТ, 2012 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[21]	2.96%	Abdulla Qahhor https://hozir.org/abdulla-qahhor-v2.html	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[22]	0%	Abdulla Qahhor https://hozir.org/abdulla-qahhor-v2.html	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[23]	0%	YANGI O'ZBEK ADABIYOTI VATAN OSTONADAN BOSHLANADI ! NAMANGAN VILOYATI YANGIQO'RG'ON TUMANI NANAY QISHLOG'I SAYTI http://dostlikmifyznuz.zn.uz/2018/09/13/yangi-ozbek-adabiyoti/	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[24]	0.17%	Комментарий к Федеральному закону от 29 декабря 2012 г. N 273-ФЗ "Об образовании в Российской Федерации" (поглавный) (под ред. В.Е. Усанова). - "Юркомпания", 2013 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[25]	1.76%	https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2024/01/2023-2-son.pdf	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[26]	0.17%	Шкатулла В.И. Образовательное право России: учебник для вузов. - "Юстицинформ", 2015 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[27]	1.92%	"Bo'lajak pedagoglarning kreativlilik sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlari" https://multiurok.ru/files/bolajak-pedagoglarning-kreativlilik-sifatlarini-ri.html	Search module INTERNET PLUS qidiruv moduli
[28]	1.33%	Сурайё дисс 2022 latin (2)(2)(2)	OTMLar halqasi qidiruv moduli
[29]	0.87%	%D0%92%D1%8B%D0%BF%D 1%83%D1%81%D0%BA%206 0%20%D1%87%D0%B0%D1% 81%D1%82%D1%8C%202,% 202018%20%D0%B3%D0%B E%D0%B4%20(1).pdf https://gpa.cfuv.ru/attachments/article/3840/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2060%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%202,%202018%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%20(1).pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в русском сегменте qidiruv moduli
[30]	0.09%	Андрichenko Л.В., Баранков В.Л., Булаевский Б.А. и др. Образовательное законодательство России. Новая веха развития: монография (отв.ред. к.ю.н. Н.В. Путило, к.ю.н. Н.С. Волкова). - ИД "Юриспруденция", 2015 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[31]	0.59%	NOFILOLOGIK OTM TALABALARINI NUTQ FAOLIYATI TURLARINI B2 DARAJASIDA TAKOMILLASHTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV (MOLIYA-IQTISOD YO'NALISHI MISOLIDA)	OTMLar halqasi qidiruv moduli
[32]	0.4%	NOFILOLOGIK OTM TALABALARINI NUTQ FAOLIYATI TURLARINI B2 DARAJASIDA TAKOMILLASHTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV (MOLIYA-IQTISOD YO'NALISHI MISOLIDA)	OTMLar halqasi qidiruv moduli
[33]	0.26%	Профессиональная компетентность как показатель качества подготовки специалиста в вузе.	Публикации eLIBRARY (переводы и перефразирования) qidiruv moduli
[34]	0.42%	ВКР Гаряева Т.С. готовая дипломная работа	crosslang vezring qidiruv moduli
[35]	0%	ПУТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В СИСТЕМЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ.	Публикации eLIBRARY (переводы и перефразирования) qidiruv moduli
[36]	0.07%	ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ. http://elibrary.ru/item.asp?id=42898510	Публикации eLIBRARY (переводы и перефразирования) qidiruv moduli
[37]	0.83%	EVRISTIK TOPSHIRIQ-LAR-BOSHLAN G'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA. http://elibrary.ru/item.asp?id=53709792	eLIBRARY.RU qidiruv moduli

[64]	0.11%	Problems of Using the Term STEM in Russian Education https://ieeexplore.ieee.org/document/10605709	IEEE Cross language qidiruv moduli
[65]	0%	Реформа государственной регламентации образовательной деятельности и ее влияние на систему высшего образования ФСИН России (Н.В. Моторова, журнал "Пенитенциарная наука" N 4 (том 17), октябрь-декабрь 2023 г.)	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[66]	0.04%	O'YINLAR VOSITASIDA PEDAGOGIK TARBIYA TA'LIMINI TASHKIL QILISH VA O'QUVCHILARDA INTIZOMLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI. http://elibrary.ru/item.asp?id=54324852	eLIBRARY.RU qidiruv moduli
[67]	0.26%	OLIY TA'LIM TIZMI UCHUN TAKLIF VA LOYIHALAR. https://elibrary.ru/item.asp?id=46544348	eLIBRARY.RU qidiruv moduli
[68]	0%	Международное санкционное право и антисанкционное законодательство Российской Федерации: монография (Максуров А.А.). - "Юстицинформ", 2024 г.	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[69]	0.17%	https://pedagogium.p.l/wp-content/uploads/2022/08/Monografia_18.12.2021-1.pdf https://pedagogium.p.l/wp-content/uploads/2022/08/Monografia_18.12.2021-1.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli
[70]	0%	МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА. ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ, ИННОВАЦИИ.	eLIBRARY.RU qidiruv moduli
[71]	0.21%	TARBIYA NAZARIYASI VA TARBIYA JARAYONINING METODOLOGIK ASOSLARI. https://elibrary.ru/item.asp?id=4798896	eLIBRARY.RU qidiruv moduli
[72]	0.03%	%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_%D0%9B%D0%9F%D0%9A2 0.12.24_%D0%B1%D0%B5 %D0%B7-1.pdf https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743882/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_%D0%9B%D0%9F%D0%9A20.12.24_%D0%B1%D0%B5%D0%B7-1.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli
[73]	0%	Введение в профессию юриста: учебное пособие (коллектив авторов; под ред. А.С. Ермоленко, М.В. Самсоновой, И.И. Черных). - "Инфотропик Медиа", 2023 г. http://ivo.garant.ru/#/document/480923590	Переводные заимствования по коллекции Гарант: аналитика qidiruv moduli
[74]	0%	On Emerging Methodology for Collection of Good Practices in the Area of Applied Artificial Intelligence https://ieeexplore.ieee.org/document/10316104	IEEE Cross language qidiruv moduli
[75]	0.03%	НАЦИОНАЛЬНО КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ.	Публикации eLIBRARY (переводы и перифразирования) qidiruv moduli
[76]	0%	bayz_m_-vnedrenie-k oncepcii-obuchenie-s lujeniem-v-deyatelno st-niu-vshe---perm.d ocx	crosslang vuzring qidiruv moduli
[77]	0.05%	Доценко С.П. 54 ЭПО-з ДЕЛОВАЯ ИГРА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ О	crosslang vuzring qidiruv moduli
[78]	0%	BO'LAJAK QURUVCHI MUHANDISLARNI KASBIY KOMPONENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT-KOMUNIKATSİY A TEKNOLOGİYALARI OR'NI. http://elibrary.ru/item.asp?id=53986254	eLIBRARY.RU qidiruv moduli
[79]	0%	https://monografie.s.an.edu.pl/wp-content/uploads/2018/01/sim 83.pdf https://monografie.san.edu.pl/wp-content/uploads/2018/01/sim83.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli
[80]	0%	“Being a Student Today” Features of Present-Day University Education and Problems of Engineering Education https://ieeexplore.ieee.org/document/10496774	IEEE Cross language qidiruv moduli
[81]	0.07%	ilmiy_axborot_5_son_2020.pdf https://buxdu.uz/media/jurnallar/ilmiy_axborot/ilmiy_axborot_5_son_2020.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli
[82]	0%	Social-Communication Web Technologies in the Higher Education as Means of Knowledge Transfer https://ieeexplore.ieee.org/document/8929753	IEEE Cross language qidiruv moduli
[83]	0%	Формирование читательской грамотности обучающихся как условие повышения качества подготовки к итоговому выпускному сочинению.	Публикации eLIBRARY (переводы и перифразирования) qidiruv moduli
[84]	0%	Чепуховая всячина всякой чепухи (Мысли, афоризмы, максимы).	Публикации eLIBRARY (переводы и перифразирования) qidiruv moduli
[85]	0%	0208scine.pdf https://korkyt.edu.kz/files/222/Konferenciya/0208scine.pdf	Переводные заимствования по коллекции Интернет в английском сегменте qidiruv moduli

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
I.KARIMOV NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA
UNIVERSITETI

Qo'lyozma huquqida
UDK: 371.10:681.142.37.

RAXIMOV MINHOJIDDIN MUHAMMADG'OLIB O'G'LI

**O'ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH TEKNOLOGIYASI**

**13.00.01– Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo'yicha pedagogika
fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan**

D I S S Y E R T A S I YA

**Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari doktori, professor
A.Musurmanova**

Toshkent -2025

KIRISH	28	4
I BOB.	O'ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH TEXNOLOGIYASINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI.....	14
§1.1.	O'zbekiston mакtablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish - pedagogik muammo sifatida.....	14
§1.2.	Shaxsnинг qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish haqida sharq allomalarining qarashlari.....	27
§1.3.	Iqtidorli o'quvchilar 50 pedagogik-psixologik xususiyatlari..... Birinchi bob yuzasidan xulosa.....	35 57
II BOB.	O'ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI.....	59
§2.1.	Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida Milliy ta'lim tashabbusi.....	59
§2.2.	Ta'limda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar uslubi.....	77
§2.3.	Ta'limiyl o'yinlar, interfaol dars vositasida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish va boshqarish..... Ikkinchi bob yuzasidan xulosa.....	98 117
IQTIDORLI O'QUVCHILAR TARBIYASI VA		
III BOB.	IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI VA SAMARADORLIGI.....	119
§3.1.	O'zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi	119
§3.2.	Tajriba-sinov ishlari natijalari va ularning tahlili.....	127

Uchinchi bob yuzasidan xulosa.....	139
XULOSA.....	143
TAVSIYALAR.....	145
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	146
ILOVALAR.....	161

55

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahonda o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning turli ko‘rinishlari, kreativ mexanizmlari amaliyotga tatbiq etilgan. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar didaktika va o‘qitish faoliyatni rivojlantirish, ijodiy ta’lim muassasalari faoliyatini boshqarishda, samarali kompetensiyali yondashuvni faollashtirishga alohida ahamiyat qaratib kelmoqda. YUNESKO tomonidan 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “Sifatli ta’lim ijodiy tafakkurni va bilimni rag‘batlantiradi, savodxonlik va hisob malakalari asoslarini, shuningdek, tahlil qilish, muammolarni hal qilish, fikrlash hamda boshqa shaxslararo va ijtimoiy munosabat ko‘nikmalarini yuqori darajada egallahash”¹ga alohida e’tibor berilmoqda. Xalqaro miqyosda ta’limining sifatini oshirish, ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, o‘zini-o‘zi baholash, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga, ayniqsa mamlakatimizda 2019 - yildan boshlab faoliyat olib borayotgan ijod va ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasiga alohida e’tibor berilmoqda.¹⁴

Dunyo ta’limida o‘qitish modellarini texnologik taraqqiyot g‘oyalari bilan uyg‘un holda kashf qilish, ta’lim sifati nazariyasi va metodologiyasining yetakchi g‘oyalarini tatbiq etish orqali uzviylik, uzlucksizlik va izchillik tamoyillariga asoslangan qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish tamoyillariga yangicha yondashuvlar, ilmiy-pedagogik innovatsiyalar, qitishning “STEAM – ta’lim” dasturi asosida o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan, PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq ta’lim jarayonida tamomila o‘zgacha nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg‘unligi hamda hayotiyligini ta’minlash masalalari muhim ahamiyat kasb etibgina qolmasdan, asosiyligi jihatidan ham o‘z isbotini topdi. Ta’lim muassasalari tizimida o‘quvchilarning ijodiy faolligi muammolarining yechim yo‘llarini topish, o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini tashkil etish, ta’lim

¹ Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, I-ncheon, Republic of Korea¹)

tizimini samarali boshqarish maktab yoshidan o‘quvchilar shaxsini rivojlantirish, ularning qobiliyati, axloqiy va estetik hissiyotlarini milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, o‘qishga qiziqishi, xohish va istagini, o‘zi va o‘z atrofini o‘rab olgan olamga hissiy munosabatni, ruhiy dunyosini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv tuzilmalarini ishlab chiqishdan iborat. Ijodkor o‘quvchining intellektual qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga, uning ichki imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga ko‘maklashuvchi iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish hamda ularga maqsadli ta’lim berish texnologiyasiga alohida e’tibor qaratish, shuningdek, tizim faoliyatini takomillashtirish maqsadida pedagogik texnologiyalarga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni ³⁷ amalga oshirish dolzarb masalaga aylanganligi sababli mazkur ilmiy tadqiqotni ¹² “O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi”deb nomladik. Hozirgi davr ta’limning ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan konseptual ilmiy izlanishlari ijodkor o‘quvchilarda iste’dodning yorqinlashuvi, ixtirochilikka qiziqishi bu borada umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ertak, hikoya, qo‘sish, musiqaning obrazli mazmunini tezda idrok etishi, ijodiy imkoniyatlarini nazarda tutgan tadqiqotlar milliy ta’lim tizimi uchun juda katta ehtiyojga aylandi.

Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqishdagi islohotlar maktab ta’limidan boshlab o‘quvchilarning fan asoslari bo‘yicha zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirishga ehtiyojini, asosiy milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma’naviy-axloqiy fazilatlarni, mehnat ko‘nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatini rivojlantirishga zarur shart-sharoitlarni yaratibgina qolmasdan, o‘quvchilari ijodiy faoliyatini tashkil etishning samarali pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xalq ta’limi tizimining 2030 -yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “o‘qitish usullarini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan o‘quvchilarda ⁶² o‘qishga sog‘lom, kuchli va ta’sirchan motivatsiyani rivojlantirish”² kabi muhim vazifalarni belgilab bergen. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo‘naltirilgan

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiklash to‘g‘risida. Xalq so‘zi gazetasi 2019 yil aprel.

tadqiqotlarga hamda samarali boshqarishga alohida ehtiyoj sezilmoqda shuning uchun ham mamlakatimizda mazkur soha uchun yetarlicha e'tibor qaratilmoqda. Bunday yondashuv ta'limida o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish hamda ularga maqsadli ta'lim berish texnologiyasini, unda ta'lim olayotgan o'quvchilarning ijodiy faoliyatini samarali tamoyilini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bunga esa ijod maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish hamda o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqotiga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish, nazorat qilish strategiyalarini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruva mexanizmlarni ishlab chiqish orqali erishish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentyabrdagi “Yoshlarga oid Davlat siyosati to‘g‘risidagi” R-406-sonli qonuni, 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2017-yil 15-martdagи “Umumiy o'rta ta'lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 140-sonli qarori, 2017-yil 11-avgustdagи “Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 610-sonli qarori, 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 14-avgustdagи PQ-3907-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo“shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-sonli farmoni 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712 - sonli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-sentyabrdagi PF-5815 - sonli farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-sentyabrdagi PQ-4444- sonli qarori, 2020-2025 yillarda ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish konsepsiysi, Vazirlar Mahkamasining «Prezident ta'lim muassasalari agentligi huzuridagi Pedagogik mahorat va xalqaro baholash markazi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida» 2021-yil 7-dekabrdagi 741-son qarori «Prezident ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida» 2022-yil 14-apreldagi PF-106-son

farmoni va sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjalarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor ynalishlariga mosligi: Mazkur tadqiqot respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. “Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy rivojlantirishda, innovasion g‘oyalar tizimini shakllantirish ¹⁴ va ularni amalga oshirish yo‘llari” ustuvor yo‘nalishi doirasida bajarilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darjasи. Respublikamizda pedagogik uzluksiz ta’limning asosiy tashkiliy-pedagogik jihatlari, didaktik shart-sharoitlari, uslubiy yondashuvlarini nazariy va ilmiy jihatdan takomillashtirish, ta’lim texnologiyalari ¹⁴ ta’lim sifati samaradorligiga erishish imkoniyatlari bo‘yicha R.Ahliddinov, J.Yo‘ldoshev, U.Begimqulov, L.Golish, R.Djurayev, U.Inoyatov, M.Mahmudov, A.Musurmanova, M.Vahobov, M.Yuldashev, Sh.Qurbanov va E.Seytxalilov, ta’limda uzviylik va uzluksizlikni ta’minalash, fanlararo aloqadorlik masalalarida M.Mirqosimova, B.Abdullayeva, N.Abdullayeva, B.Adizov, A.Jumanov, S.Mahkamov, G.Fayzullayeva, N.Yuldasheva, integrasion yondashuv asosida o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish borasida O.Abduraxmonov, D.Yakibova, R.Mavlonova, N.Raxmonqulova, dars mashg‘ulotlarini integratsiyalashning umumiyl xususiyatlariga doir mashg‘ulotlar strukturasi hamda texnologiyalari bo‘yicha M.Toshpulatova, B.A’zamova, R.Ibragimov, O.Roziqov, V.Karimova, E.G‘oziyev, Q.Yo‘ldoshev, Z.Nishonova, B.Qodirov va Sh.Boltayevalar ham shaxsning ijodiy faoliyatini rivojlantirishni uning aqliy qobiliyati ⁵⁰ bilish faoliyati, mustaqil fikr yuritish muammolariga bog‘lab talqin etadilar. Jumladan, V.Karimova shaxsning faolligi, faoliyat turlari va ularni ijtimoiy-xulq motivasiyasi ustida ilmiy izlanish olib borgan.

B.Adizov boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy bilish qobiliyatlarini rivojlantirishning pyedagogik tyexnologiyalarini ishlab chiqish ustida izlanish olib borgan.

N.X.Yunusova ijodiy faoliyat yordamida boshlang‘ich sinf yoshidagi

o‘quvchilarni tarbiyalash muammosini tadqiq etib, ijodiy faoliyat orqali tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishslash modelini tuzib chiqadi.

Sh.Boltayeva boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammosini tadqiq qilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida o‘quvchi ijodiy faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini ta’lim jarayonida rivojlantirish bo‘yicha A.Leontyev³, G.Muxametzyanova⁴, B.Pugachevalar tomonidan tadqiq etilgan. A. M. Matyushkin, I. S. Averina, G. D. Chistyakovalar o‘quvchi shaxsining ijodiy faoliyatini tashkil qilish masalalari ustida izlanish olib borib, ularning har bir rivojlanish bosqichi bilish jarayonlarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda qaralishi lozimligini uqtiradilar.

Xorijiy olimlardan A.Marshall,⁵ M.Porter, O.Solvell, G.Lindqvist, C.Ketels⁶ kabilarning izlanishlarida ilm-fanda o‘quvchi tarbiyasi va ijodkorligi va ularni samarali boshqarishning iqtisodiy jihatlari , menejmentga oid bir nechta elementlarning o‘zaro aloqasi va bir butun maqsad atrofida birlashish bilan bog‘liq hodisa sifatida tadqiq etilgan.

O‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantirish muammoli ta’lim kontekstida o‘rganilgan. I.P.Volkov, I.V.Dorno, R.I.Ibragimov, V.V.Matkin, M.I.Maxmutov⁷ va boshqalar ta’limni ijodiy tashkil etish masalalarini muammoli ta’lim nuqtai nazaridan o‘rgangan. Qator tadqiqotlarda o‘quvchi tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning psixologik muammolari yoritilgan: N.F.Talizina ishlarida o‘quv jarayonining turli bosqichlarida o‘quvchilar o‘zlashtirishining ijodiy-psixologik muammolari atroficha yoritilgan; A.M.Matyushkin,

³ Психологические механизмы и пути воспитания умений публичной речи. — М., 1972;

⁴ Педагог, ученый, организатор науки Г. В. Мухаметзянова Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» –Казан., 2008.

⁵ In the preparation of this Memoir I have had great assistance from Mrs. Marshall. I have to thank her for placing at my disposal a number of papers and for writing out some personal notes from which I have quoted freely. Alfred Marshall himself left in writing several autobiographical scraps, of which I have made the best use I could.

**Mercedes Delgado
Christian Ketels , Michael E. Porter
& Scott Stern** 2012.

⁷ "Теория и практика проблемного обучения", "Проблемное обучение. Основные вопросы теории", "Современный урок и вопросы теории", "Организация проблемного обучения в школе", имеющие фундаментальное значение для развития и перестройки современной педагогики. 2006 .

Ya.A.Ponomaryov⁸ o‘quvchilarda ijodkorlikni tarbiyalashda axborotlar bilan ishlash ya’ni bilim, ko‘nikma malakalarini rivojlantirish orqali o‘quvchi dunyoqarashidagi ba’zi muammolarini tahlil qilganlar.

F.Ya.Baykov, L.A.Venger va A.L.Vengerlarning tadqiqotlarida ham o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligi, intuisiya, diskursiv fikrlash “harakat va tafakkur” tizimida tahlil qilingan. Ya.A.Ponomarev⁹ izlanishlarida ta’lim sharoitida o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligi kompleks psixologik hodisa sifatida ajratilgan. Qayd etilgan tadqiqotlarda ta’limda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish, ularning ta’lim jarayonini faol ishtirokchilariga aylantirishga oid ko‘nikmalarini namoyon qilish, ijodiy pedagogik tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan ¹ foydalanish ¹³ ko‘nikmalarining ba’zi bir elementlari, ayrim jihatlari ochib berilgan. Biroq iqtidorli o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi maxsus o‘rganilmaganligi tadqiqot ishining mavzusini “O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi” deb, nomlanishiga sabab bo‘ldi.

²⁸

Dissertatsiya tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasining ilmiy tadqiqot ishlari, rejalar bilan bog‘liqligi. Dissertatsiya tadqiqoti I.Karimov ⁵⁵ nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti ilmiy-tadqiqot ishlari rejasining PZ-2017-0927¹²⁴ ⁶² “Ta’lim muassasalarida hamkorlik asosida pedagogik faoliyatni rivojlantirish” (2021-2023 yy.) mavzusidagi ilmiy-amaliy loyihasi doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi: O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi bo‘yicha tavsiya ishlab chiqish va takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi orqali ta’lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlarini aniqlashtirish;

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi orqali fan, ta’lim va ishlab chiqarishda integratsion ta’lim sifatini ta’minlashning ³⁴ ilmiy-pedagogik muammo sifatidagi nazariy asoslarini takomillashtirish;

⁸ Пономарев Я.А. Знания, мышление и умственное развитие. М., Просвещение, 1967.

⁹ Я.А.Пономарев «Знания, мышление и умственное развитие» - М., 1967.

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish orqali pedagogik ta'limining innovatsion modelini ishlab chiqish;

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasi asosida ilmiy-nazariy, metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob'yekti ³⁴ sifatida iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish jarayoni belgilanib, tajriba-sinov ishlarida Farg'ona viloyatidagi Erkin Vohidov, Sirdaryo viloyatidagi Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod makkabari va Toshkent viloyati Zangiota tumanidagi ixtisoslashgan ta'lim muassasasining jami 432 nafar VII-IX sinf o'quvchilari ishtirok etgan.

Tadqiqotning predmetini iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasining mazmuni, shakl, metod va vositalari tashkil qiladi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda nazariy (tahliliy-statistik, qiyosiy taqqoslash, umumlashtirish, sharhlash), diagnostik (suhbat, anketa, kuzatish, tasniflash), matematik va pedagogik eksperiment (ma'lumotlarni matematik-statistik qayta ishslash, natijalarni grafik tasvirlash, modellashtirish va boshqalar) ⁴⁶ kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: ¹⁸

ta'lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlari (ta'lim sifatini baholash mezonlari va aniqlash indikatorlari, o'quvchi kompetentlik darajasi, o'qituvchining innovasion faoliyati) hamda ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi omillar (ta'lim mazmuni, ob'yekt va sub'yekt munosabati, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy) davlat ta'lim standartlari va buyurtmachilar talablarini integratsiyalash asosida aniqlashtirilgan;

ta'lim turlarining o'zaro bog'liq tarkibiy bo'limlari (gorizontal, vertikal) va o'ziga xos integral belgilari (ijro, nazorat, natija)dan iborat ta'lim sifatini oshirishga mo'ljallangan innovation yondashuv tuzilmasini modellashtirish tamoyillari (uzviylik, normativlik, ilmiylik, izchillik, universallik) asosida ishlab chiqilgan;

kreativ yondashuvlar asosida ¹⁴ ixtisoslashgan makkabarda ta'lim sifatini oshirish tamoyillari (muvoifiqlik, tizimlilik, barqarorlik, sinergetik, moslashuvchanlik)ga asoslangan mobil harakatli tezkor aloqa, hududiy yaxlitlik hamda "maktab-iqtidor laboratoriysi" maydonchalarining imkoniyatlari (boshqaruv, metodik didaktik, texnologik, motivasion)ga ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan; ⁴⁰

ta’lim tizimida sifatli kadrga bo‘lgan ehtiyojni mahalliy sharoitga mos, tizimlararo manfaatdorlik tamoyillari (maqsad umumiyligi, manfaatlar xususiyligi)ga ko‘ra ta’minalashning uzviylik va uzlusizlikka asoslangan nazariy va amaliy faoliyat uyg‘unligi asosida takomillashtirilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

ixtisoslashgan maktablarda o‘quv-tarbiya jarayonini iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi asosida takomillashtirish hamda ta’lim tizimi boshqaruv faoliyatida tegishli darajadagi zarur pedagogik komponentlarni ta’minalash masalalari “Pedagogik texnologiya, uning ta’riflari va kasbiy mahorat tushunchasi ”, nomli o‘quv qo‘llanmasi, “Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi ya ijodkorligini rivojlantirish” mavzusidagi turkum ilmiy maqola va tezislarda yoritilgan;³³

ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish ya’ni “ijod maktabi – iqtidor laboratriyasi”ni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan;

iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish va rivojlantirish modeli asosidagi kasbiy yo‘naltirilgan namunaviy didaktik ta’mnoti (o‘quv qo‘llanma, tavsiyalar) yaratilgan;²⁶

ixtisoslashgan maktablarida ta’lim sifatini oshirish orqali tizimlararo manfaatdorlik asosida belgilangan ijtimoiy buyurtma hamkorlik dasturlari, zamonaviy texnologiyalari ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi bilish nazariyasining metodologiyasi: bixevoirizm va kognitiv, bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq shuningdek ma’lumotlarni xotirada saqlash va qayta ishlash hamda pedagogik ta’lim sohasidagi respublika, xorijiy davlatlar olimlari, amaliyotchilarning ishlariga asoslanilganligi; tadqiqot vazifalariga mos keluvchi, o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi tadqiqot metodlarining qo‘llanilganligi; tajriba-sinov ishlarining tahlili va tadqiqot natijalarining miqdor va sifat jihatidan ta’minalanganligi bilan belgilanadi.²

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati ixtisoslashgan maktablarida ta’lim sifatini samaradorligini ta’minlovchi omillarning ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinganligi, iqtidorli bolalarning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda samarali pedagogik-texnologik komponentlari aniqlashtirilganligi, sub’yekt-sub’yekt xarakteriga ega bo‘lgan hamkorlikning

tizimli-tashkiliy vazifalari hamda ijod maktablari ta’lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari, tamoyillari amaliy tavsiyalar va sohaga taalluqli ilmiy-nazariy muammo bo‘yicha boyitilgan dasturlar, loyihalar, tavsiya qilingan materiallar tizimi ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish, texnologiyalari asosidagi ta’lim sifatini takomillashtirish bo‘yicha o‘quv jarayonlari integratsiyalashganligi, belgilangan muammo bo‘yicha samarali metod va vositalarning ishlab chiqilganligi va takomillashtirilganligi, o‘quv qo‘llanmalar va pedagogik ta’limining innovatsion modeli yaratilganligi, tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan ilmiy-uslubiy taklif va tavsiyalardan o‘quvchi iqtidorini aniqlash, rivojlantirish va shunga ko‘ra to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish kabi materiallarini ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish asosida ta’lim muassasalarida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagilar:

ta’lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlari (ta’lim sifatini baholash mezonlari va aniqlash ¹² indikatorlari, o‘quvchi kompetentlik darajasi, o‘qituvchining innovasion faoliyati) hamda ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi omillar (ta’lim mazmuni, ob’yekt va sub’yekt munosabati, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy) davlat ta’lim standartlari va buyurtmachilar talablarini ¹⁷ integratsiyalash asosidagi ilmiy metodik taklif va tavsiyalardan PZ-2017927124 “Ta’lim muassasalarida hamkorlik asosida pedagogik faoliyatni rivojlantirish” mavzusidagi amaliy loyihani bajarishda foydalanilgan. **Natijada**, ixtisoslashgan ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonlari sifati samaradorligini oshirishga erishilgan;

ta’lim turlarining o‘zaro bog‘liq tarkibiy bo‘limlari (gorizontal, vertikal) va o‘ziga xos integral belgilari (ijro, nazorat, natija)dan iborat ta’lim sifatini oshirishga mo‘ljallangan innovation yondashuv tuzilmasini modellashtirish tamoyillari (¹⁸ uzbeklik, normativlik, ilmiylik, izchillik, universallik) bo‘yicha ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalardan O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti Qoraqalpog‘iston filialining A1-XT-092997-raqamli “Yoshlarni umuminsoniy, milliy va tarixiy qadriyatlar uyg‘unligi asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning

muammolari” mavzusidagi amaliy loyihani bajarishda foydalanilgan. (O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti Qoraqalpog‘iston filialining 2024 - yil 26 - dekabrdagi № 579-son ma’lumotnomasi). **Natijada**, ta’lim muassasalarini hamkorligini tashkil qilish hamda o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi takomillashtirilgan;

kreativ yondashuvlar asosida ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish tamoyillari (muvofiglik, 39 tizimlilik, barqarorlik, sinergetik, moslashuvchanlik)ga asoslangan mobil harakatli tezkor aloqa, hududiy yaxlitlik hamda “maktab-iqtidor laboratoriyasi” maydonchalarining imkoniyatlari (metodik, didaktik, texnologik, motivasion)ga ustuvorlik berish oshirishda foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ixtisoslashgan maktablarda amaliyotga joriylanganligi haqidagi 2021 - yil 27 - dekabrdagi №89-sonli dalolatnomasi).

Natijada, tadqiqot asosida ixtisoslashgan va ijod maktablari iqtidorli o‘quvchilar kompetentlik darajasining oshishiga erishilgan;

ta’lim tizimida sifatli kadrga bo‘lgan ehtiyojni mahalliy sharoitga mos, 12 tizimlararo manfaatdorlik tamoyillari (maqsad umumiyligi, manfaatlar xususiyligi)ga ko‘ra ta’minlashning uzviylik va uzlucksizlikka asoslangan.

Natijada nazariy va amaliy faoliyat uyg‘unligi borasidagi metodik xulosalar ta’lim muassasalarining ilmiy va metodik ta’minotini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 5 ta xalqaro va 3 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinganligi. Tadqiqot mavzusi bo‘yicha jami 15 nomdagи ilmiy ish, jumladan, 1 ta o‘quv qo‘llanma, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda jami 6 ta ilmiy maqola, jumladan, 3 tasi respublika va 5 tasi xorijiy jurnallarda chop etilgan.

Dissertatsyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi kirish, uchta bob, xulosa va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati 28 hamda ilovalardan iborat. Dissertatsyaning asosiy hajmi 161 sahifani tashkil etadi.

**I BOB. O'ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR
IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH
TEXNOLOGIYASINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI**

**§ 1.1. O'zbekiston maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini
rivojlantirish - pedagogik muammo sifatida**

Bugungi kunda shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda raqobatbardosh ta'lismizni rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri zamonaviy ta'lismuhitini yaratish hisoblanadi. Zero, bunday ta'lismuhitining yaratilishi, istiqbolda yuqori intellektual salohiyatli kadrlar salmog'ini o'sishi, mакtab o'qituvchilarining kasbiy kompetenligi va dars sifatini yaxshilanishi hamda mакtab rahbarlarining boshqaruv faoliyati samaradorligining ortishiga xizmat qiladi.¹⁶ Bunday zamonaviy ta'lismizni rivojlantirish va unga innovation texnologiyalarni tatbiq etish boshqaruvning¹⁷ zamonaviy usullarini amalda qo'llay oladigan rahbar o'qituvchilarga bog'liq.

Respublikamizda so'nggi yillarda fan-texnika va ta'lism taraqqiyotini ta'minlashga katta e'tibor qaratilmoqda.²⁹ Bugungi kunda, mamlakatimiz ta'litmizidagi o'zgarishlarning asosiy maqsadi – ta'lism jarayoniga aniq ijobjiy mazmun berib, mакtab o'quvchilarini ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirishdir.

Bugungi kunda respublika maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ilmiy-pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "... adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblangan sifatlari ta'lism-tarbiya masalasi bundan buyon ham doimiy e'tiborimiz markazida bo'ladi.

Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yosh avlodlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak⁶² malakali muallim va murabbiylar, professor-o'qituvchilar, haqiqiy ziyyolilar kerak"^[1].

So'nggi yillarda respublika iqtisodiyot tarmoqlari ijtimoiy sohanini innovation rivojlantirish, ilm-fan va ilmiy faoliyatni, xalq ta'limi sohasini har

tomonlama qo'llab-quvvatlash va natijadorligini oshirish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Demokratik islohotlarni amalga oshirish, jumladan, maktablarida o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish, inson huquq va erkinliklari hamda qonun ustuvorligini ta'minlash borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Shunday bo'lsada, mamlakat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar ilm-fan va innovatsiya sohasida davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirish, ilmiy faoliyatga oid davlat dasturlarini rivojlantirishda shaffoflikni oshirish hamda iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarda ilm-fan yutuqlari va innovation texnologiyalarni joriy etish ishlarini jadallashtirish lozimligini ko'rsatmoqda.

2020 - yil 23 - sentyabrda qabul qilingan Ta'lim to'g'risidagi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 - yil 5 - sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-son qarori, 2018 - yil 5 - sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son farmoni, 2019- yil 29 - apreldagi PF-5712-son farmoni bilan tasdiqlangan "Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish Konsepsiysi", 2020 -yil 6- noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son farmoni, shuningdek, qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda keltirilgan muhim vazifalardan kelib chiqib, maktablarda o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ularni kasbiy rivojlantirishda innovatsion boshqaruv faoliyatining tashkiliy-metodologik asoslarini tadqiq qilishning dolzarbligini belgilab beradi. Mazkur yuqoridagi normativ hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda tadqiqot ishimizni ya'ni maktablarda o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

Inson faoliyati – uning rivojlanishi uchun zarur sharoit bo'lib, uning jarayonida shaxs hayotiy tajribaga ega bo'ladi, atrof-olamni idrok etadi, bilimlarni o'zlashtiradi, malaka va ko'nikma hosil qiladi. Hozirgi davrda zamonaviy texnika va texnologiyalarning hayotga kirib kelishi inson faoliyatida, ijtimoiy ongida katta o'zgarishlar bo'lishini taqozo etmoqda. Zero, olam to'g'risida va insonning hayotda

tutgan o‘rni to‘g‘risidagi tasavvurlari o‘zgarmoqda, tafakkuri va olamni tushinishning yangi usullari shakllanmoqda, ma’naviy-amaliy o‘zlashtirishning yangi vositalari va usullariga o‘tish yuz bermoqda.

41

12

Maktablarda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish uning samarali ta’lim faoliyatini belgilab beruvchi ilmiy tasavvurlari evristik ta’limning pedagogik asosi sanaladi. Maktab o‘quvchilaridagi bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz beradi. Izlanishlar jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo‘lishi uchun aniq maqsadga yo‘naltirilgan, rejalashtirilgan, me’yorlarga ega bo‘lgan, o‘z-o‘zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa maktab o‘quvchilarida atrof-olam ob’yektlari va ular haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish; ta’lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi. O‘quvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida uning aqliy- intellektual, ijodiy xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Bu borada, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonida ijodiy faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari kengroq bo‘lib hisoblanadi. Chunki boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning aqliy qobiliyati, diqqati fikrlash darajasi faol rivojlanadi. Bir qator psixolog va pedagog olimlar: A.V. Petrovskiy, B.M.Teplov, V.A. Kruteskiy, E. G‘oziyev, G‘.Shoumarov, O. Roziqov, B. Adizov [11] ta’kidlashlaricha, - bu davrda o‘quv faoliyati ta’sirida o‘quvchilarning ruhiy faoliyati, diqqati, xotirasi, idrok etish darajasi, tafakkuri, his-tuyg‘usi kabi jarayonlar rivojlanadi. Mazkur yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy faoliyatlarini bir-biridan farq qilar ekan, ularning iste’dodi ham turlicha namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mayl va intilishlari bilish va ijodiy faoliyatlarini, iste’dodlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda mustaqillik tufayli amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari o‘z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san’at, ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘sadigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashga bog‘liq. Shunga ko‘ra, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqqan holda har bir o‘quvchini ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir.

29

7

Agar e’tibor berilsa, an’anaviy maktablarda ilmiy tadqiqot o‘tkazish yo‘llari, vositalari, ilmiy jamoatchilik tan olgan prinsiplar ma’lum darajada aniqlangan, sayqallangan bo‘lsa, ixtisoslashgan va ijod maktablarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarishda qo‘llaniladigan tadqiqot usullari va

vositalari tadqiqot ob'yehti sifatida yetarli o'rganilmagan, ularni aniqlash, joriy qilish tamoyillari to'liq tahlil qilinmagan. Bunday maktablarda o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ilmiy-pedagogik muammosi o'quvchilarining ijodiy faoliyatini dolzarblik muammosida - bilimlarni, empirik qarashlarni "ta'lim", "ijodiy faoliyat", "boshqaruv", "iqtidor" kabi kategoriyalar vositasida bayon qilish "mohiyatdan voqelikka", "voqelikdan mohiyatga" o'tishni taqozo qiladi. Bu borada mohiyatdan voqelikka o'tish - bu qobiliyatli maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish bo'yicha mavjud bilimlar, faoliyatda ishlatiladigan tajribalardan yangi bilimlarga, maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatini yanada rivojlantirishning takomillashgan tajribasiga qarab borishni anglatadi. Mazkur ko'rsatmadan biz taklif qilayotgan ixtisoslashgan va ijod maktablarida o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta'limalda o'quvchilarning ⁷⁴ qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasidan mohiyatga o'tish bo'lib, unda yangi tajriba xususiyatlari, ishlatilgan va tadbiq etilgan texnologiya, usul, vosita, riosa qilingan tamoyillar va prinsiplar asosida ta'limni yangi bosqichga ko'taradi va tizimli boshqarish imkonini beradi.

Tadqiqotlar va olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, bizning fikrimizcha, ijodkorlik, ijodiy faoliyat – o'quvchilarini faollashtiruvchi bo'lib qolmasdan, ana shunday ijodkor, iqtidorli maktab o'quvchilar ta'lim olayotgan bilim maskanlarini ham yangi, tamomila original va amalda ma'lum bir qimmatga ega bo'lgan boshqaruv imkoniyatlari keng menejer rahbarligida ishlab chiqilgan va bajariladigan o'quv jarayoniga ehtiyoj sezadi.

Ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta'limalda ularning ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammosi to'g'risidagi tasavvurlarni umumlashtirish orqali yuzaga chiqadi. Bunda maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyati, o'zlashtirishning tarkibi, boshqarish texnologiyalari, pedagogik amaliyotdagi o'rni, uni hal etish kabi qator muammoli, muhim savollar mazkur mavzuning o'rganilishiga ilmiy asos vazifasini o'taydi.

Maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish muammosi tashkiliy tizim bo'lib, o'ziga xos qator sifatlarga ega: eng avvalo, ¹ ixtisoslashgan, ijod maktablari ta'limalda o'quvchilarining ijodiy faoliyatini tizimli

boshqarish **1** didaktika va xususiy metodika fanlari sohasida o'tkaziladigan tadqiqotlar bilan uzviy bog'liqdir. Qolaversa ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish maktab o'quvchilarning o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining rag'batlantirishi bilan namoyon bo'ladi **37** va o'quvchilarda samaraliroq ishlash mayli, istagi va ehtiyojini shakllantiradi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirib borish va ta'lim muassasasini boshqarish tashkiliy tizim sifatida o'qituvchining metin irodasi, nazariy va amaliy mahorati, soha bo'yicha egallagan bilimlari, faoliyatda orttirgan tajribasiga bog'liq.

Ixtisoslashgan va ijod mакtablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini, qobiliyatini doimiy rivojlantirish uchun o'quv materiallarini o'rganish tizimi, har bir fanga, mavzuga oid o'quv elementlari ajratiladi, o'quvchilarning o'z yoshiga mutanosib holda real bilish imkoniyatlari o'rganiladi. Shu asosda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini, qobiliyatini yanada rivojlantirish xususiyatlari aniqlanib, ta'lim muassasasi **12** imkoniyatlari, boshqarish mexanizmlari ularni yaratishda, faoliyatini tashkil etishda, boshqarishni, nazorat **47** qilish me'yirlari, texnologiyalari, usullari, vositalari, tamoyillari ishlab chiqiladi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta'limning ijtimoiy, pedagogik maqsadlarga tayangan holda pedagogik jarayonni aks ettiruvchi umumiy keljak strategiyasi hisoblanadi. Mazkur jarayon bosqichma-bosqich, tizimli va maqsadli amalga oshiriladi **13**. Yurtimizda bunday ijodkor, ixtidorli o'quvchilarni o'qitishga va tarbiyalashga yo'naltirilgan maktablarda o'quv rejasi, dasturlari, darslik, metodik tavsiyalar va boshqa o'quv qo'llanmalar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik vaziyatni to'laqonli anglash hamda vazifalarning aniq va to'g'ri belgilanishi pedagogik jarayonni samarali hal etishning muhim sharti hisoblanadi.

Ixtisoslashgan va ijod maktablarni boshqarishda va ijodkor o'quvchilarni tarbiyalashda pedagogik maqsad, pedagogik jarayonni tashkil etishga tayyorlanish bosqichida pedagogik vazifa kutilgan natija sifatida qabul qilinadi. O'qitish jarayonida pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati turli boshqaruv texnologiyalari va vazifalarining mohiyati bilan belgilanadi. Tizimni amalga oshirish jarayoni bir yo'la yoki birin-ketin anglanishiga, qabul qilinishiga bog'liq.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat uchun umumiyligida bo'lgan vazifalar quyidagilardir (1.1.1-rasm) Bunda ixtisoslashgan va ijod mакtablarini boshqarish tizimiga alohida urg'u beriladi. Ayniqsa, o'quvchilarning darslardagi faolligi, yangi mavzuni o'zlashtirishiga ajratiladigan vaqt, mavzuni tushunish, mustaqil anglashlariga ko'maklashish, qayta aloqaga chiqish, munosabat bildirish kабilar muhim sanaladi. Asosiy boshqaruvin o'qituvchi va ayrim holatlarda o'quvchi faoliyatida aks etadi.

1.1-rasm. Ixtisoslashgan mакtablarni boshqarishda pedagogik maqsad va uni tashkil etishga tayyorlanish bosqichidagi pedagogik vazifa strukturası.

Agar ixtisoslashgan va ijod mакtablarida pedagogik vaziyat va boshqaruvin jarayoni yetarli darajada to'g'ri tashkil kilinmasa va anglanmasa, u holda pedagogik maqsadlarni va vazifalarni hal etish yo'llari ham to'g'ri belgilanmaydi. Mazkur ta'lim muassasasida kasbiy faoliyatni boshlagan o'qituvchi pedagogik vaziyatni to'g'ri anglashi, maqsad va vazifalarni to'g'ri belgilash malakasiga ega bo'lsagina, faoliyat tizimli rivojlanadi. Ijodkor o'quvchilar bilan ishlash jarayonida har doim ham o'qituvchi haq bo'lavermaydi. Ba'zan ular o'zlariga ma'qul bo'lgan yo'lni tutadilar va pedagogik vazifani darhol hal etmoqchi bo'ladilar, natijada jiddiy xatoga yo'1 qo'yiladi. Ammo ayrim holatlarda tajribali pedagoglar ham pedagogik vaziyatni to'g'ri anglashga e'tiborsiz qaraydilar. Natijada, pedagogik faoliyatda nomutanosiblik vujudga keladi: pedagog o'z faoliyatining pedagogik maqsadlarning hal etilishini ta'minlay olish-olmasligini o'ylab o'tirmay, o'quvchilarni

faollashtiradi, ko‘rgazmali qurollardan foydalanadi yoki turli kreativ topshiriqlar va metodlar orqali bilimlarni nazorat qiladi. Bizga yaxshi ma’lumki, har bir fan o‘zining tayanch tushunchalari, qonuniyatları, tamoyillari, qoidalari ¹¹ tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e’tirof etilishini kafolatlaydi.

Fanning ⁹ mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha - kategoriya deb ataladi.

Sohaga oid muammoning dolzarbliji va mavzuning aniq belgilanganligi yuzasidan darsda va boshqaruvda qo‘yidagilarga (1.1.2-rasm) bo‘ligadi:

- 1) ilmiy farazlarning to‘g‘ri shakllantirilganligi;
- 2) vazifalarning tadqiqot maqsadi to‘g‘ri belgilanganligi;
- 3) tadqiqot metodlariga nisbatan ob’yektiv yondashuv;
- 4) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to‘g‘ri hisobga olinganligi;
- 5) tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini aytib o‘tish;
- 6) tadqiqot natijalarining ¹¹ kafolatlanganligi .

1.2-rasm. Ixtisoslashgan maktablarda o‘qitish strukturası.

Ushbu boshqaruv jarayonida pedagog faoliyatining yana bir nomutanosiblik tomoni shundaki, ko‘pchilik pedagoglar pedagogik vazifalarini ikkinchi darajali, funksional, o‘tkinchi vazifalarga almashtiradilar va faqat ayrim jihatlarigagina diqqatlarini qaratadilar bunday faoliyat turi esa amaliyotda o‘zini oqlamaydi.

Ta’lim jarayonida ayniqsa, pedagogikaning asosiy kategoriyalari, fanning tayanch tushunchalari ⁹ qonuniyatları, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning tizimli rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, e’tirof etilishini kafolatlaydi.

Bilamizki, har qanday ⁹ fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta’minalash ekan, uning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, ta’lim va tarbiya samaradorligiga erishishga ¹¹ qaratilgan jarayonlarning umumiyligi mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriylar

sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: *shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), faollik ijodkorlik, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, rivojlanirish, rivojlanirish*. Ushbu kategoriylar o'quvchi shaxsini ijodiy rivojlanishida muhim bo'lganligi sababli ularga to'xtalib o'tamiz.

Eng muhim kategoriyalarga sharh berib, ijodkor o'quvchi faoliyati uchun muhim bo'lgan quyidagilarga e'tibor qaratdik:

Shaxs - ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xattisharakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan, ijtimoiy sub'yekt, jamiyat a'zosi. Shaxs rivojlanishiga irsiyat, muhit, tarbiyaning ta'siri bilan birga unga faoliyatning ta'siri ham o'ta muhimdir. "Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat - bu uning faolligidir.

Tarbiya - muayyan, aniq va real maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama rivojlanirish, o'stirish, uning ongi, xulq- atvori va dunyo-qarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, faoliyat kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini rivojlanirishga yo'naltirilgan bosqichli jarayon.

Faollik – (lotincha “aktus”)- harakat, “aktivus” –faol so‘zlaridan kelib chiqqan tushuncha) shaxsning haётдagi barcha hatti-harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir”- deb ta'kidlaydi o'zbek olimasi V. M. Karimova [48]. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashga aloqador sifatlari orqali bayon etiladi.

Ijodkorlik – biror bir voqelikka mavjud bilim va his –tuyg'ular orqali kreativ yondashuv. “Ijodiy faoliyat” - deb ta'kidlaydi A. M. Matyushkin – bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan tizimdir” [36]. Bir qator psixolog olimlar - N.P. Shcherba [56], V. S. Yurkevich [41], Ye. L. Yakovlevalar [78]: “Ijodiy faoliyat –inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayonidir. O'quvchi shaxsi aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi” [111,23,46] -deb hisoblaydilar.

A. N. Leontyev fikricha, faoliyatning asosiy psixologik nazariyasi va ta'limga faoliyatli èndashuv quyidagi g'oyalar va tamoyillarni o'zida qamrab oladi:

1. Faoliyatga metodologik asos bir tomondan ob'yektiv dunyo, ikkinchi tomondan miyaga ruhiyatning ta'siri natijasida vujudga keladi.

2. Ruhiy ta'sirning faollik kasb etishi – bu sub'yecktning ehtiyoji asosida amalga oshadi

3. Moddiy dunyoda sub'yecktni faoliyatga yo'naltirish, faoliyatning o'zi ham ijtimoiy munosabatlarda tarkib topadi.

4. Inson faoliyatni ruhiyatining ijtimoiy tarixiy tabiatiga bog'liq bo'lib, bu jarayon ijtimoiy hayotning o'zida amalga oshadi.

5. Inson faoliyatida ruhiyat ichki faoliyat sifatida namoyon bo'ladi [34].

Barcha tahlillarni umumlashtirib, quyidagi fikrga kelindi:

Faoliyat – inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, o'quvchi shaxsining ehtiyojlaridan kelib chiqadigan, hamda egallangan bilimlarni tathbiq etish, o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. 19

Bilim - shaxsning tafakkur va ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish layoqati.

Malaka - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish layoqati, qobiliyati.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarashlar majmui.

Rivojlantirish - shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va meyorlar asosida tarkib toptirish jarayoni.

Rivojlanish - shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon. 11

Yuqorida berilgan kategoriylar har bir fanning rivojlanish bosqichida boshqa-boshqa yondosh fanlar bilan aloqaga kirishadi va fanning mazmun-mohiyatini izohlaydi. 29

Ma'lumki, ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma'lum pedagogik hodisaning **50** muayyan vaziyatlarda namoyon bo'lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Shu o'rinda ixtisoslashgan va ijod maktablarini boshqarishda va ijodkor o'quvchilarni tarbiyalashda pedagogik boshqaruv hodisasi murakkab tuzilmaga ega bo'lib, uning umumiyligi mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtai nazardan boshqaruv pedagogikasi bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud, ular:

Falsafa - shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, vaqt, zamon, makon, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlari kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

Etika - shaxs ma'naviyatini rivojlantirish, unda eng oliv insoniy sifatlar, qadriyatlar, axloqiy ong va ma'naviy - ma'rifiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rinni tutadi.

Estetika - shaxs tomonidan go'zallikning idrok etilishi, uni yaratishga intilishi, shuningdek, estetik didni kamol toptirish va tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Iqtisod - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini zamonaviy tashkil etish va ularni moddiy-texnika va nana texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

Sosiologiya - ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Fiziologiya - o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning fiziologik, anotomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni o'rganishga yordam beradi.

Gigiyena - o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri rivojlanishga nazariy va amaliy g'oyalarni taqdim etadi.

Psixologiya - shaxsda ma'naviy-axloqiy **9** ruhiy-intellektual, hissiy- irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

Tarix - pedagogika fani taraqqiyoti, ta’lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, tarixiy tajribani yosh avlodga o‘rgatish uchun manba bo‘lib xizmat qiladi.

Madaniyatshunoslik - o‘quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy meros hamda ma’rifiy asoslari haqidagi tasavvurni rivojlantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

Tibbiy fanlar - shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to‘g‘ri rivojlanishini ta’minlash, uning organizmida namoyon bo‘layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli o‘quvchilarni o‘qitish hamda tarbiyalash muammolarini o‘rganishda ko‘maklashadi.

Pedagogika fanlari tizimi - shaxs kamolotini ta’minlash, uning intellektual, ma’naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o‘ziga xos jihatlari, shuningdek, o‘quvchining fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiq ekanligini dalillaydi. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o‘rganiladi. Ular quyidagilardir:

Umumiy pedagogika - pedagogikaning kontseptual masalalari va amaliy jihatlarini tadqiq etadi.

Pedagogika nazariyasি - pedagogikaning umumnazariy masalalari, qonuniyatlarini va tamoyillari hamda tasniflashga oid masalalarni o‘rganadi.

Pedagogika tarixi - pedagogik fikrlarning taraqqiy etishi, mакtab va ta’lim turlarining davriy xususiyatlari, o‘ziga xos jihatlari va ahamiyatini tadqiq etadi.

Pedagogik mahorat - o‘qituvchilarni pedagogik faoliyatga samarali tayyorlash taktikasi, pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirish, pedagogik madaniyat va texnikani tarkib toptirish hamda nutq texnikasini egallash yo‘llarini o‘rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika - jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalash va o‘qitish bilan bog‘liq muammolarni o‘rganadi.

Metodika - xususiy fanlarni o‘qitish mazmuni, qonuniyatlarini, tashkiliy shart-sharoitlarini tadqiq etadi.

Pedagogik texnologiya - ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi.

Ta’lim menejmenti - ta’lim muassasalarining faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o‘rganadi.

Ijtimoiy pedagogika - shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy me’yordan og‘ishishning pedagogik diagnostikasi, korreksiyasi va reabilitatsiyasi hamda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish masalalarini tadqiq etadi.

Oila pedagogikasi - oilaviy ta’lim-tarbiya, oilada o‘quvchilarni yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlar asosida tarbiyalash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalalarini o‘rganadi.

Xalq pedagogikasi - xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar, milliy va o‘quvchilar o‘yinlari, o‘yinchoqlari kabilarda saqlanib qolgan pedagogik ma’lumotlar va milliy tarbiyaga doir tajribalar majmuidir.

Qiyosiy pedagogika - qiyosiy aspektida turli davlat, hudud, umuman dunyo miqyosida, turli tarixiy davrlarda pedagogika nazariyasi va amaliyotining mavjud holati, rivojlanish tendensiyalari va qonuniyatlarini o‘rganadigan pedagogik fan sohasi.

Pedagogik innovatika - pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o‘rganadigan, shuningdek pedagogik an’analar bilan istiqboldagi ta’lim loyihalarining o‘zaro aloqadorligini ta’minlaydigan fan.

Pedagogik aksiologiya- ta’lim oluvchi va ta’limni qadriyat deb e’tirof etgan holda, ta’limiy qadriyatlarni o‘rganish hamda ta’lim-tarbiyaga aksiologik yondashuvni qaror toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Neyropedagogika - bu bosh miya (o‘ng va chap miya yarim sharlari) faoliyati va tuzilishidagi funksional tafovutlar to‘g‘risidagi bilimlar hamda mazkur bilimlarni ta’lim-tarbiya jarayonida qo’llay olish haqidagi amaliy fan sohasi.

Muzey pedagogikasi - pedagogika, psixologiya va muzeyshunoslikning o‘zaro uyg‘unligi natijasida shakllangan fan sohasi bo‘lib, muzey muhitida ta’lim-tarbiya berish yo‘llarini tadqiq etadi. Muzeydagi mazkur ma’rifiy yo‘nalish bilan shug‘ullanadigan xodim muzey pedagogi deb ataladi.

Pedagogik antropologiya - falsafiy, ijtimoiy, psixologik antropologiya qonuniyatlariga asoslangan holda ta'lif oluvchi uchun qulay va individual shart-sharoitlarni yaratish hamda ta'limning antropoligik modeli va texnologiyasini o'rjanuvchi fan sohasi.

Pedagogik akmeologiya - barcha yosh davrlari psixologiyasi bilan bog'liqlikda jadal rivojlanayotgan shaxsning yetuk rivojlanish cho'qqisi - «akme shaxs» darajasiga yetkazish qonuniyatlarini **11** **43** texnika va texnologiyasini tadqiq etadi.

Pedagogikaning metodologiyasi. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rjanish, mavjud ko'rsatkchlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rjanish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator ob'yektiv va sub'yektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, ob'yektiv va sub'yektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning haqiqiy mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga, bunday yondashuvli pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, o'quvchining yoshi, uning fiziologik rivojlanishi uning psixologik, intellektual jihatdan takomilashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi **11** o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriylarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzlusizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo‘lgan jarayon bo‘lib, uning samarali bo‘lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

- muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- ilmiy farazlarning to‘g‘ri shakllantirilganligi;
- vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to‘g‘ri belgilanganligi;
- tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan ob‘yektiv yondashuv;
- tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to‘g‘ri hisobga olinganligi;
- tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini tadbiq qilish;
- tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi va joriylanganligi.

11

§ 1.2. Shaxsning qobiliyat va iqtidorini rivojlantirish haqida sharq

allomalarining qarashlari

Barkamol inson g‘oyasi azal-azaldan xalqimizning yezgu orzusi, millat ma’naviyatining uzviy qismi ² bo‘lib qolgan. Barkamol inson g‘oyasi zardushtiyning muqaddas kitobi «Avesto»da, Qur’oni Karim va hadislarda, Sharq mutafakkirlari asarlarida o‘zining teran ifodasini topgan.

Uyg‘onish davrida Sharq mutafakkirlari o‘zlarining ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirish muammozi yer yuzida insonning baxtga yerishuvi uchun shart-sharoitlar yaratish to‘g‘risidagi g‘oyalari diqqatga sazovordir. Pedagogika tarixida al-Forobiyning fozil inson sifatlari, bilimlarni olish yo‘llari va metodlari haqidagi konsepsiysi, al-Beruniyning kasbiy bilimlarni yegallash metodlari haqidagi qarashlari, Ibn Sinoning aqliy, ma’naviy hamda jismoniy komillikka ² yerishish haqidagi ta’limoti, al-Xorazmiyning ilmiy bilimlari, hayotiy muammolarni hal qilish yo‘llari to‘g‘risidagi asarlari o‘zining alohida o‘rniga yega.

Jumladan, al-Xorazmiy shaxs sifatlarini shakllantirish va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda fanning yuksak o‘rnini qayd yetadi. U shaxsni kuzatish, tajriba-sinovlar o‘tkazish, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishga,

aqliy sifatlarni rivojlantirishning boshqa vositalariga katta ahamiyat bergen. Bu to‘g‘ridagi fikrlarini u «Al jabr val muqobala», «Hisob al - Hind» va boshqa asarlarida bayon qilgan.

Tarbiya ijtimoiy hodisa yekanligi xususida fikr yuritganda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hodisa yekanligi ta’kidlanadi. Inson kamolotiga ta’sir yetuvchi omillarni tahlil qilganda tarbiyaning ahamiyati katta yekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Tarbiyaviy ishnng samaradorligini mana shunga bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Ya’ni birinchi navbatda, tarbiya bilan shug‘ullanadigan har bir tarbiyashi avvalo o‘z faoliyatini va unda ko‘zda tutilgan maqsadni aniq tasavvur yeta olishi, bu maqsadning muhimligini tuchunishi lozim. Demak, qanday odamni tarbiya qilish darkor, tarbiya natijasida inson qanday bo‘lishi kerak, degan savollarni avvaldan tasavvur yetish zarur yekan. Bu maqsad jamiyatning komil insonni tarbiyalashdek maqsadiga mos kelishi kerak.[2.26.11]

Inson hamisha odamlar qurshovida yashaydi, ijtimoiy muhit sharoitida uning aqliy rivojlanishi, fikrlash qobiliyati amalga osha boradi. Bunda insonnnig normal jismoniy rivojlanishi uchun ham sharoitlar bo‘lishi kerak.

Insonning aqliy rivojlanishi ijtimoiy muloqot va tarbiya ta’sirida intensiv rivojlanib boradi. Agar tarbiyashilar o‘z vaqtida va o‘rnida rejali ravishda uning bilish faoliyatiga ta’sir yeta borsagina, aqliy rivojlanish muvaffaqiyatli ko‘shadi. Demak, aqliy tarbiya deganda tarbiyashining o‘quvchilar aqliy kushini va tafakkurini rivojlantirish, unda aqliy mehnat madaniyatini tarkib toptirishga qaratilgan maqsad yo‘lidagi faoliyati tuchuniladi.

Aqliy tarbiya ijtimoiy tarbiya tizimining bir qismi bo‘lib, uning mazmunini barcha fanlar bo‘yisha bilimlar sistemasini bilib olishni va shu asosda yoshlarda ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirish, tafakkur va ijodiy qobiliyatini o‘stirishdan iboratdir.

Aqliy tarbiya barcha fanlardan umumiylar ma’lumot berish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilarga ta’lim dasturlari asosida bilim berilib, ularda xotira, diqqat, fikrlash, tasavvur qilish kabi xislatlar taraqqiy yettiriladi.

Abu Nasr Forobiyning ijodiy merosida u tomondan birinchi bo‘lib yaratilgan fanlar tasnifi alohida o‘ringa yega. Allomaning qayd yetishisha, inson o‘zida

komillik sifatlarini tarkib toptirish uchun birinchi navbatda, ilmiy bilimlarni yegallamog‘i lozim, shuningdek shaxs aqliy rivojlanishining asosi sifatida idrok qilish va fikrlash qobiliyatlarining ahamiyatini alohida qayd yetadi. O‘zining «Fozil odamlar shahri», «Baxtga yerishish haqida» kabi asarlarida al-Forobiy barkamol shaxsni tarbiyalash mazmuni, maqsadi, vazifalari, yo‘llari hamda vositalari to‘g‘risida so‘z yuritadi. Al-Forobiy «o‘qitish» va «tarbiyalash» tuchunshalariga birinchi bo‘lib ta’rif bergan olim sanaladi. Forobiy insonning aql-zakovati xususida fikr yuritib bunday deydi:

- barcha masalani, muhokama va mulohazani tezda tuchuna oladigan, uning ma’nosini anglaydigan, so‘zlovshining maqsadi, aytilgan fikrining shinligini tezda payqay oladigan bo‘lsin;
- xotirasi juda baquvvat bo‘lsin, ko‘rgan-yeshitgan, sezgan narsalarining birontasini ham yesidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo‘lsin;
- zexni shu darajada tez va o‘tkir bo‘lsinki, biror narsaning alomatini sezishi bilan bu alomat nimani bildirishini tezda bilib olsin;
- so‘zlari aniq bo‘lsin, fikrini va aytmoqshi bo‘lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon yeta olsin;
- bilim va o‘qishga muhabbati bo‘lsin, o‘rganmoqshi bo‘lgan bilimini sharshashni sezmasdan osonlik bilan o‘zlashtira olsin.

Aqliy tarbiya shaxsni har tomonlama kamol topishining asosini tashkil yetadi. U mehnat unumdorligini oshiradi va mehnatga ijodiy munosabatni tarkib toptiradi [2.1.38].

Demak, Abu Nasr Forobiy axloqiy fazilatlar deganda, bilimdonlik, donolik va mulohazali bo‘lish, vijdonlilik, kamtarlik, ko‘pshilik fikrini, manfaatini yuqori qo‘yish, haqiqat, ma’naviy yuksalishga intilish,adolatlilik kabi xislatlarni ye’tirof yetadi. Yeng muhimi, har bir inson bilimli, ma’rifatli bo‘lishidir. Shuning uchun ham Forobiy axloq sifatida qaraydi. Bundan Forobiyning axloqning xulq ta’sirlari ifodasi sifatida ham tashkil yetilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Abu Ali ibn Sino «Xay ibn Yaqdan» asarida ilm-ma’rifatni o‘rnatishga kirishishi natijasida ko‘zi oshilgani, uning natijasida ilm ham o‘z jamolini namoyon qilganini hikoya qilar yekan, ilm aqlni uyqu bilmaydigan uyg‘oq, qarimaydigan yosh, beli bukilmaydigan barvasti nuroni y sifatida tasvirlaydi. Tafakkur zarur

bo‘lgan va bilishi mumkin bo‘lgan narsalarni o‘qishga kirishganini, bu yo‘lda aqlni ishga solib olganligini qayd yetadi.

Ibn Sino inson kamolotida aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyaning o‘zaro aloqada amalga oshirishning usullarini yaratib, ta’lim-tarbiya sohasida o‘z o‘rniga yega bo‘ldi. «Tib qonunlari» asarida Ibn Sino gigiyenik tarbiyaning inson xulqiga, uning jismoniy hamda ruhiy salomatligiga ta’sirini ilmiy-amaliy yo‘l bilan asoslab bergan.

Uning fikricha, kimki aqliy va jismoniy jihatdan qanshalik yetuk bo‘lmashin, agar undagi bilim va kush axloq me’yorlariga mos tushmasa, bunday kishi jamiyatning haqiqiy a’zosi hisoblana olmaydi va u jamiyatga foyda keltira olmaydi. O‘zi uchungina yashashdan xalq uchun, umum manfaat uchun yashashga intiluvchi kishilarni Ibn Sino yaxshi axloqli insonlar deb hisoblaydi.

Ibn Sinoning bilim orqali yerishiladigan natijalari haqidagi ta’limoti o‘qish nazariyasida alohida o‘rin yegallaydi. Uning fikricha, buyumlarning shinakam bilishga tashqi ko‘rinishini tahlil qilish, sabablarini aniqlash asosida aql bilan yerishiladi. Ibn Sino aqlning rivojlanish bosqishlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok qilishning birinchi bosqishi aqliy kategoriyalarni tuchuntirishdir. Ikkinci bosqishi ikki xil fikrni idrok yetishdir. Aql rivojlanishining ushinchi bosqishiga o‘zlashtirilgan fikrlarni idrok yetish bilan yerishiladi. Shunda uni haqiqiy aql deyiladi. Ibn Sino aql deganda, insonning tug‘ma iste’dodini, shuningdek, tajriba asosida va bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tuchunadi. Aqlni insonning birlamshi tug‘ma sog‘lom fikrashi, yaxshi va yomon ishlarni vujudga keltiradigan, ularni farqlantiradigan kush, deb ta’riflaydi. Aql insonning xatti-harakatlarida namoyon bo‘ladi. Inson aql yordamida narsalar va hodisalarni tahlil qiladi, umumlashtiradi hamda ularning yeng yaxshilarini tanlaydi, deb uqtiradi. Shuningdek, aqlni ikki kategoriyaga ajratadi. Ularning biri - nazariy aql bo‘lib, borliqdagι umumiylarni mohiyatini idrok yetishdir, ikkinchisi yesa amaliy aql bo‘lib, buyumlarni tanlashda turki sifatida ko‘rinadigan qobiliyatdir. [2.26.47]

Yusuf Xos Hojib «Qutadg‘u bilig» asarida bilimni buyuk, o‘quvni ulug‘ deb ta’riflaydi, shunki zakovatli inson ulug‘ bo‘ladi deb ilmli kishilarni asl toifadagi kishilarga qo‘sadi, olim yezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishi mumkinligini aytadi. O‘sha davrlardayoq olim «bilim hatto osmon sari yo‘l oshur» deb bashorat qiladi. Bu dunyoda odam paydo bo‘libdiki, faqat bilimli kishilargina

yezgu ish qilib, adolatli siyosat yurgizib kelgan deb uqtiradi. Hatto hukmdorlar ham, yurtni, davlatni aql, ilm, zakovat bilan idora yesa yel-yurt farovon bo‘ladi, tinch hayot keshiradi. Dunyoda inson bilim va zakovat tufayli orzu tilaklariga, ulug‘likka yerishish mumkinligini aytadi.

Lekin shunday bilim va zakovatning qadriga xuddi o‘zlariga o‘xshagan donolar va zakovatlilar yetadi. Johil va nodonlar bunday xislatlarga yega yemas deydi, shunki jamiyatdagi barcha xatolar bilimsizlik, nodonlik, jaholat tufayli sodir bo‘lishidan u qayg‘uga tushadi.

Olim bilimni ziyoga tengi yo‘q javohirga o‘xshatib, u insonni yuksaltiradi, jahonning sir-asrorlarini bilib olishga yordam beradi, deydi.

Inson nimaga yerishgan bo‘lsa, bilim tufayli yerishganligini ta’kidlaydi. Ammo bu boylikni hesh kim o‘g‘rilay olmaydi, deb bilim va zakovatni muqaddas do‘st, mehribon qarindosh sifatida ta’riflaydi.[2.26.54]

Kaykovusning «Qobusnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-xaqoyiq», Jomiyning «Bahoriston» kabi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirshning mazmuni, metodlari hamda tarbiya vositalari to‘g‘risida mulohazalar bayon qilingan.

Buyuk allomalarimizdan Abu Rayxon Beruniy ham qobiliyatlar to‘g‘risida fikr yuritganlar. Beruniyning ta’kidlashisha, bolaning bilimi soddadan murakkabga qarab boradi. Bu ilk yoshlikdan boshlanadi. Bu mutafakkir noyob qobiliyatlarni miya asab tizimini xususiyatlari bilan belgilaydi. Lekin bunday alomatli kishilar mashxur bo‘lishi turgan gap, degan ma’noni bermaydi. Hamma narsani keyinchalik olib boriladigan ta’lim-tarbiya hal qiladi. Yaxshi me’yorli ta’lim-tarbiya natijasida ba’zi hollarda qobiliyatli bolalar o‘sib ulg‘ayib, u yoki bu sohada iste’dodli kishilar bo‘lib yetishadilar.

Ta’lim-tarbiya berishni ye’tirof yetgan Beruniy bolalikdan yarqirab turgan noyob qobiliyatlar yoshi o‘tishi bilan so‘nishi ham mumkinligini o‘z asarlarida yozib qoldirganlar.

Tug‘ma qobiliyat nazariyasiga nisbatan faqat Beruniy yemas, balki o‘sha zamон fani ham yuqoridagi xulosada yedi. Lekin qobiliyatli, iste’dodli kishilar shu xislatlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlarga yega bo‘lib, ko‘p mehnat qilishlari zarur, aks holda qobiliyat so‘nishi ham mumkin.[2.30.44]

O‘zbek xalqining ulug‘ farzandi, ma’rifatparvar Alisher Navoiy shaxs kishilar bilan munosabatda, ayniqsa, kishilarning bir-birlariga bo‘lgan ruhiy, ma’naviy ta’sirlari natijasida tarkib topadi deb hisoblaydi. U odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni umuman bitta jamiyat bo‘lib yashash, bir fikrda bo‘lish, odamiylik ideallariga tayanish kabi ma’nolarda tuchunadi.

Navoiy o‘z davrida komil insonlarni «ahli ma’ni» deb bilgan. «Ahli ma’ni» bu fikrli odamlardir. Fikrlash - haqiqatni anglashdir. «Ahli ma’ni» deganda oqil va dono, kamtar va olajanob, qobiliyatli, haqiqatparvar va fidoiy kishilarni tuchunish kerak. Bunday fazilatlarga yega bo‘lgan kishilarning tafakkur qilishi keng bo‘ladi.

Alisher Navoiyning fikricha, ahli ma’ni, ya’ni ma’nili kishilar yetuk shaxslardir. Uning fikricha, yosh avlodni kamolotga yetkazish deganda, uni bilimli, yeng yaxshi fazilatlarga yega kishilar qilib yetishtirish anglashiladi. Bunda tarbiya yetakchi rol o‘ynaydi, shu bilan birga Navoiy tarbiya ta’siriga beriluvchi, qobiliyatli o‘quvchi bolalar bo‘lgani singari, yomon xulqli bolalar ham borligini, ularni tuzatish mumkinligini aytadi. Bola shaxsining kamolotida tarbiyaning yuksakligini qayta-qayta ta’kidlaydi.

Inson go‘zal xislatlar, yaxshi fazilatlar, nurdek pokiza umid-niyatlar bilan komillikka-kamolotga intilib boradi. Hayotning hamma ashchiq-shushugini, rohatu azobini, mehnatu mashaqqatini totib, bulardan namunayu ibrat olib, yashash va yaratish iqtidoriga yerishadi, inson minglarsha yillar mobaynida boshidan keshirgan barcha tajriba-saboqlaridan xulosa chiqarib, munavvar yo‘lga chiqqan.

Inson komillikka intilar yekan, zinhor bu intilishning oxiriga yeta olmaydi. Shu bois, men komilman, kamolotga yerishdim, degan odam xato qiladi. Inson o‘z faoliyati mobaynida, nuqson va kamshiliklarga yo‘l qo‘yadi, ammo shu nuqsonu kamshiliklarni tuchunib, tuzatib, ularni takrorlamaslikka harakat qiladigan kishi barkamol insondir. Inson kamolotiga shek-shegara yo‘q. Muttasil kamolot sari intilmoq – taraqqiyot boisidir.

Inson koinotdagি barcha mavjudotlar ishida hammadan ulug‘i hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, shunki, inson haqiqat haqida chuqr o‘yaydi. Kamolot yo‘liga chiqish uchun u asta-sekin o‘zligini izlaydi, olamni taniydi. Alisher Navoiy «Kamol yet kasbim» deya da’vat qilganlarida komillik uchun zarur juda ko‘p xususiyatlarni nazarda tutgan. Kishi o‘zini hirs-ta’ma, nafs,

g‘aflat, nodonlik singari mayllardan poklamasa, u hesh payt komil bo‘la olmaydi. «Olam uyi»da yashash - uning fuqarosiga aylanishdir. Alisher Navoiy insonning jahon farzandi mavqeiga ko‘tarilishini xohlagan. Xuddi shu mavqeni yesa kamolotning oliy sho‘qqisi deb bilgan. Dunyoda insonga tuhfa yetilgan aql ne’mati shunday qudratli kushki, u bilan odam o‘zini istagan holatda tarbiya yeta oladi, har qanday azob-mashaqqatni, har kanday yomonlikni, yeng murakkab muammolarni ham aql ne’mati bilan yengadi va hal yetadi. Ruhiy kamolot odam qalbida yezgulikning yuksak koshonasini yaratadi.

Aql-zakovatning kamoli o‘qish, o‘rganish, tahlil yetish, idrok qilish, ye’tiqod qo‘yish, hayot tajribasini yegallash bilan ro‘yobga chiqadi. Yosh niholning basavlat daraxtga aylanishi parvarishga bog‘liq bo‘lganidek, odam bolasining komil inson bo‘lib yetishishi uchun murg‘aklikdan tarbiyalashga ye’tibor berib borish lozim. Tarbiyaning vazifalari keng va ko‘pqirralidir. Ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish bo‘lsa, tarbiya yesa yosh avdodni jamiyatimizga, o‘ziga, oilasiga nafi tegadigan qilib tarbiyalash, ulardagi layoqatlarini qobiliyat darajasiga o‘sirish va shakllantirishdan iborat [2.26.92.]

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida yetishib chiqqan milliy pedagogikamiz darg‘alari, o‘zbek milliy ilm va ma’rifatining atoqli vakillari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniyilar ham shaxs tarbiyasi borasida o‘zlarining qimmatli merosini qoldirganlar.

Fitrat o‘z asarlarida ta’lim-tarbiya va uning maqsadlari, maktab -maorif ishlari, bilim berish usullari va vositalari haqida, ma’rifatli komil insonni tarbiyalash yo‘llari to‘g‘risida fikr bildiradi. U o‘zining “Rahbari najot” degan asarida bolalarni barkamol qilib tarbiyalashga faqat oilagina javobgar bo‘lmadan butun qavm a’zolari javobgar yekanligini uqtiradi. [2.26.144]

Abdulla Avloniy ham o‘zining «Turkiy guliston yohud axloq» asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta’kidlab, shunday degan yedi: «Janoba haq» insonlarni asl xilqatda iste’dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladur. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xulqlarga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib

chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo'lib qoladi.⁷¹ Tarbiya qiluvchilar tabib kabidurki, u xastaning badanidagi kasaliga qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl makoniga «yaxshi xulq» degan davoni ishidan, «poklik» degan davoni ustidan berib, katta qilmog'i lozimdir deb korsatib o'tadi.

Bolaning o'sishi va tarbiya uning faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Ijtimoiy foydali mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin va o'qish faoliyati, bo'sh vaqt dan oqilona foydalanish kabilar bolaning hayotida katta ahamiyatga yega bo'ladi. Bolaning bunday xilma- xil faoliyatlarini to'g'ri tashkil yetish, uni qiziqishlarini inobatga olgan holda ish yuritish, undagi qobiliyatlarini tarkib toptirish tarbiyaning muhim vazifasi hisoblanadi.[2.26.151]

Yuqorida bildirilgan mulohazalarni umumlashtirib, qayd yetish mumkinki, Sharqda qadimgi davrlardan quyidagilar barkamol shaxs sifatlari bo'lib hisoblangan: a) aqliy komillik, sog'lom fikr, iqtidorlilik, intellekt; b) yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar; v) jismoniy komillik, tan va ruh sog'ligi; g) yestetik komillik. Bundan tashqari, barkamol shaxs mezonlarini, unga taalluqli ijobiy sifatlarni belgilashda Sharq mutafakkirlari insonni savobli, yaxshi amallar qilishga da'vat yetuvchi, salbiy harakat va hayollardan saqlovchi omil sifatida komillikkka intilishning mavjudligini yuqori baholaganlar.

§ 1.3. Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari

³⁸

Dunyoda har bir davlatning birinchi navbatdagi ishlardan biri yoshlarni o'qitish, ularga ta'lim-tarbiya berish, kelajak uchun munosib kadrlar qilib tarbiyalashdan iboratdir. Bizning mamlakatimizda ham bunday ishlar davlatimiz raxbarining doimiy ravishda diqqat markazida turibdi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Muhtaram, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 30 sentyabrda yurtimizdagи barcha ota-onalar, ustoz va murabbiylarga murojaat qilar ekan, yuqoridagi fikrlarni mantiqiy davom ettirib, "Bizning dunyodagi eng aziz va mo'tabar xazinamiz – bu umrimiz guli va mevasi bo'lgan farzand va nabiralarimizdir, bugungi tahlikali davrda ezgu maqsadlarga yetish uchun insonga hushyorlik va ogohlilik, qat'iy iroda, yuksak bilim va keng dunyoqarash, zamonaviy kasb-hunarlar har qachongidan ham zarur. Ta'lim va tarbiya – butun jamiyatning muqaddas ishidir! Barchamizdan doimo

hamjihatlik, faollik va fidoyilikni talab etadigan hayot-mamot masalasidir”- deya ta’kidlagan.¹⁰

Ushbu vazifalardan kelib chiqib, bugungi kunda talablarning taboro ortishi maktab o‘quvchilarining psixik jihatdan to‘xtovsiz rivojlanishini taqozo etadi va shu rivojlanish zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi. Ta’lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish maktab o‘quvchining o‘z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog‘liqdir.

37

Ta’lim mazmunining boyitilishi, yangi o‘quv fanlarini o‘quv dasturiga kiritish orqali erishiladi. O‘qitish metodlari va uslublari uchun ko‘p qirralilik, jarayonlilik, variativlik va ziddiyatlilikni (qarama-qarshiliklarni) hal qilish bilan tavsiflanadi. Yangi didaktik prinsiplarga asoslangan metodlar ta’lim mazmunini to‘g‘ridan-to‘g‘ri aks ettirish natijasi bo‘lmagan aqliy faoliyat shakllarining paydo bo‘lishiga yordam beradi, ammo pedagogik ta’sirlarni sintez qilish, umumlashtirish asosida, ya’ni psixalogiyaning ichki ishi natijasida yuzaga keladi. Tafakkur sohasida bunday sintez nafaqat aqliy faoliyatning usullarini o‘zlashtirishga, balki tafakkurning haqiqiy rivojlanishiga olib keladi. Bu ta’limning didaktik asosi maktab o‘quvchilarining o‘zлари tomonidan amalga oshiriladigan ijodiy faoliyat orqali shartlangandir. Maktab o‘quvchilar nafaqat muammolarni yechibgina qolmay, balki vazifaning mazmuni va uni hal qilish yo‘llarini muhokama qilishadi, shuningdek turli xil hodisalarни kuzatish, taqqoslash, guruhlash, xulosalar chiqarish hamda qonuniyatlarni aniqlashtirishdan iborat hisoblanadi.

Bugun yurtimizda ilm-fanni rivojlantirish, pirovardida, mamlakatimizni dunyoning eng rivojlangan davlatlari qatoriga olib chiqish uchun barcha sohalar qatorida oliy ta’lim tizimida ham ulkan islohotlar olib borilmoqda. Prezidentimizning navbatdagi Murojaatnomasida ham sohadagi o‘zgarishlar tilga olinib, oliy ta’lim tizimining kelgusi taraqqiyoti uchun dolzarb bo‘lgan bir qator vazifalar belgilab berildi. Mamlakat taraqqiyotini yoshlarning tashabbuskorligisiz tasavvur qilish qiyin. Shu bois, ularni qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilayotir. Inson hayoti, yashashi davomida o‘z-o‘zini ya’ni shaxsini shakllantirib, sharoitlarini o‘zgartirib, doimo yangicha rivojlantirib boradi. Demak, inson o‘zini ham salohiyatini ham tizimli rivojlanish bosqichlaridan olib o‘tadi. Shaxsning bunday o‘zgarishlarga bo‘lgan holatini zamonaviy tafakkur

¹⁰ Мирзиёев III. Барча ота-оналар, устоз ва мураббийларга мурожаат и Ҳалқ сўзи газетаси 2024 йил 30 сентябрь

qilganimizda doimo unda ta’lim-tarbiyaga ehtiyoj seziladi. Ayniqsa, bilim olish, kasb tanlashda o‘z iqtidorini muntazam yangiliklar bilan boyitib borishning o‘rni muhimdir. Bu jaryon faoliyat uchun umumiy asosdir. Mavjud inson faoliyati jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida, kecha, bugun va erta tamoyillari orqali ifodalar ekan, bir so‘z bilan aytganda, tarixiyligi davrida turli xil ko‘rinishlarda, amaliy faoliyatning turli shakllarida farqlanadi.

Mamlakatimiz o‘z oldiga juda katta maqsad va vazifalar qo‘ygan. Yangi O‘zbekistonni barpo etish, Uchinchi Renessans poydevorini yaratish puxta o‘ylangan, uzoq yillarga mo‘ljallangan, bir-birini mantiqan to‘ldiradigan va o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan strategik maqsad, vazifalar sirasiga kiradi. Bu ulkan jarayon, albatta. Buning uchun bilimli va salohiyatli kadrlar zarur. Shu bois, davlatimiz rahbari kun tartibiga ta’limning barcha sohasini izchil va tubdan isloh qilish, uni kompleks rivojlantirish vazifasini qo‘ydi. Ta’lim va inson kapitalini rivojlantirish mamlakatimiz Taraqqiyot strategiyasining to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilandi.

Ma'lumki, turli xil muammolarni hal qilishning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirish samarali tafakkur samaradorligini oshirishning muhim usuli hisoblanadi. Chunki, tafakkurda yetakchi rol umumlashtirishni rivojlantirishga, ya'ni muammolar elementlari o'rtasida munosabatlarni, bog'lanishlarni o'rnatishga va shu munosabatlarni o'xshash vaziyatlarga o'tkazishga bog'liq. Umumlashtirish - faoliyatning barcha sohalariga, shu jumladan ta'limga ham tegishli bo'lgan invariant tavsifdir.

Biroq ichki munosabatlar, munosabatlar o‘rtasidagi aloqalar doimiy va umumiy bo‘lib qolaveradi. Ularni biz amaliy faoliyat tizimini hosil qiluvchi asosiy omillar sifatida baholaymiz. Ma’lumki, insoniyat o‘z g‘ovalarini, fikr va qarashlarini faqat faoliyat davomida amalda qo‘llaydi va qayta ishlab chiqadi, takomillashtirib boradi.

Qobiliyatsiz o‘quvchi bo‘lmaydi. Faqat uning qiziqish va intilishlarini bilish, shunga muvofiq to‘g‘ri yo‘naltirish, iqtidorini kashf etish va rag‘batlantirish lozim. O‘rgatish jarayonida o‘quvchilarining bo‘sish vaqtini mazmunli tashkil etish, ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, yigit-qizlarda vatanparvarlik, ezgulik, insonparvarlik singari yuksak fazilatlarni ham uyg‘otish zarur. Maktab o‘quvchilarni kasb-hunarga qiziqish uyg‘otish, muayyan ko‘nikma va malaka paydo qilish, qobiliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish, bo‘sish vaqtini mazmunli o‘tkazishda maktabgacha va

maktab ta’limi tizimidagi “Barkamol avlod” maktablarining ham o‘rni beqiyos. Muhtaram, Prezidentimizning o‘quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishslash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlagani beziz emas. Hozirgi o‘g‘il-qizlarimiz kelajak mevasi.

Shu asosida, har qanday faoliyatda hayotiy tajriba to‘planadi, insonda o‘z atarofini o‘rab olgan tashqi borliqni bilish jarayoni k yechadi, ma’lum bilimlar bosqichma - bosqich egallab olinadi, malaka va ko‘nikmalar hosil bo‘ladi, natijada inson faoliyati tizimli rivojlanadi. Ko‘p yillik ilmiy tadqiqotlar shaxs rivojlanishiga irsiyat, muhit, tarbiyaning ta’siri bilan birga unga jarayon yoxud faoliyatning ta’siri ham o‘ta muhimdir. “Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o‘z-o‘zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo‘lgan eng muhim va umumiyyat xususiyat – bu uning faolligidir.

Faoliyat - tashqi dunyo va atrof olamga nisbatan maktab o‘quvchining faqat o‘ziga xos faol munosabatidir. Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati, mohiyati hamda ahamiyati shundaki, insonning hayotda namoyon bo‘lishining muhim shakli uning voqeа - hodisalarga bo‘lgan munosabati va faol ishtirotida aks etadi.

Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o‘z-o‘zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroti va uni uddalashga aloqador sifatlari orqali bayon etilsa, pedagogikada bu faoliyat bilim, ko‘nikma va malaka orqali ifodalanadi. Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati, mohiyati hamda ahamiyati o‘rganilar ekan, ilmiy adabiyotlarda «Ijodiy faoliyat, - dyeb ta’kidlaydi A.M.Matyushkin¹¹ bilish jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan tizimdir » - deya ta’kidlaydi.

Bir qator olimlarimiz – L.V. Shcherba, V.S.Yurkevich, Ye.L.Yakovlevalar: “Ijodiy faoliyat–inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni yoki majmuasidir”- deb e’tirof qiladi. Ularning fikricha: “o‘quvchi shaxsi aynan turli faolliliklar jarayonida shakllanadi “ , -deb hisoblaydilar.

A. N. Leontyev esa o‘z qarashlarida faoliyatning asosiy mohiyatini pedagogik va psixologik nazariyalar ya’ni ta’limga faoliyatli yondashuvning quyidagi

¹¹ А.М.Матюшк и н. Развитие творческой активности школьников. М., 1991 .

g‘oyalari va tamoyillari orqali amalga oshirilishini tadqiq qiladi.

- ❖ Faoliyatga metodologik asos-bir tomondan ob‘yektiv dunyo, ikkinchi tomondan miyaga ruhiyatning ta’siri natijasida vujudga keladi;
- ❖ Ruhiy ta’sirning faollik kasb etishi - bu sub’yektning ehtiyoji asosida amalga oshadi;
- ❖ Moddiy dunyoda sub’yektni faoliyatga yo‘naltirish- faoliyatning o‘zi ham ijtimoiy munosabatlarda tarkib topadi;
- ❖ O‘quvchining faoliyati ruhiyatining ijtimoiy tarixiy tabiatiga bog‘liq, bu jarayon ijtimoiy hayotning o‘zida amalga oshadi
- ❖ O‘quvchining ¹⁹ faoliyatida ruhiyat, ijodkorlik ichki faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi ¹².

1.3-rasm. Iqtidorli maktab o‘quvchilarni tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda faoliyatli yondashuvining tamoyillari

Barcha tahlillarni umumlashtirib, quyidagi xulosani berish mumkin: iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati va mohiyati ahamiyatli faoliyat bo‘lib, bunda – inson ²⁰ engi va tafakkuri har qanday vaziyatni tafakkur bilan boshqaradi, o‘quvchilarning shaxsining ehtiyojlaridan kelib chiqadigan, hamda egallangan bilimlarni amalga tatbiq etish, o‘zlashtirish, o‘zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o‘ziga xos shaxsiy faollik shakli sifatida baholanadi.

Ta’lim olish faoliyati jarayonida inson shaxsining har tomonlama yaxlit rivojlanishi, atrof-olamga. Ijtimoiy muhitga nisbatan munosabati shakllanadi. Bu borada shaxs faoliyati maqsadga muvofiq amalga oshishi uchun uni to‘g‘ri tashkil etish va to‘g‘ri yo‘naltirish lozim.

Ta’lim – tarbiya jarayonida maktab o‘quvchilar ko‘pincha ijtimoiy ¹⁹ mehnat, bilish faoliyatini faol tashkil eta olmaydilar, hayotda sust harakat qiladilar. Bu holat oxir-oqibat yalqov, o‘z fikrini bayon eta olmaydigan, faqat vazifa bersagina bajaradigan “zombi”larni yetishtiradi. Lekin ko‘p hollarda shaxsning rivojlanishi imkoniyatlaridan ta’lim jarayoniga kelsak, unga munisipal hokimiyatning aralashuvi yaxshi emas. Bu mutlaqo noto‘g‘ri. Bizningcha, ta’limni haqiqatan ham isloh qilinadigan bo‘lsa, uchta

¹² А. Н. Леонтьев «Деятельность. Сознание. Личность» - 1975.

narsaga bo‘ysunishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- ✓ *Birinchidan-* maktabgacha va maktab ta’limi vazirligiga;
- ✓ *Ikkinchidan-* o‘qituvchilar 18 ta’lim mutaxassislarining professional

hamjamiyati (assosiatsiya)ga bo‘ysunishi lozim. Bu hamjamiyat (assosiatsiya) davlatdan mutlaqo mustaqil bo‘lishi shart. Kerak bo‘lsa, o‘qituvchilarga lisenziya beradigan, ta’lim bilan shug‘ullanishga ruxsat beradigan shunaqa maxsus bir tuzilma bo‘lishi va davlatdan mustaqil foliyat olib borishi kerak.

✓ *Uchinchisi* - eng asosiy talabgor bu ular ota-onalar jamiyatidir. Ya’ni manfaatdorlar hamjamiyati... Bu kengash mutloqo sofdil, ilmli, tajribali bobo va buvilar, ota-onalar jamiyati bo‘lishi lozim. Ular o‘zining yoki atrofdagi maktablari miqyosida yig‘ilib, shu ta’lim muassasalarini nazorat qilishi mumkin. Maktablar mana shu 3 ta kuchning nazorati ostida bo‘lishi kerak (1.2.2-rasm).

1.4-rasm. Iqtidorli maktab o‘quvchilarni tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish manfaatdorlar hamjamiyati tuzilmasi.

Mazkur ta’lim tizimda munisipal hokimiyatlar faqat xizmat ko‘rsatadi. Uning har xil tadbirdariga maktabdagি qizlarning boshiga “bantik” taqtirib, qo‘lga gul berib chiqarishi, siyosiy va boshqa tadbirdarda o‘qituvchilar vazifasidan tashqari ishlarda qatnashishi kerak emas. Yo‘q, mahalliy hokimiyatlar bunda mutlaqo aralashishga haqqi yo‘q va ularga vakolat berilmasligi lozim.

Ba’zi shahar yoki viloyat faoliyatiga taalluqli tadbirdar bo‘ladigan bo‘lsa va bu tadbirdar haqiqatan ham ta’limga aloqador bo‘lsa, o‘shanda ham hamkorlikda qandaydir ishlar qilinishi mumkin. Lekin buyruq beradigan tizimda mutlaqo ishslash kerak emas. Maktablar boshqaruv organiga aylanib qolganligi, ta’lim muassasasi emas, balki ma’muriy buyruqbozlik vertikalining bir bo‘g‘ini bo‘lib faoliyat yuritayotganligi achinarli holat. Mazkur tizim turli tashqi va ichki tayziqlardan holi bo‘lmas ekan, yoki uni alohida uzlusiz bo‘g‘in sifatida baholamas ekanmiz, ta’lim islohoti haqida hech nima deyish mumkin emas. Ayrim holatlarda ta’lim vazirining ham gapi o‘tmaydi. Bunday vaziyatda o‘qituvchilar hamjamiyati va ota-onalarning nazorati haqida-ku, umuman gapirmasa ham bo‘ladi. Maktab direktori, uning o‘rinnbosari, o‘qituvchi va hatto qorovuli bo‘ladimi, bunga munisipal organlarning

aralashishga hech qanday haqqi yo‘q.

Hokimlar nima asosida, Konstitutsiyaning qaysi bandi asosida bunday nazoratni amalga oshirishadi? Bu yerda ta’limni rivojlantirish yoki ta’limni ta’lim bilan shug‘ullanishi uchun emas, uni jamiyatda boshqaruв organiga aylantirish maqsad qilingan. Bu – katta xato. Maktab direktorini tayinlash hamkasblar orasidan saylangan o‘qituvchilar hamjamiyati, kerak bo‘lsa, ota-onalar, kengashlarning roziligi, vazirlikning nazorati asosida bo‘lishi kerak. Aytidayotgan muammolarning ta’limga mutlaqo aloqasi yo‘q. Ta’limga ta’siri bor, ta’limni abgor qiladi, uni to‘sib, buzadi. Shu jihatdan aloqasi bor. Bu ta’limning o‘zidan kelib chiqadigan yondashuv emas.

Muhtaram Prezidentimiz 2022- yilning 29- dekabr sanasida pedagoglar bilan uchrashib, ular bilan suhbatlashdi¹³. Mana shu uchrashuvda Shavkat Mirziyoyev “rayono”, “oblono” va “gorono”larni yopishni istayotganini aytdi. Bu bo‘lim va boshqarmalarni yopish kerakmi, ular o‘zi nega kerak? Degan savolni qo‘ydilar va uning javobini ham o‘zları berdilar.

E’tibor bersangiz, bu yerda meni hayratlantirgan jihatı – munisipal organlarning bosimidan ozod qilish emas, balki shu ta’lim vazirligidan bo‘shashtirish bo‘lyapti. Vazirlik joylardagi mutasaddi vakillari, ya’ni eski vaqtarda “rayono”, “gorono”, “oblono”lar deyilardi, shular orqali maktablarga ta’sirini o‘tkaza olardi. Bu bo‘lim va boshqarmalarning mavjudligiga 2 ta nuqta’i nazardan qarash mumkin: salbiy va ijobjiy. Tanqidiy nuqta’i nazardan qaraganda, mакtabda o‘qituvchilik qila olmagan, o‘qituvchilik iqtidoriga ega bo‘lmagan odamlarni tizimdan chiqarib yuborishning o‘rniga shunday joylarga yuborishar edi. Shunaqa deb eshitar edik-da. Ikkinci tomondan, ya’ni ijobjiy tomonini aytsak, “rayono”, “oblono”lar jahon, mamlakat, tumandagi o‘qituvchilar ishlab chiqayotgan turli xil samarali metodlar, uslubiyatlarni o‘zida jamlab, uni tizimga solish va qo‘llash, maktablarga singdirib borish, uning qanday ishlayotganini kuzatish hamda shunga o‘xshagan vazifalarni bajarishi kerak edi. Ya’ni bularning qanday ishlashi ta’lim vazirligi ishini qanday yo‘lga qo‘yishi bilan bog‘liq. Ehtimol, viloyat va tuman miqyosidagi bu tashkilotlarda 3-4 nafar odam ishlar, bunga qarash kerak. Butunlay yopib yuborish nima degani? Agar haqiqatan ham atrofidagi maktablarga

---

¹³ Халқ сўзи газетаси 2022 йил 29 декабрь.

metodologik xizmat ko'rsatadigan tashkilot bo'ladigan bo'lsa yoki maktabdan tashqari ta'lif mashg'ulotlariga yordam beroladigan organ bo'lsa, nima uchun yopib tashlash kerak?

O'zi u yoki bu organlarni ochish va yopish haqida fikrlayotganda, "shuni yopib yuborsak, ta'lif bunda yutadimi yoki yutqazadimi? Yutqazsa, nimadan yutqazadi, yutsa, nimadan yutadi?" – mana shu savollarga aniq, mutaxassislarcha javob berolgandan keyin qaror qabul qilinadi. Nima uchun gap aylanib tuman yoki viloyatdagi boshqaruv organlari haqida ketyapti-yu, lekin munisipal hokimiyatlarning ta'lif jarayoniga bevosita salbiy ta'sir o'tkazayotgani haqida gapso'z yo'q. Shu narsaga ham e'tibor berish kerak, deb o'ylaymiz.¹⁴

Ta'lif - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining o'zaro hamkorlik asosida shakllanadigan tashkiliy jarayon. Uning markazida o'qitish va o'qish faoliyatining bir-biriga ta'siri yotadi. O'qitish va o'qish faoliyatini maqsadli va atroflicha tahlil qilish yo'li bilan ta'lif jarayonining mohiyatini tushunish mumkin. Shu o'rinda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati, mohiyati hamda ahamiyati tahlil qilinar ekan, ta'limda o'quvchilarning ijodiy¹⁸ faoliyatini tashkil qilishda va boshqarishda ularni to'g'ri tashkil qilish, faoliyatni amalga oshirish jarayonida uzviylik, izchillik va ilmiylikka alohida e'tibor qaratish hamda imkoniyatlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab o'quvchilar ayniqsa, qobiliyatli o'quvchilar faoliyatining asosiy turlariga ta'limiy o'yinlar, o'qish, aqliy mehnatni kiritgan holda, uning asosiy yo'nalishlarini taxminiy ravishda bilish, ijtimoiy, sport, badiiy, tyexnik, hunarmandchilik, ixtirochilik, kichik tadqiqotlar va emosional faoliyatlariga ajratish mumkin.

Faoliyat turlarini ikkiga ya'ni faol va passiv ekanligini e'tirof etar ekanmiz, faqat amaliy faol faoliyat insonning barcha imkoniyatlarini ruyobga chiqarishga yordam beradi. Bunday¹⁹ faoliyat insonda qoniqish hosil qiladi, shaxs sifatida inson kuch -quvvatga to'ladi.

O'qishdagi faollik ijtimoiy tajribalarni tezroq o'rganib, anglab olishga, kommunikativ va samarali muloqot qobiliyatini rivojlantirishga, o'zini o'rab turgan⁵⁰ atrof-olamga munosabatini rivojlantirishga, hayotda faol bo'lishga olib keladi.

¹⁴ 2022 йилнинг 29 декабрь. Халқ сўзи газетаси

Bilish faolligi esa o‘quvchining intellektual salohiyatini rivojlanishini ta’minlaydi. Mehnatda faollik shaxsnинг ma’naviy-axloqiy shakllanishga undaydi, uni yanada muvaqqiyatli mehnat qilishga yo‘llaydi. Rivojlanayotgan shaxsnи doimiy faollikka undash ancha murakkab va qiyin kechadi. Zero, maktab o‘quvchilarning turli yoshda uning faoliyati o‘zgarib turadi. Shuning uchun bu borada maktabdagi ommaviy tadbirlar bilan birga har bir o‘quvchining invidual va yosh xususiyatlarini hisobga oladigan ishlar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Inson qobiliyati va iste’dodi muvaffaqiyatlarga erishishining asosiy sharti ham insonning faolligidir. Chunki o‘qituvchi qay darajada mahoratlari bo‘lmisin, agar o‘quvchining o‘zi faol bo‘lmasa, u muvaffaqiyatga erisha ¹⁹ olmaydi. Chunki o‘qituvchi o‘quvchini o‘qitish jarayonida uni boshqarib boradi.

Shuning uchun ham o‘quvchi o‘z faoliyatida o‘ziga ahamiyatli bo‘lgan, o‘ziga jalb eta oladigan hayot mummolari bilan shug‘ullana borib, ma’naviy va axloqiy jihatdan rivojlanadi.

Xullas, shaxs faolligi uning rivojlanishida vosita emas, balki uning natijasi hamdir.

Ta’lim-tarbiya shu vaqtda maqsadga erishadiki, qachon u o‘ziga ham boshqalari ham quvonch keltira oladigan ijtimoiy, faol, tashabbuskor, ijodkor shaxsnи shakllantira olsa.

Ana shunda shaxs faoliyati jarayonida uning barcha potinsial imkoniyatlari ruyobga chiqadi. Faoliyatga faylasuflar sub’yektining ob’yekt bilan o‘zaro harakati ¹⁹ jarayonidagi vazifasini xaraktyerlaydigan tushuncha sifatida ta’riflaydilar. Faoliyat inson uchun atrof-olam bilan o‘ziga xos aloqa ¹⁵ ular o‘rtasida vosita bo‘ladigan, tartibga soladigan nazorat qiladigan, o‘zaro munosabatlardir, deb ta’rif beradilar.

Faoliyatga uni qanoatlantiruvchi ehtiyoj sabab bo‘ladi va harakatlar tizimida amalga oshadi. Insonda ruhiy holatning mavjudligini izlaydi va uni paydo bo‘lishining asosiy sharti ¹⁵ hisoblanadi hamda uning rivojlanishida harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi.

Faoliyatning oddiy va oliy shaklini farqlay bilish zarur. Oliy shakl instinktiv (instinkt) moslashuvidan iborat. Ikkinchisi, oliy shakl birinchisidan o‘sib chiqib,

uning ko‘rinishini o‘zgartirib insonning ongli harakatiga aylanadi. Faoliyat oliv shakllanish o‘ziga xos xususiyati uning atrof-muhitni ongli ravishda o‘zgartirishdan iborat. Inson faoliyati ijtimoiy xaraktyerga ega bo‘lib, hayotning ijtimoiy sharoitlari bilan byelgilanadi.

Inson o‘zini faol sub’yektga, o‘zi munosabatga kirishgan tabiat hodisalarini esa o‘z faoliyatining ob’yektiga aylantiradi. Har qanday faoliyat maqsad, usul, natija va jarayonlardan iborat bo‘ladi. Faoliyatning ongli ravishda amalga oshirilishi uning asosiy xususiyatidir. Zero, faoliyat bir tomonidan jismoniy harakatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan esa aqliy harakat vositasida ongda sodir bo‘ladi. Mehnat inson faoliyatini amaliy va nazariy shakllarining vujudga kelishiga sabab bladi.

Inson faoliyatining boshqa turlari (o‘yin, o‘qish va boshqalar) ham genyetik jihatdan myehnat bilan bog‘liqdir.

Ijtimoiy – tarixiy rivojlanish jarayonida myehnat asosida maxsus ijtimoiy – zaruriy nazariy faoliyat sifatida aqliy myehnat paydo bo‘lgan. Faoliyatning ham moddiy, ham ma’naviy tuzilmasining tahlili uning mazmunini tashkil qiladigan quyidagi asosiy elemyentlarni aniqlab byeradi (1.2.3-rasm):

- *faoliyatga undovchi sabablar;*
- *maqsadga yo‘naltirilgan natijalar;*
- *harakat yordamida amalga oshiriladigan vositalar.*

1.5-rasm. Faoliyatning ham moddiy, ham ma’naviy tuzilmasining elementlari.

Yuqoridagi elementlarga muvofiq ravishda sub’yektning borliq bilan o‘zaro harakat jarayonining o‘zida muayyan tarzda yaxlit motivlashtirilgan faoliyat, uning tarkibida maqsadga qaratilgan harakat va nihoyat, mazkur harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismlari-operasiyalar ajralib chiqadi.

Pedagog va ayrim psixolog olimlar: A.N.Lyeontyev¹⁵, S.L.Rubinshteyn¹⁶ va boshqalarning tadqiqotlariga ko‘ra turli xil ruhiy jarayonlarning o‘tishi va

¹⁵ А.Н. Леонтьев Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1973.

¹⁶ С.Л.Рубинштейна "Основы общей психологии" Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/2533/top-sergej-rubinshtejn>

rivojlanishi faoliyatlarining mazmuni va tuzilishi, uning motivlari, maqsadlari va amalga oshirish vositalariga byevosita bog‘liq» Shuningdek, P.Ya.Galperin, B.D.Elkoninlar [70] o‘z tadqiqotlarida tashqi moddiy ta’sir asosida ularning izchil o‘zgarishlari orqali aqliy jihatdan sodir etiladigan va insonni atrof-olamga har tomonlama mo‘ljal olishini ta’minlaydigan ichki idyeal harakati shakllanadi», - degan fikrni ilgari suradilar.

Harakat davomida faoliyat maktab o‘quvchilarning psixofiziologik imkoniyatlarining o‘sishi, uning hayotiy tajribalarining ortishi munosabati bilan o‘zgarib turadi, zarur paytda atrofidagi odamlarning murakkabroq talablarini bajaradi. Maktab o‘quvchilarning rivojlanishining har bir yosh bosqichida muayyan faoliyat (masalan, maktabgacha yoshda o‘yin, maktabda - o‘qish) yangi ruhiy-psixik jarayonlar hamda shaxs xususiyatlarining shakllanishida yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Insonning ijtimoiy hayotda namoyon bo‘lishining muhim shakli uning atrof-olamga bo‘lgan faol munosabatidir. Faoliyatga inson turli ehtiyojlar sababli kirishadi. Bu ehtiyojlar uning ongida unga tegishli bo‘lgan ob’yektlar, uning ehtiyojlarini qondirilishiga olib keladigan harakatlarning obratzli talqini sifatida ifodalanadi.

Faoliyat motivatsiyalar xarakteriga ko‘ra ko‘p jihatdan uning bajarilishidagi harakatga shu bilan birga maqsadga erishishdagi maqsadli natijaga bog‘liq. Faoliyatning motivi va maqsadi inson hayotidagi ijtimoiy sharoiti va uning individual rivojlanish darajasi bilan ham belgilanadi.

Individ yoki shaxs tomonidan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish, faoliyatning individual rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Faoliyat bar qator o‘zaro ichki bog‘langan harakatlar orqali amalga oshiriladi. Biroq yaxlit holda har bir faoliyat ongli xaraktyerga ega bo‘ladi. Ongli maqsad qonun sifatida inson harakatining usul va xaraktyerini belgilab beradi. U istalgan natijaga erishish yo‘lida paydo bo‘ladigan to‘sirlarni faol yengib o‘tishga undaydi.

Demak, shaxs faoliyatining asosiy turi, yuqorida ta’kidlaganimizdekk, uning jismoniy va aqliy mehnati hisoblanadi. Jismoniy, unumli myehnat jamiyat va har bir inson hayoti uchun zarur bo‘lgan moddiy boyliklar yaratishga qaratilgan.

Aqliy myehnat borliqni o‘rganishga, ilmiy nazariyalar yaratishga, adabiy, badiiy va boshqa ma’naviy boyliklar, ijodiy ilmiy tadqiqotlar, nomoddiy boyliklar yaratishga yo‘naltirilgan. Inson faoliyatining eng muhim harakat jihatlaridan biri - o‘rganishdir. Inson faoliyati jismoniy va aqliy mehnati orqali takomillashar ekan, uning rivojlanishi uchun zarur sharoit, ana shu sharoit jarayonida hayotiy tajribaga asoslanadi. Bunda shaxs atrof-olamni idrok etadi, bilimlarni o‘zlashtiradi, malaka va ko‘nikma hosil qiladi. Ana shular yordamida faoliyatning o‘zi ham intensiv rivojlanadi. Olimlar A.Leontyev, S.Rubinshteyn¹⁷, B.Teplov¹⁸ va boshqalarning tadqiqotlaridan ma’lumki, har qanday faoliyat va amaliyjarayonlar rivojlanar ekan, insonning aqliy, emosional va irodaviy sifatlari, uning qobiliyati va fe’l-atvori, dunyoqarashi shakllanadi hamda doimiy takomillashib boradi.

Falsafiy jihatdan ta’riflaganda amaliy faoliyat – sub’yektning ob’yekt bilan o‘zaro harakati jarayonidagi vazifasini to‘laqonli tavsiflaydigan tushuncha. Faoliyat atrof-muhit bilan o‘ziga xos aloqada bo‘lar ekan, inson bilan muhit o‘rtasidagi vosita, uni tartibga soladigan, nazorat qiladigan o‘zaro munosabat hisoblanadi. U insonda ruhiy holatning mavjudligini ko‘zlaydi va shu bilan birga uning paydo bo‘lishida asosiy shartini tashkil etadi hamda rivojlanishida harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi.

Ma’lumki, inson biologik va sosial (ijtimoiy) jihatdan rivojlanadi. Uning biologik jihatdan rivojlanishi go‘daklik, o‘quvchilik, o‘smirlilik, o‘spirinlik, yoshlik, qarilik davrida namoyon bo‘ladi va o‘ziga xos tabiiy xususiyatlari bilan farq qiladi.

Insonning biologik xususiyatlari negizida uning ijtimoiy sifati va xususiyatlari-nutqi, yurish-turishi, moddiy ne’matlardan foydalanishi ko‘nikmalari, xulq-atvor mye’yorlarining tarkib topishi, bu me’yorlarga rioya qilishi mehnat faoliyati va kasb-hunar, bilim, ko‘nikma va malakalar hosil qilishi ongli intizom kabilar shakllanadi. Rivojlanishni L.S.Vygotskiy¹⁹ ta’lim jarayoni bilan birgalikda qaraydi. Lekin ta’lim va tarbiya o‘quvchi rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lsa ham, ammo hyech qachon bir-biri bilan tyeng va parallyel holda sodir bo‘lmaydi. Ular byevosita bir-biriga bo‘ysunmagan holda

¹⁷ ¹⁷ А.Н. Леонтьев Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1973 С.Л.Рубинштейна "Основы общей психологии" Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/2533/top-sergej-rubinshtejn>

¹⁸ Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т.Ч М.: Педагогика, 1985. Ч (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР)

¹⁹ Выготский Л. С. Социалистическая переделка человека Архивная копия от 18 ноября 2019 на Wayback Machine (оригинальная прижизненная публикация 1930 года) // Человек. 2016. Т.

dinamik tarzda sodir bo‘ladiki, buni bir xil ta’riflash mumkin emas».

Maktab o‘quvchilarining rivojlanishida yuqori psixik xususiyatlar ikki holatda paydo bo‘ladi (1.2.4-rasm):

birinchisi, jamoaviy, ijtimoiy faoliyat;

15

ikkinchisi esa, individual, o‘quvchining ichki tafakkuri usuli sifatida;

1.6-rasm. Maktab o‘quvchilarining rivojlanishida psixik xususiyatlarn trayektoriyasi.

Birinchisi maktab o‘quvchilarining qator ichki rivojlanuvchi jarayonlarni qo‘zg‘atib, uni rivojlanishga undaydi harakatga tushiradi.

Ikkinchisi esa maktab o‘quvchilarining ichki tafakkuri usuli sifatida individual tarzda paydo bo‘ladi va o‘ziga xos namoyon bo‘ladi.

Demak, ta’limda rivojlanish maktab o‘quvchilari uchun yo‘llanma bo‘lib, ularni hayotga tayyorlaydi. Ichki rivojlanish jarayonlarini tizimli harakatga keltiradi, shunga ko‘ra ta’lim faqat rivojlanish emas balki atrof olamni o‘zida aks ettirishdir.

Biroq to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim tizimi maktab o‘quvchilarida aqliy rivojlanish va hayotda ta’lim-tarbiyasiz amalga oshirib bo‘lmaydigan faoliyat jarayonidir.

Xillas, ta’lim maktab o‘quvchilarini rivojlanish jarayonining eng muhim pallasi, aniq belgilangan vaqt, to‘g‘ri qo‘yilgan maqsad sanaladi.

Pedagoglar va psixologlar ta’kidlashicha, an’anaviy maktabgacha, boshlang‘ich ta’lim tizimi o‘quvchilarning to‘liq rivojlanishini ta’minlay olmaydi, balki ularda maktabgacha ta’lim davridan boshlab hissiy kuzatuvlari, empirik tafakkur amaliyotiga tayyorlaydi faqat umumiy o‘rta ta’limgina o‘quvchining akademik bilimlarga bo‘lgan imkoniyatlarini ro‘yobga chiqaradi va shaxs sifatida kashf etadi.

Shuning uchun bo‘lsa kerak, olim V.V.Davidov tomonidan fikrlash faoliyatiga asoslangan ta’lim mazmuni ishlab chiqildi»²⁰.

Shuningdek, D.B.Elkonin²¹ tomonidan esa kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda nazariy bilimlarni o‘rganish jarayonida tahlil qilish, rejalashtirish,

²⁰ Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения Архивная копия от 4 октября 2013 на Wayback Machine

²¹ Некоторые итоги изучения психического развития детей дошкольного возраста//Психологическая наука в СССР. Т. 2. М., 1960.

refleksiya, o'quv faoliyati nazariyasi va uning sub'yekti masalalari asosida rivojlanishi tadqiq etildi.

15

Olimlarimizdan: M.G.Davletshin²², D.B.Elkonin, V.V.Davidov²³ va boshqalar ta'kidlashicha, o'quvchilarning o'quv faoliyatini amalga oshirish ularning bilishga doir va shaxsiy xislatlarini har tomonlama, to'liq rivojlanishini ta'minlaydi.

Sub'yektning mazkur faoliyati uning kamol topishi, ya'ni o'quvchining yetuk o'quvchiga ¹² aylana borishi va o'z-o'zini anglay boshlashi bilan rivojlanishiga diqqat qaratadi. O'quv faoliyatiga ehtiyojning ortishi esa pedagogik nuqta'i nazardan uning o'qishiga bo'lgan qiziqishini mustahkamlay boshlaydi. O'quv faoliyatini egallay olishi bilim olish ko'nikma va malakasini shakllantiradi hamda shaxsiy rivojlanishiga amaliy ko'mak beradi. Xuddi ana shu o'qishga bo'lgan istak va ko'nikma o'quvchini o'quv faoliyatini sub'yekti sifatida namoyon etadi, uning faollashuvini amalga oshiradi. Bu esa L.S.Vygotskiy²⁴ ta'lim va rivojlanish haqidagi nazariyasiga hamohanglik kasb etadi.

Insonning faoliyati ¹⁵ iijtimoiy xarakterga ega blib, hayotning iijtimoiy sharoitlari bilan belgilanadi, boshqalarni namuna qilib ko'rsatishdan ko'proq foydalanishgan. Xalq tarbiyasi an'analarida so'zdan emas, ko'proq, namuna va harakatlardan foydalanganligi haqida rus etnografi S.P.Polyakov²⁵ ham ma'lumot byeradi. Jazo usullari tanbeh, urishish, kaltakdan esa juda kam foydalanaligan. Lekin, keyingi yillarda ota-onalarning jazo usullardan ko'proq foydalanish tendyensiyasi ko'zga tashlanmoqda. M.Midning²⁶fikricha, taqlid o'yin, o'qish va myehnat orqali shakllanadi. Bu jarayon boshqalar rolini qabul qilish, ularga o'xshashga intilishning ko'rinishidir.

Taqlid maktab o'quvchilarining yoshiga, idrokiga bog'liq ravishda ongli yoki ongsiz tarzda yuz byerishi mumkin. O'quvchi go'dak yoshida kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladi. Fransuz olimi E.Dyurkgeymning²⁷ fikricha, o'quvchi taqlid

²² Давлетшин М.Г. Ёш даврлари ва педагогик психология .- Т., 2020.

²³ Давыдов В.В. Теория развивающего обучения .-М.: ИНТОР, 1996.- 544с.

²⁴ Выготский Л. С. Педагогическая психология .— М. : Педагогика, 1991. — С. 386.

²⁵ Поляков С.П. Историческая этнография Средней Азии и Казахстана. Хозяйство, социальная организация, этническая история. М., 1980.

²⁶ М.Мид. Куль тура и мир дет ст ва. М., 1988 .

²⁷ Эмиль Дюркгейм . Правила социологического метода [перевод с французского В. Желнинова]. — Москва : Издательство АСТ, 2021. — 384 с. — Эксклюзивная классика

qilish qobiliyati bilan tug‘iladi, o‘smir yoshiga yetganda esa taqlid qilish faqat tanlov asosidagina amalga oshadigan jarayon bo‘lib, ijtimoiy tajribani keng ma’noda egallay boshlashi, natijada o‘quvchining xarakteri, temperamenti, qiziqishlari ham shakllanadi. Demak, o‘quvchi yoshi katta bo‘lgan sari, taqlid jarayoni mazmunan o‘zgaradi va ongli xarakter kasb etadi.

A.Bandura²⁸ ham taqlidni o‘quvchi sosializasiyasi myexanizmining muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, kattalarga taqlid qilish asosida o‘quvchilarning axloq sohasidagi ijobiy fikrlari mustahkamlanishi yoki, aksincha, ularda tajovuzkorona rivojlanishi mumkin.

Kattalar bilan bo‘ladigan har qanday xislatlarni hamda muloqotni o‘quvchilar dastlab, kattalarning xatti-harakatlari, odatlari, ichki sifatlari; fikrlash tarzlari, ijtimoiy burchini bajarishga va boshqa shu kabilarga bo‘lgan munosabatlariga taqlid qilish orqali o‘zlashtiradilar.

Biroq ichki munosabatlar, ular o‘rtasidagi aloqalar doimiy va umumiy bo‘lib qolaveradi.

Bunday faoliyat maktab o‘quvchilarda muloqatchanlik tizimini hosil qiluvchi asoslardir. Pedagogik vazifani anglash mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ma’lumotlarning tahlili vaziyat o‘rnini aniqlashdan tashqari, butun pedagogik jarayonda boshqaruvchi, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi va ular o‘rtasidagi munosabat hamda ta’lim mazmuni, samarali vosita va pedagogik shart-sharoitlar kabi asosiy tarkibiy qismlarni aniqlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.
63

Iqtidor - bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi.

Iqtidor - bu muvaffaqiyatli bajarilishini ta’minlovchi qobiliyatlarning o‘ziga xos shaklidir. Faoliyat va qobiliyatlarning o‘zaro muvofiqligi boshqa imkoniyatlardagi kamchiliklarni to‘ldirishga xizmat qiladi.

- Umumiyl qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o‘ziga xos jihatlarini rivojlantirishni ta’minlaydi;

²⁸ Бандура А. Теория социального научения. СПб. — Евразия, 2000.

- O'quvchi qobiliyatlari uning layoqatini, tabiiy asoslarini, xarakterini aks ettiradi;
- Faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ishchi sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin namoyon bo'ladi. Ba'zida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi bolalar misol bo'ladi.[2.25.5]

Bugungi kunda ko'pgina psixologlar iqtidorning rivojlanishi-bu nasl (irsiy layoqat) va ijtimoiy muhit (o'yin, o'qish, mehnat jarayonlari) ning o'zaro murakkab ta'siri natijasida ekanini tan olmoqdalar. Lekin, shu individual iqtidorni shakllanishi asosida yotuvchi mehnat bilan birga shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalashning psixologik mexanizmlarini, rolini inkor etib bo'lmaydi.

Iqtidorli bolalarning o'ziga xos jihatlari bizning hayotimizni rang-barangligini ta'minlaydi va jamiyat uchun foydalidir.

Birinchi xususiyat, iqtidorlarda hamma narsaga ta'sirchanlik kuzatilib, adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga va o'zgartirishga qobiliyatli bo'ladilar.

Ikkinchi xususiyat, bilimli ekanligi, faolligi va intelektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof-muhit haqida yangi ma'lumot olish imkonini beradi. Ijodiy qobiliyatlar ularga yangi konsepsiylar, yondashuvlarni yaratish imkonini yuzaga chiqaradi.

Iqtidorli bolalardagi intuitiv, diskursiv (ijodiy) tafakkurning o'zaro muvofiqligi, yangi bilimlar egallash jarayoni samarali bo'lib qoladi.

Uchinchi xususiyat, ko'pgina iqtidorli bolalarga omma hayotida qiziqarli va muhim loyihalarni amalga oshirishga imkon beruvchi ijodiy qibiliyatlar va muhim bilimlarni egallashdagi yuqori energiya, maqsadga intiluvchanlik va qati'ytatlilik xislatlari xosdir. [2.12.71]

Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va faoliyat shart-sharoitlari uni amalga oshishi hamda rivojlanishi jarayoni tushiniladi. Bu borada ular quyidagilardan iborat :

1. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari. 7

2. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va nazariy va amaliy faoliyatning aloqadorligi.

3. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga doir mashg‘ulotlar evristika muammoli vaziyatlar yaratish imkoniyatini oshiruvchi vosita ekanligi.

4. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda zamonaviy-texnologik yondashuvlar va boshqalardir.

Mazkur shart-sharoitlar qanday tatibda amalga oshiriladi?

Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishda 42 ularning iqtidorini oshirishda egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalarga quyidagi talablar qo‘yilishi maqsadga muvofiq sanaladi.

1. DTS asosida dastur matyeriallarni qay darajada o‘zlashtirganligi;
2. Dastur va darslik asosida mavzularga doir asosiy tushuncha va qoidalarni o‘zlashtirganligi;
3. Tanlagan va tavsiya etilgan mavzu bo‘yicha topshiriqlarni mustaqil bajara olish imkoniyati ;
4. O‘rganilayotgan mavzulardagi asosiy muammolarni va bosh g‘oyani anglab olishi;
5. O‘quv topshiriqlarini bajarishda didaktik vositalar, o‘quv ashyolari va texnika hamda axborot texnologiyasidan foydalana olishi ;
6. Individual qobiliyatini namoyon etishi va uni rivojlantira olishi va boshqalar;
7. Mavzu maqsadiga mushtarak o‘quvchi o‘z oldiga erishiladigan maqsadlarni qo‘ya olishi;
8. Mustaqil rejalar tuzishi va natijalarni baholay olishi ;
9. Belgilangan mavzularni o‘rganishda o‘z fikrini dalillay olishi;
10. Mavzu doirasida o‘quvchi o‘z xulosalarini, mustaqil fikrlarini bayon eta olishi va hokazolar.

Mazkur talablar o‘qituvchiga iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishda 12 o‘qishga bo‘lgan qiziqishlari, ularning o‘quv-bilish faoliyati, individual moyilliklarini bilish imkoniyati paydo bo‘ladi va bu borada o‘quv jarayoni tuzilmasini belgilab olishga yordam byeradi.

Yuqoridagi talablar asosida muammoga doir ta’limni maqsadga

muvofiq tashkil etishning ustuvor yo‘nalishlari byelgilab olinadi.

Ta’lim maqsadiga muvofiq yondashuv dyeganda, o‘quv-bilish jarayoni yoki ta’lim mazmuni, metod va shakllari tizimining ijodiy faoliyatni rivojlantirishga doir maqsadli yo‘naltirilgan maxsus tashkil etilgan tuzilmasi tushiniladi.

Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri barcha o‘quvchilarining ijodiy faoliyati har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydigan shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Shu bilan bir qatorda muayyan sohalarda chuqr qiziqishlarini, intilishi va qobiliyatini namoyon qilayotgan o‘quvchilarini aniqlash, ularga bundan keyingi rivojlanishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish lozim.

Buning uchun esa: iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga doir shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada:

1. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga doir innovation faoliyatga tizimli tayyorlash.

2. O‘qituvchi va o‘quvchilar munosabatida hamkorlik faoliyatini vujudga keltirish.

3. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va bilim, ko‘nikma, malakaga doir innovation texnologiyalardan foydalanish.

4. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va eng so‘nggi innovation texnologiyalar orqali yangi amaliyotni joriy qilish.

Ma’lumotlarning tahlili tizim boshqaruvida, pedagogik jarayon mohiyatida, jamoa va alohida o‘quvchilar harakatlari holatini aniq vaziyatlarda rejali o‘rganish kabi ilmiy dalillarga ega bo‘lishga yordam beradi. Ushbu dalillar amaliy faoliyat asosini tashkil etadi. Mavjud dalillar pedagog faoliyat jarayonining kechishi va kutilgan natijaning kafolatlanishini tashxislashga imkon beradi.

Bu muhim masalani hal etishda milliy ta’lim tizining asosiy tarkibiy qismlari shaxs, davlat va jamiyat, uzlusiz ta’lim, fan, ishlab chiqarishning uzviy aloqasi shaxs rivojlanishining yaxlit tizimini yaratishni nazarda tutadi. Yoshlar iqtidorini rivojlanishida masalaning bunday qo‘yilishi ta’lim-tarbiya

maqsadlari, mazmuni, uslublari, shuningdyek vositalarini aniqlashda hal qiluvchi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Bunday bosqichli yondashuvlar ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi ¹² va ijodkorligini rivojlantirish va o‘qituvchilar munosabatlarining o‘zgarishiga hamda o‘quvchilarning ijodiy faolligi domiy ravishda ortib borishiga va ularning mustaqilligi kuchayishiga, ta’lim jarayonining takomillashib borishini taqozo etadi. Bunda o‘quvchi ta’lim-tarbiya ob’yekti va bir vaqtning o‘zida jarayonning faol ishtirokchisi sifatida o‘z-o‘zini kashf etishning sub’yekti ham bo‘lib maydonga chiqadi.

Jarayonga mazkur yondashuvlar iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish imkoniyatlarini ro‘yobga chiqaradi ¹⁸ maktab ta’limini, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tizimini, o‘quvchi shaxsini, uning ichki dunyosini boyishiga yordam beradi.

Bu muhim masalani hal etishda Milliy ta’lim modelining asosiy tarkibiy qismlari shaxs, davlat va jamiyat, uzlusiz ta’lim, fan, ishlab chiqarishning uzviy aloqasi shaxs rivojlanishining yaxlit tizimini yaratishni nazarda tutadi. ¹⁶ ⁴⁸

Ilmiy tadqiqotda masalaning bunday qo‘yilishi ta’lim-tarbiya maqsadlari, mazmuni, uslublari, texnologiyasi, shart-sharoitlari, shuningdyek shakl va didaktik vositalarini aniqlashda hal qiluvchi mezon.

Bunday yondashuv ta’lim jarayonini tashkil qilishda o‘qituvchi va iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish munosabatlarining o‘zgarishiga, o‘quvchilarning faolligi ortib va shaxsiy mustaqilligining kuchayishiga, ta’lim jarayonining takomillashib borishini ³ ta’minlaydi. Bunda ijodkor o‘quvchi ta’lim-tarbiya ob’yekti sifatida bir vaqtning o‘zida o‘z-o‘zini kashf etishning sub’yekti ham bo‘lib maydonga chiqadi.

Ana shunday maqsadli yondashuv maktab ta’limini, iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va uning ichki dunyosiga - hali ochilmagan qobiliyatları va imkoniyatlariga ijodiy erkinlik berib, ta’lim-tarbiyaning axloqiy qadriyatlarini bosqichma-bosqich rivojlanishiga yo‘naltiradi.

Ixtisoslashgan maktab ta’limining faoliyat maqsadi va ichki kuch hamda imkoniyatlarini ³³ uyg‘otish, shaxsning erkin ijodiy rivojlanishi uchun ulardan to‘g‘ri, aniq, unumli foydalanish kabilardan iboratdir.

Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va ta’limida ijodiy salohiyat va uning ijodiy faoliyat bilan o‘zaro aloqadorligini motivasion ruhlantirish tuzilma tarkibini quyidagilarga ajratish mumkin.

1. Motivli-maqсадли, kreativ o‘quvchi faoliyatiga shaxs sifatida munosabatda bo‘lish. Uning tuyg‘ulari, qiziqishlari, qarashlari, intilish va ehtiyojlarini hisobga olish zarur ekanligi.

2. Ta’lim-tarbiya mazmuniga ko‘ra – olgan bilimlari, ko‘nikmalari va malakalari hamda integration ko‘nikmalarini hisobga olish va ruhlantirish.
18

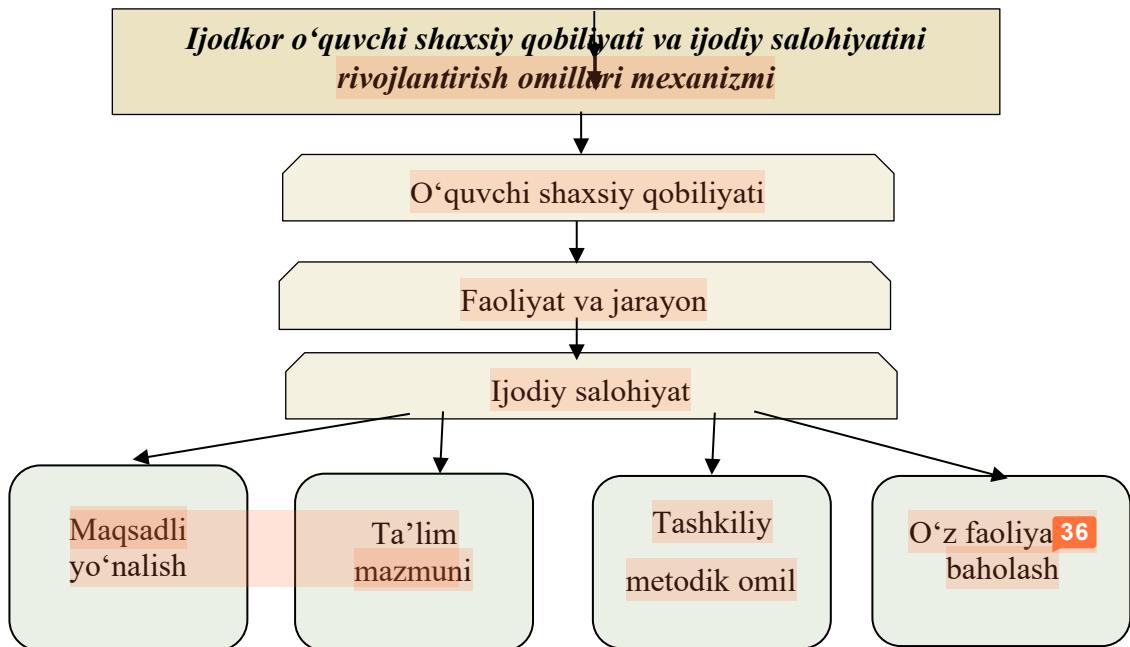
3. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalarni egallahda zaruriy tashkiliy-metodik faoliyatni amalgalash oshirish.

4. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va shaxsini, o‘quv-bilish faoliyatini baholashda uning o‘z tasvvurida o‘z-o‘zini, ijodiy faoliyatini
41 va uning natijalarini baholash orqali mavjud imkoniyatlarini aniqlash va tahlil qilish.

5. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va qobiliyatini tizimli ro‘yobga chiqarishda salohiyatini oshirish uchun zarur bo‘lgan omillardan maqsadli foydalanish.

6. Iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va ta’lim-tarbiyasini kafolatlovchi tashqi va ichki boshqaruv tizimining zamonaviyligi,
2 adolatliligi, sifatli ta’lim tamoyillariga muvofiqligi va boshqalarga alohida e’tibor qaratiishning muhimligi.

Yuqoridaagi fikrlarga tayangan holda shaxs ijodiy salohiyati tuzilmasini va uni rivojlantiruvchi omillarini quyidagicha tavsiya etish mumkin: Bunda, iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish qobiliyati, tarbiyasi va ijodkorligi, mustaqil fikr doirasini rivojlanish bosqichlari quyidagi omillarda tavsiflanadi.

1.7- rasm. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish omillari

Kuzatuvlardan asosida demak, ta'lif-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsi ijodiy salohiyatini rivojlantirishga nafaqat dasturlarda ifodalangan, me'yoriy hujjatlardan tashqari ular uchun tuzilgan ta'lif mazmunini saralash va takomillashtirishni ham taqozo etadi. Chunki, hozirgi davrda dastur va darsliklar o'quvchining ijodiy qobiliyati va salohiyatini rivojlantirishga doir talabga to'liq javob bermaydi.

Vaholanki, ijodiy qobiliyatli o'quvchilar ijtimoiy-gumanitar, aniq fanlar, tabiiy fanlar, didaktik ta'lifi vositalar hamda til bilish imkoniyatlari o'quvchilar ongiga ta'sir etib, o'quvchilarda ijodiy faollikni to'g'ri rivojlantirishga turki byeradi. 14

Odatda, alohida xususiyatlarga yega bo'lgan shaxs faqatgina bitta, yeng asosiy xususiyatga ye'tibor berish bilan cheklanib qolish, ko'zlangan maqsadga yerishish imkonini bermaydi. Shu sababli bu o'rinda o'smir shaxsining barsha sohalardagi faoliyat ko'rsatkishlarini umumiy majmua sifatida qarab, talab yetilayotgan xususiyatlar salmog'ini oshirishga asosiy ye'tiborni qaratish lozim. Qo'yilgan vazifani hal qilish uchun o'smir qobiliyatlarini yuqorida tahlil qilib, qobiliyatli o'smirlarda quyidagi sifatlar bo'lishini aniqladik:

- muammolarni ilg'ashdagi ziyraklik;
- mantiqan fikrlash saviyasining yuqoriligi;
- bilim va ko'nikmalarni oson qabul qilishi;

- o‘z fikrini to‘g‘ri va batafsil ifodalashi;
- diqqatni kengroq taqsimlay olishi;
- hozirjavoblik;
- muammoni tahliliy baholay olishi;
- topqirlilik;
- nutqning ravnligi;
- qiziquvchanlik;
- ishni oxirigasha yetkazishi;
- tafakkurning moslashuvshanligi va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, ta’limda asosiy vazifa ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan umumiy ta’lim maktablarida tahsil olayotgan iqtidorli mifik o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va imkoniyatini oshirish ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotiy ko‘nikmalar asosida rivojlantirishdan iborat. iqtidorli mifik o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va o‘z shaxslik xislatlari va qobiliyatlarini maqsadli rivojlantirish orqali ularning turli fanlarga oid o‘quv-bilish, mustaqil amaliy, hamda malakaga doir ijtimoiy faoliyatlarini tajribasiga to‘liq tayaniladi. 18

Birinchi bob bo‘yicha xulosa

Ma’lumki, shaxs ijodiy salohiyati tinimsiz va uzlusiz mehnat natijasi sifatida namoyon bo‘ladi, yuzaga chiqadi. Bu esa o‘z navbatida o‘qitish va ta’lim-tarbiya jarayonida ijodiy ta’lim mazmuni (bunda: o‘quv-bilish, tashkiliy, motivasion, pedagogik va psixologik hamda hamkorlik kabi metod, usul, texnologiyalar) asosida shaxsga yo‘naltiriladi.

Iqtidorli mifik o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va ijodiy qobiliyati va salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik tyexnologiyalarning 34 asosiy maqsadi ham umuman olganda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga qaratiladi.

Maqsadga yo‘nalganlik quyidagi aniq vazifalarni o‘z oldiga qo‘yadi: ijodkor o‘quvchining o‘z oldiga qo‘ygan aniq maqsadini anglab olganligi, ijodiy faoliyatida ijobjiy rag‘bat va ijodkorlikka ehtiyojni 16 etishi, zamonaviy bilimlar tizimiga ega bishi, ijodiy faoliyatni tashkil etishi, bilim, ko‘nikma va malakalarga erishilgan natijalarni baholashga doir amaliy faoliyat va tasavvurga ega bo‘lishi.

Ta’lim mazmuniga ko‘ra ijodiy salohiyatni rivojlantirish esa bilimga oid amaliy va ijodiy komponentlarni o‘z ichiga oladi. Ijodiy komponentlar iqtidorli maktab o‘quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda faoliyatning texnologik jarayonini **40** takomillashtiribgina qolmasdan, uni tushuntirish ilyustrativ, reproduktiv, muammoli, kichik tadqiqotlarga yo‘naltiruvchi, izlanuvchan, ijodkor va doimiy tanqidiy tahlillarga ochiqlik kabi metodlar asosida kechadi.

Mazkur jarayon qanday amalga oshirilganda o‘quvchi shaxsiga, ta’lim ijobiy natijalar olib keladi? Albatta, mazkur ishlarni amalga oshirish ham tashkiliy, ham motivasion bo‘lishi muhim. Bunda ijodkor o‘quvchini ruhlantiruvchi ochiq osmon ostida, tabiat quchog‘ida o‘tkazilgan dars mashg‘ulotlari, muzey va turli ko‘rgazmalarga ekskursiyalar, maqsadli vedyeoko‘rsatuvlardan foydalanish, adabiy uchrashuvlar, mavzuli kechalar, individual ijodiy loyihamar, to‘garaklar, klublar, amaliy mashg‘ulotlar, turli mavzulardagi suhbatlar o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlari va qiziqishlari orqali tayyorlangan ijodiy ko‘rgazmalarini tanlovlari kabi an‘anaviy va noan‘anaviy shakllardan foydalaniladi.

Shuning uchun ham ta’lim standartlarida ta’limning faol, amaliyotdagि mazmuni, faoliyatning aniq vositalariga real hayotiy vaziyatlarda qo‘llaniladigan natijali bilim, ko‘nikma va malakalariga alohida e’tibor beriladi.

II BOB. O'ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI

§ 2.1. Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida Milliy ta'lim tashabbusi

Ta'lrim tizimi rivojlanishining hozirgi 16 bosqichida dunyo mamlakatlarida, jumladan, eng rivojlangan davlatlar AQSH, Yaponiya, Xitoy Xalq Respublikasi, Janubiy Koreya va Yevropaning iqtisodiy rivojlangan boshqa davlatlarida ta'limning tashkiliy va boshqaruvi tuzilmalarini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Ma'lumki, bunday rivojlangan davlatlar iqtisodiyotida mamlakatlar umummilliy boyligining o'rtacha 16 foizi moddiy kapitalga, 20 foizi tabiiy boyliklarga to'g'ri kelsa, bu ko'rsatkichda inson kapitali 64 foiz ayrim mamlakatlarda Germaniya va Yaponiyada esa 80 foizni tashkil etadi²⁹. Bunday statistik ma'lumotlar zamonaviy jamiyatlarda inson kapitalining yanada nufuzi ortib borayotganligidan dalolat beradi. Inson kapitali ta'lrim tizimini rivojlantirish va boshqarish jarayonlarida zamonaviy menejment hamda uning tamoyillariga amal qilish masalalariga dolzarblik nuqta'i nazaridan katta e'tibor berayotganini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev³⁰ ta'kidlaganlaridek, "Rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investisiya kiritishga, ya'ni o'quvchi 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni 19 kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart".

Aynan shu vazifalarni amalga oshirish maqsadida mamlakatda uzlusiz ta'lim tizimidagi zamonaviy o'qitish, hamkorlik munosabatlarni takomillashtirish, ta'limning boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini hamda mas'uliyatini oshirish, o'quv-tarbiya jarayoniga nano texnologiyalarni, ilg'or pedagogik va

²⁹ The Knowledge Based Economy. Organization For Economic Cooperation and Development, Paris. 1996. – P. 9-10.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегия" си тўғрисидаги ПФ -4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси конун хуҷжатлари тўплами.2017йил.6-сон.70-модда

AKTini samarali joriy etish orqali milliy ta’lim sifatini ta’minalash sohalariga oid bir qator qarorlar qabul qilinmoqda.

Milliy ta’lim sifati va uning samaradorligini oshirishdagi asosiy tadqiqot vazifalaridan biri, boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini dastlab, ta’lim sifatining mazmun-mohiyati, falsafiy-pedagogik tahlili, rivojlanish bosqichlari hamda uning samaradorligini ta’minlovchi boshqaruv bo‘yicha tahlillar olib borishni nazarda tutadi. Mavzuni nazariy va metodologik jihatdan ko‘rib chiqishda, ta’lim sifati va uni boshqarish muammosiga to‘xtalib o‘tildi va bu, birinchi navbatda, “ta’lim sifati”, “samaradorlik” ¹² “ta’lim sifatini boshqarish” kabi asosiy tushunchalar mohiyatini tahlil qilishni talab qiladi.

Bugungi kunda, bilim yoki ta’lim olish o‘sib kelayotgan yosh avlodni oldidagi eng muhim masalardan biridir. Keksa va o’rta avlodlar tomonidan tashkil etilgan katta ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan hayotiy tajribalarni doimiy ravishda kelajakdagi avlodlarga yetkazishga yo‘naltirilgan umumiylar jarayon bo‘lib, u uzluksiz, ijtimoiy institut, jamiyatning uzviylikdagi ijtimoiy quyi tuzilmalaridan biri hisoblanadi.

“Ta’lim sifati” haqida fikr yuritadigan bo‘lsak, bunda butun hayot davomiyligida egallanishi zarur bo‘lgan ta’lim tizimi uning tarkibiy qismlari, sifat va miqdor vazifalari, doimiy murakkab rivojlanish kuchiga ega bo‘lgan tizimli jarayon bo‘lib, DTS asosida ta’lim muassasalari faoliyatidagi ijtimoiy, iqtisodiy, metodik va amaliy-texnologik muhitining o‘zgarishi va kafolatlanishi bilan izohlanadi. Uzluksiz ta’lim sifati xususiyatlari yaxlitligi, izchilligi, ta’lim oluvchi bilim, ko‘nikma va malakalarining shakllanishi va shaxsga yo‘nalganligi bilan tizimli rivojlanishi ³³ uchun xizmat qiladigan eng qulay usullar kombinatsiyasidan iborat bo‘lib, samarali o‘quv jarayoni bilan amalgalash oshiriladi.

Milliy ta’lim tizimida o‘qitish jarayoni o‘qituvchi pedagog tomonidan tashkillashtiriladi va o‘quvchilarni tayanch va umumiylar kompetensiyalarini shakllanishiga, ularning kreativ imkoniyatlarini ruyobga chigарishga qaratilgan ¹⁷ alohida ijtimoiy-pedagogik-psixologik jarayoni deb qaraladi 2.1- rasm.

2.1-rasm. Milliy ta’lim tizimini o‘qitish jarayoni strukturaviy trayektoriyasi.

Milliy ta’lim sifati tushunchasining ijtimoiy-falsafiy-pedagogik mohiyati uning rivojlanishi davr bosqichlari bilan oydinlashadi. Shu bois, milliy ta’lim sifatini shartli ravishda quyidagi davrlar asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq deb o’ylaymiz 2.2-rasm.

1. Eng qadimgi davrdan o‘rta asrlargacha bo‘lgan davr.
2. Sharq uyg‘onish davridan - XVIII asrgacha bo‘lgan davr.
3. XIX asr ikkinchi yarmidan - XX asr yarmigacha bo‘lgan davr.
4. Mustaqillik davridan - Yangi O‘zbekiston davrining ilk yillari (XX asr oxiri va XXI asr).

2.2-rasm. Milliy ta’lim sifatini shartli ravishda davrlar asosida tahlili.

Davrlar tarixiyligi jihatidan ta’lim sifati tushunchasining kelib chiqishi eng qadimgi manbalarda keltirilmagan bo‘lsa-da, ushbu mohiyatni anglatuvchi ta’riflar mavjud. Jumladan, bir qator pedagog olimlardan N.Alimova³¹, Ye.Semchenko, S.Abdulina, N.Bagutdinova³² va A.Ye.Yefimov³³lar tomonidan mazkur “ta’lim sifati” tushunchasi shakllanishining dastlabki bosqichi qadimgi dunyo davlatlari mavjud bo‘lgan davrga borib taqaladi, degan fikrni o‘z ilmiy tadqiqotlarida ilgari surgan.

Eng qadimgi yoki antik dunyo davrida ta’lim-tarbiyaning maqsadi, sifati, uni takomillashtirish usullari va kutilayotgan natijalari haqida bizgacha yetib kelgan manbalardan ma’lumot bilish mumkin.

Buyuk Aristotel³⁴ fikriga ko‘ra, sifat ma’lum bir holat, borliqning farqli jihatlari, predmetga xos blgan xususiyatlar, rivojlanayotgan va harakatlanayotgan ob’yektning joylashish nuqtalaridan iborat. U predmetlarni bir-biriga o‘xshamaydigan, sifat jihatidan o‘ziga xos individual xususiyatlarga ega, deb tushuntiradi.

Demak, ijtimoiy-falsafiy talqinda ta’limning eng samarali natiasi inson va uning kamoloti bilan belgilangan. Yana bir olim Konfusiy ta’rifiga³⁵ ko‘ra, ta’limning asosiy maqsadi shaxsning bevosita ma’naviyat, odob-axloq, an’analarni

³¹ Алимова Н. Метод "МХАТ" на практических занятиях по литературе для направления "русский язык и литература" в Узбекистане .

Русский язык за рубежом, 2019 .

³² Багутдинова Н. Управление качеством образования / Багутдинова Н., Новиков Д. // Стандарты и качество. 2002. - № 9. - С. 68-73.

³³ А.Е. Ефимов Новая история, 1789–1870 / вклейка: карты (сканы 37-38; 71-72; 89-90; 123-124; 157-158; 166-167).

³⁴ Аристотель «Природа политики. С комментариями и объяснениями» 2016..

³⁵ Исматуллаева Н. Конфуций ҳикматларида “комил инсон” тушунчаси талқини Тезис научной статьи по специальности «Языкоизнание и литературоведение» -2021 .

bilishi, milliy qadriyatlar madaniyatiga ega bo‘lishi va Vatanni sevishi hamda uning vatanparvarlik tuyg‘ularida o‘z aksini topadi.

Mutafakkir Yusuf Xos Hojibning ta’biricha, o‘quv, ilm va aql behisob mehnat va tinimsiz harakat natijasida shakllanadi hamda yuzaga chiqadi. Yusuf Xos Hojib kabi aksariyat Sharq olimlari natijaga erishishning asosiy yo‘li, “doimiy va uzbek mashq iste’dodning bog‘boni”dir, deya e’tirof etadi .

Markaziy Osiyoning IX-XII asrlar uyg‘onish davrida ta’lim va uning sifat bosqichlari o‘ziga xos mazmun-mohiyat kasb eta boshlagan. Bu davrda yashab ijod etgan olim Al-Xorazmiy o‘qitish jarayonida ta’lim oluvchining shaxsiy kuzatishlari va bilimlaridan amalda, hayotda foydalana olish qobiliyatiga jiddiy ahamiyat beradi. U birinchilardan bo‘lib, kuzatish-sinov, tashxis usuliga asos soladi.

Yana bir Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari aks etgan asarlarida qitish, sifatli ta’lim-tarbiya, natijasi samarali qitish usul va uslublari haqida fikrlar keltirilib, inson rivojida ta’lim-tarbiya o‘ta muhimligini va uning natijasida shaxs jamiyat talablariga muvofik kamol topishini ta’kidlab o‘tgan. Abu Ali ibn Sino³⁶ o‘z davrida o‘qitish jarayoniga muvaffaqiyatlari ta’lim usul va mezonlarini taqdim etadi. Shuningdek, ta’limda “oddiydan murakkabga”, “pastdan yuqoriga” kabi bugungi kun uchun ham muhim bo‘lgan tamoyillarni hisobga olinishi hamda o‘qitish jarayonida o‘quvchining yosh xususiyatlari, iqtidori, qiziqish va qobiliyati, o‘zlashtirish holatlariga ko‘ra ta’limning keyingi bosqichiga yo‘naltirish bo‘yicha asosli fikrlarini bergen. Yangi olingan bilimlarni og‘zaki ifoda etish, mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali ta’lim oluvchi bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirishi mumkinligini ta’kidlagan.

Yuqorida ta’kidlangan qarashlar bevosita ta’lim va uning sifatiga xos bo‘lib, o‘sha davrning eng muhim nazariy g‘oyalari davlatchilik asoslarida shakllangan komillikka yo‘naltiruvchi va uning rivojlanishi¹ turli ilm-fan tarmoqlarining birgalikdagi o‘zaro natijasiga asoslanadi, degan fikr yuritishimizga asos bo‘ladi.

Tarixiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, XIV - XVI asrlarda ta’limga alohida e’tibor berilib, uyg‘onish davri nazariy qarashlari birmuncha takomillashgan. Bu davrga kelib, ta’lim inson kamolotini ta’minalash uchun xizmat qiluvchi, uni har

³⁶ Хайруллаев М. Уйғониш даври ва шарқ мутафаккири.Т., Ўзбекистон -1971.

qanday vaziyatdan olib chiqib ketuvchi vosita sifatida qaralgan. Yaxshi bilim va axloq, ta’lim va tarbiya olgan shaxs olgan ilmini amaliy faoliyatda, o‘z hayotida samarali foydalanishi muhimligi anglab yetilgan. So‘z mulkining sultonni Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub” asarida ilm olib uni ishlatmagan inson urug‘ sochib hosilidan bahra olmagan kishiga qiyoslanadi. Demak, mazkur ta’rif o‘sha davr qarashlari ham bugungi kunda o‘quvchilar bilim olishining me’yorlariga, talablariga mos tushganligini bildiradi. Bunda bilim, ko‘nikma va malakalar o‘quvchi shaxsi uchung ta’lim sifati samaradorligini belgilovchi asos ekanligini ko‘rsatib bergen.

25

Davrlarning o‘zgarishi barobarida XVIII asrga kelib o‘qitishga, ta’lim sifatiga, o‘quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishga bo‘lgan munosabatlar bir muncha o‘zgarganligi kuzatiladi. Mazkur ta’lim-tarbiyaga nisbatan qarashlar, munosabatlar tizimi yangilangan va takomillashgan. Ijtimoiy hayotda ilm-fanning nazariy va ilmiy tajriba yutuqlari sifatni belgilovchi vosita sifatida talqin etila boshlangan. Pedagogika tarixi va nazariyasining yetuk namoyandalaridan biri chek olimi Yan Amos Komenskiy “Buyuk didaktika”³⁷ asarida o‘quvchining tabiiy bilish xususiyatini hisobga olgan holda o‘qitishning didaktik tamoyillarini ishlab chiqqan. Yoxud Adolf Disterverg ta’lim jarayoni ishtirokchilarining bilimlarini muntazam takrorlab turishning alohida ahamiyatiga to‘xtalib, ta’lim didaktikasining asosiy talablarini ta’limning 33 ta qonun va qoidasi sifatida bayon qilgan. Olim o‘quvchidagi qobiliyatni yanada jadallashtirish va rivojlantirish maqsadida ta’lim beruvchilarga topshiriq bilan birga uning javobini ham taqdim qilish emas, balki javobni topishga o‘quvchini turli yo‘l, usul va vositalar orqali haqiqatni topishga o‘rgatish mumkinligini ta’kidlab o‘tadi. Shuningdek, A.Disterverg³⁸ taklif qilgan ko‘rsatmali ta’lim “yaqindan uzoqqa”, “oddiydan murakkabga”, “ma’lumdan noma’lumga” o‘tish kerak, degan koidalarga asoslanadi. Pedagog K.D.Ushinskiy³⁹ o‘zining “Inson tarbiya predmeti sifatida” asarida esa ta’lim jarayonida o‘qitish va uning mazmuni, tamoyillari, shakl va usullariga alohida e’tibor qaratadi. Ayniqsa, o‘quvchi natijaga kelishida ta’limni ko‘rgazmali, ongli va uzviy olib borish masalalarini takomillashtiradi, ishlab chiqadi, o‘qitishning shakl va usullari rang-barangligiga erishishni talab qiladi.

³⁷ Я. А.Коменский Я.А. Буюк дидактика.Москва, Моравия 1932,
Я. А.Коменский, Д.Локк, Ч., Песталоцци Педагогическое наследие. Изд. "Педагогика" 1988.

³⁸ А.Дистерверг Руководство к образованию немецких учителей . М., 1835.

³⁹ Константин Ушинский" О‘зМЕ . U-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000 .

Shu o'rinda "Ta'lim sifati" tushunchasiga S.Ye.Shishov va V.A.Kalneylarning⁴⁰ ham bildirgan fikri diqqatimizni tortib, ular "ta'lim sifati - ta'lim jarayoni ishtirokchilarining erishadigan natijalari va maqsadlarining ta'lim muassasasi tomonidan ko'rsatilgan ta'lim xizmatidan qondirilgan darjasи", deya ta'rif beradi. Mazkur fikr bizning fikrlarimizga juda hamohangdir.

Ta'lim sifatiga berilgan ta'riflar mohiyati jihatidan V.A.Kachalov⁴¹ tomonidan berilgan ta'rif izohi alohida ahamiyatlidir. Uning fikricha, ta'limda sifat faqatgina o'quv jarayoni natijasigina emas, balki ta'lim oluvchilarning umumiy ravishda shaxsiy va jamoaviy rivojlanishini ta'minlaydigan va ularning ehtiyojlarini qondirgan holda **ilm-fan, texnologiya, jamiyatning rivojlanishi uchun hissa** qo'shishga imkon beradigan tizim, model, o'quv jarayonini tashkillashtirish va boshqarishdan iboratdir. Olim A.Voronin⁴² tomonidan ta'lim sifati – jamiyatda ta'lim jarayonining holati va natijasini, shaxsning fuqarolik, hayotiy va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishi hamda shakllanish ehtiyojlari va umidlariga muvofiqligini aniqlovchi kategoriya tarzida ta'kidlaydi va talqin qiladi. Yana bir olim Ye.Dombrovskaya⁴³ ta'lim sifatini ta'limning Davlat ta'lim standartlari, tegishli ta'lim dasturining⁶⁹ o'quv-dasturiy hujjatlari talablariga muvofiqligi va mutonosibligi, deb e'tirof etadi. Olimlar N.Shmireva, M.Gubanova va Z.Kresanlar⁴⁴ ta'lim sifati – o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlanishiga doir ehtiyojlarni qondirishni ta'minlovchi ta'lim xizmatlari iste'mollilik xususiyatlarining majmuasi,- deb hisoblaydilar.

G.M.Kodjapirovaning ta'kidlashicha, ta'lim sifati - rejalashtirilgan maqsadlarga muvofiq ta'limning har bir bosqichida erishilgan aniq belgilangan darjasи, ta'lim xizmatlari amalg¹² oshirilayotganda jarayon ishtirokchilarining kutiladigan qoniqarli ko'rsatkichi sanaladi.⁴⁵

⁴⁰ С.Е. Шишов, В.А. Кальней, Е.Ю. Гирба. Мониторинг качества образовательного процесса в школе: Монография /. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 206 с. Режим доступа: <http://znanium.com/bookread.php?book=394711>

⁴¹ В.А.Качалов «Методы менеджмента качества», 2017, № 9-10

⁴² А.Воронин . "Метод повышения эффективности интерактивного взаимодействия с вычислительной системой" присуждена ученая степень кандидата технических наук, тема диссертации – 1988 г.

⁴³ Е. Домбровская ва бошқалар. **Финансовый и управленческий учет: Учебник. 2-е изд.,**

⁴⁴ Крецан З.В. Особенности представлений обучающихся выпускных курсов о трудных жизненных ситуациях в будущей профессиональной деятельности и о способах их преодоления [Электронный ресурс] // Психологопедагогические исследования. 2021. Том 13. № 1. С. 117–130. DOI: 10.17759/psyedu.2021130108

⁴⁵ Коджаспирова Г.М . "Педагогика в схемах и таблицах. Учебное пособие" М., 2015.

Ta’lim sifatiga nisbatan keltirilgan yuqoridagi barcha ta’rif va tavsiflardan kelib chiqqan holda V.Gurov bu tushunchaga bildirilgan munosabatlarni to‘rt yondashuvga ajratishga muvaffaq bo‘ldi. Ularning yondashuvi asosida milliy maktablarda o‘qitish sifatini quyidagicha yoritdik. (2.3-rasmga qarang).

2.3-rasm. O‘qitishda ta’lim sifati ta’rifi va yondashuvlari.

Xususan, o‘qitishda **ta’rif va yondashuvlardan kelib chiqib** mamlakatda xalq ta’limi tizimida keng ko‘lamli islohotlar boshlangani va 2030-yilgacha mo‘ljallangan xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiysi qabul qilganligi ¹³ bejizga emas, chunki O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirish maqsadida 2030 - yilgacha PISA mezonlari bo‘yicha dunyoning o‘ttizta eng ilg‘or mamlakati qatoriga kirish maqsad qilib qo‘yilgan.

Tadqiqotimiz jarayonida, yetakchi mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sifatli ta’lim standartlarini yaratishda yo‘l xaritasining ishlab chiqilishi dolzARB vazifa ekanligi yana bir bor isbotlandi. Milliy ta’lim standartlari asosida darslik va o‘quv qo‘llanmalar, o‘qitish usuli hamda baholash tizimi yaratiladi. Standartlar ta’limni rivojlantirishga, shu bilan birga o‘qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan. Shuningdek, ta’lim tizimining yuqoridagi barcha tarkibiy qismlarini ularshga va eng yaxshi natijalarga erishish uchun ularni birgalikda amalga oshirish imkonini beradi.

Milliy standartlar yuqorida qayd etilgan elementlarning o‘zaro bog‘liq holda qo‘yilgan maqsadlariga erishishga zamin yaratadi.

Maktabgacha va maktab ta’limi tomonidan bugunga kelib umumiyl o‘rta ta’lim milliy standartining loyihasi tayyorlanishi samaralirok bo‘ladi deb fikr yurmoqdamiz. Standartlar mahalliy va xorijlik ekspertlar ishtirokida ishlab chikilishi ham maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yurtboshimiz Sh. M.Mirziyoyev bejizga aytmagan: “Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan ¹¹ kuch ham bu - ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq”. Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma’rifat va ta’limning ⁶⁷ taraqqiyotisiz tasavvur etib bo‘lmaydi, insoniyat fan o‘qi atrofida aylanayotgandek

go‘yo. Jahonning yetakchi davlatlarida ta’limni rivojlantirish birinchi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqи aynan shu sohada qo‘lga kiritgan yutuqlar bilan amalga oshiriladi.

Bugungi kunda Maktabgacha va maktab ta’limi tizimining ta’lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo‘lmoqda. Yoshlarimiz sog‘lom hamda go‘zal turmush kechirish, egallagan kasbi bo‘yicha doimiy ish o‘rniga ega bo‘lish, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, insoniy qadr-qimmatini kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilyapti va bu jarayonda ta’lim olishni eng asosiy shart sifatida ko‘rmoqda. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali **O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni uchinchи Renessans** poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. 67 82

Ayni davrda O‘zbekiston ta’limi tizimida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Bilim dargohlarining qiyofasi o‘zgarib, o‘qitish sifati yaxshilanyapti, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalarni moliyalashtirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kuchaytirilmoqda, jumladan, o‘qituvchilarning daromadlari ham ortayapti. Innovatsiya yo‘nalishidagi alohida davlat tuzilmalari tashkil etilib, bu esa ta’limning keyingi bosqichlari ya’ni oliy o‘quv yurtlarida ham yangi bo‘linmalar ochilmoqda. Bularning barchasi ta’lim tizimiga va o‘qitning sifatiga bo‘lgan yondashuvni o‘zgartirib, uning salmog‘i hamda darajasini ko‘tarishga xizmat qilishi aniq.

Birinchi prezidentimiz I.Karimov “Butun dunyoda ko‘zga ko‘ringan olim va mutaxassislar, jahondagi mashhur o‘quv yurtlari, nufuzli xalqaro tuzilmalarning rahbarlari va vakillari ishtirokida O‘zbekistonda shakllangan ta’lim tizimini isloh etish modeli va uni amalga oshirish bo‘yicha to‘plangan tajribaning muhokama qilinishi biz uchun yuksak sharafdir” deb aytganlar. Bundan kurinib turibtiki, bugungi kunda ta’lim sohasidagi barcha sa’y-harakatlarimizning dastlabki quvonchli mevasi sifatida bir necha iktidorli o‘quvchilarimiz xorijiy tillarda erkin gaplasha 15 oladigan va shu bilan birga, o‘z fikrini ona tilida ravon, go‘zal va lo‘nda ifoda eta oladigan yangi mutaxassislar avlodini ko‘rganda, hech shubhasiz, yurtimizdagi har bir ota-onas, ustoz-murabbiyning, ezgu niyatli har qaysi insonning qalbi g‘urur-iftixor tuyg‘ulariga to‘ladi.

Darhaqiqat, Respublikamizda ta’lim tizimi yangilangan sog‘lom pedagogik tafakkur asosida tubdan isloh qilingan, ta’lim tarbiya muassasalarida tayyorlanadigan kadrlarni intellektual, ma’naviy va axloqiy saviyasiga ko‘ra rivojlangan mamlakatlardagi darajaga yetkazish bo‘yicha belgilangan nazariy metodologik, amaliy pedagogik yondashuvlar majmuidir, bu esa ta’limning milliy modelida ma’naviy intellektual jihatdan barkamol shaxsning o‘z ijodiy qobiliyatini to‘la namoyon yetishini ta’minalash ko‘zda tutiladi. Jahon ta’lim tizimi tajribasida mutloq yangilik bo‘lgan “Ta’limning milliy modeli”: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish singari 5 tarkibiy qismdan iboratligi yangi tamoyillar orqali takomillashtirildi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy ta’lim dasturida “Ta’limning milliy modeli” va uning tarkibiy qismlari ta’riflanib, ularning asosiy vazifalari belgilab berilgan. Jumladan, shaxs - kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub’yekti va ob’yekti ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchidir. Ta’limning milliy modelining o‘ziga xosligi tarkibiy qismning boshlanishidayoq yaqqol namoyon bo‘ladi. Unda shaxsga ta’limning iste’molchisi, ya’ni ob’yektigina emas, balki uni amalga oshiruvchi, ya’ni ta’lim jarayonining sub’yekti sifatida ham qaraladi. Bu hol shaxsni ta’limning iste’molchisidan bu jarayonning ijrochisiga aylantiradi, uning faolligini oshirib, rivojlanishini tezlashtiradi.

Davlat va jamiyat - ta’lim hamda milliy kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimida faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi, yangi avlod kadrlarini tayyorlash va ularni qabul qilib olishga mas’uldir. Ta’limning milliy modeliga ko‘ra, davlat va jamiyat o‘z zimmasiga mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ishini tashkil yetish, ta’lim jarayonini nazorat qilish hamda tayyorlangan mutaxassislar faoliyatini yo‘lga qo‘yish kafolatini oladi.

Uzluksiz ta’lim - malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo‘lib, ta’limning barcha turlarini, davlat ta’lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko‘rsatish muhitini o‘z ichiga oladi. Ta’limning milliy modeli shaxsning kamoloti umr buyi davom etadigan uzluksiz jarayon ekanligiga asoslanadi. Shuning uchun ham ta’lim tizimlarining barkamol insonni shakllantirishda ishtirok yetishi lozim bo‘lgan barcha bo‘g‘inlari faoliyati uzviy va uzluksiz bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Ta’limning muayyan bosqichida biror shaxsda

shakllantirilishi lozim bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalar miqdori, tartibi hamda bajarilish jarayoni ayni shu uzlusiz ta’lim tomonidan amalga oshirilishi zarur bo‘ladi.

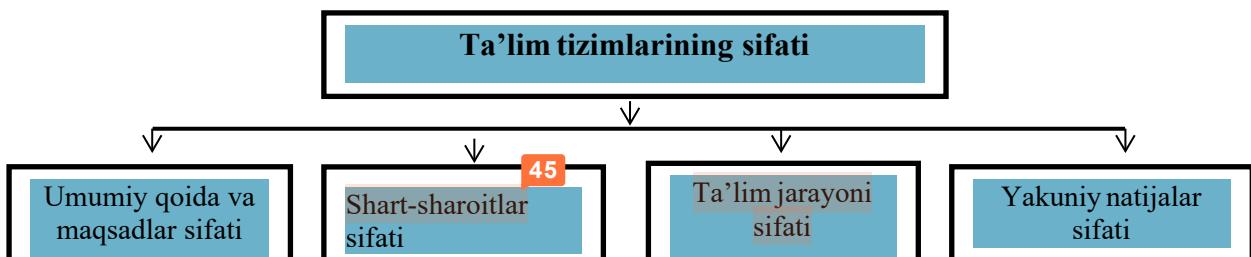
9

Fan - yuqori malakali mutaxassislar tayyorlaydi va ulardan foydalanadi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqadi. Ta’limning milliy modelida bu tarkibiy qismiga yangi avlod kadrlarini tayyorlash milliy dasturida alohida ahamiyat berilgan. Chunki malakali mutaxassislarini tayyorlashda fan yutuqlaridan foydalanilganidek, yuqori malakali mutaxassislar ishtirokisiz fanning rivojlanishi ham mumkin emas. Demak, fan bir vaqtning o‘zida tayyorlovchi, iste’molchi, rivojlantiruvchilik vazifalarini bajaradi.

Ishlab chiqarish - kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, yangi avlod kadrlarini tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta’minlash jarayonining qatnashchisi. Ishlab chiqarish. Ta’limning milliy modelining eng asosiy qismlaridan biridir. Xalq xo‘jaligining muayyan sohasi uchun zarur bo‘lgan kadrlar miqdori, ularni tayyorlashda tayanilishi lozim bo‘lgan iqtisodiy va texnologik asoslarini ishlab chiqarish. tomonidan belgilanadi. Jamiyatning moddiy boyliklari ishlab chiqarish. jarayonida yaratilgani uchun u kadrlar tayyorlash tizimining 16 moliyaviy va moddiy-texnikaviy ta’minotini ham amalga oshiruvchi sanaladi.

Ta’limning milliy modelida yangi avlod kadrlarini tayyorlash borasida xalqimizga xos milliy xususiyatlар maksimal darajada hisobga olinishi taqozo etiladi. Shuningdek, unda barkamol shaxsni shakllantirish hamda uning akliy, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlarini yeng samarali yo‘sinda ishga solish yo‘llari aniq hisobga olingan. Ta’limning milliy modelida shaxsda shakllantirilishi zarur bo‘lgan kasbiy va ma’naviy sifatlarning uygunligiga alohida e’tibor berilgan. Yuqoridagi barcha fikrlardan kelib chiqib, milliy ta’lim sifati ta’lim muassasalarini moliyalashtirish, moddiy-texnik jihozlash va zamonaviy 51 12 boshqaruv texnologiyalarining mukammal joriy etilganligiga bog‘liq jarayondir. Mazkur jarayonlarda ta’lim tizimining sifati muhim bo‘lib, T.I.Shamova, T.M.Davidenko va G.N.Shibanovlar ta’lim sifati to‘rtta tarkibiy qismlarning o‘zaro alaqodorligi ta’lim

tizimining ma'lum elementlariga mos keladigan xususiyatlarini ko'rsatadi. (2.4-rasmga qarang).

2.4-rasm. Ta'lim tizimlari sifati.

O'tgan XX asrning 90- yillaridan boshlab, o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari, ta'lim sifati, intellektual resurslar sifati, inson hayotining asosiy ko'rsatkichi sifatida o'z aksini topa boshladi.

Bu borada Sh.Qurbanov⁴⁶ va E.Seytxalilovlarning tadqiqotlarida ta'lim sifati, ayniqsa milliy o'qitish tizimi deganda "ta'lim jarayonining turli ishtirokchilari ta'lim muassasasi tomonidan ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlaridan kutganlarining qanoatlantirilishi darajasi" yoki "ta'limda ⁴⁷ 47 yilgan maqsad va vazifalarga erishish darajasi" sifatida tushuniladi va izohlanadi.

Olim O.Raximov esa, ta'lim sifati va uni ²⁵ baholash mezonlari, ta'lim standartlari, chet el va O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ta'lim sifati va uni baholash tizimi, oliy ta'lim muassasalarini akkreditatsiyalash tizimlari, ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya hamda innovation pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish usullarini keng joriy etish orqali baholashni nazarda tutadi.

Milliy ta'lim tizimi⁴⁷ nafaqat ta'lim oluvchilar, ijodkor o'quvchilar bilimining davlat standartlariga mosligi yoxud maksimal darajasini balki ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi, boshqaruv imkoniyatlari shuningdek, har bir pedagog va rahbarning ta'lim xizmatlari sifatini ta'minlashdagi yetuklik faoliyati natijasini ham belgilab beradi.

O'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirish milliy ta'lim tizimi boshqaruv

⁴⁶ Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. – Т.: «Турон-Иқбол», 2006. –101- б.

⁴⁷ 2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida Фармони Янги Ўзбекистон газетаси 2022. 12 май

imkoniyatlarini yanada faollashtiradi hamda zamonaviy o‘qitishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini takomillashtiradi.

Yangi O‘zbekiston ta’limi turli buyruqbozliklardan holi bo‘lib, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim bosqichlari orqali uning imkoniyatlari va iste’dodini shakllantirilishiga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ta’lim tizimida o‘qituvchi mutloq haqiqat degan aqida bir muncha eskirganligi bilan ahamiyat kasb etadi. Muammolar, ularning yechim yo‘llari haqida mustaqil tafakkur qiluvchi o‘quvchilarning, keng jamoatchilikning mulohazalari tinglanadi. Real voqeliklar asosida har bir mushohada dalillanadi va o‘z isbotini topadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtiradigan bo‘lsak, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Milliy ta’lim tizimi boshqaruv imkoniyatlarini yanada faollashtiradi, o‘qitishning sifatini ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida baholab, boshqaruv holati va natijalarini aniqlaydi;

o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning 1 eng muhim jihatini inson ehtiyoji bo‘lib, unda jamiyat va davlat manfaatlarini qondiruvchi vosita sifatida qaraladi;

boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirish ta’lim sifati va undagi o‘qitish maqsadlariga erishishni 29 tashxislabgina qolmasdan ilg‘or va zamonaviy usullarini aniqlash, o‘zgartirish, tahlil qilish hamda amaliyotga tatbiq qilish muhim ekanligini kafolatlaydi.

Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusi bevosita ta’lim sifati bilan bir qatorda ta’lim samaradorligi tushunchasiga hamda zamonaviy boshqaruv imkoniyatlariga ham bog‘liqligiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, bu tushunchalar bir-biridan farq qilib, iqtidorli o‘quvchi uchun eng avvalo sifat natijaning maqsadga nisbati bilan belgilansa, samaradorlik esa, natijaning xarajatlarga, sarflangan resurslarga nisbati bilan aniqlanadi.

Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish imkoniyati Sh.Qurbanov va E.Seytxalilovlarning fikricha, “unumdorlik” tushunchasi bilan bog‘liq bo‘ladi⁴⁸. Darhaqiqat – bu, qandaydir vaqt ichida olingan

⁴⁸ ⁴⁸ Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошкариш. – Т.: «Турон-Иқбол», 2006. –101- 6 .

natijalarning foydaliligi va u bilan bog‘liq xarajatlar o‘rtasidagi nisbatni ko‘rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir”.

Ayni bu fikrda unumdorlik ta’limni boshqarishga nisbatan qo‘llanilmoqda. Mazkur tushuncha ya’ni unumdorlik berilgan yuqoridagi izohdan kelib chiqib, ta’lim sifati samaradorligiga ta’lim jarayonidagi unumli boshqaruvni amalgalashirish orqali erishish mumkinligini anglash mumkin. Milliy ta’lim jarayonida sifatli o‘qitish ixtisoslashgan ta’lim muassasalari o‘quvchilarining samaradorlik natijalarini ko‘rsatadi, o‘qitish davomida o‘qituvchining maqsadli, yuqori natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv harakatlarida o‘z aksini topadi. Bunday tahsil berish o‘quv jarayonida o‘qituvchining samarali boshqaruv harakatlari rejasiga muvofiq maqsadni belgilash, tahlil qilish, tashxislash, bashorat qilish, loyihalash, rejalahtirish, tashkillashtirish, axborotlashtirish, nazorat qilish, baholash va o‘zgartirishlar kiritish, shuningdek, tugallangan faoliyat tahlili kabilarni keltirib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Dars boshqaruvida uning sifati va samaradorligini belgilash, strategiyalarini amalgalashirish eng samarali vosita sifatida boshqarishning muhim omilidir. Bu sohaga oid pedagogikada hozirgi kungacha ushbu muammoni hal qilish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda. Ta’lim sifati va uni boshqarish yuzasidan, L.V.Golish, M.X.Maxmudov kabilalar o‘zlarining ilmiy izlanishlarida ta’limni ijodiy tashkil etish, umumiyl o‘rta ta’limni takomillashtirish, ta’limni demokratlashtirish va boshqa xususiyatlar bo‘yicha tadqiqiy fikrlarini bildirishgan.⁴⁸

Hamdo‘slik mamlakatlarida jumladan, Rossiya olimlaridan V.A.Bolotov, O.S.Gazman, N.V.Gorshunova, M.V.Goremiko , A.M.Novikov va b., jahon olimlaridan ya’ni xorijiy tadqiqotchilardan Lerner, M.Richard va boshqalar o‘z tadqiqotlarida ta’limni boshqarish, uning sifatini takomillashtirishdagi muammolar, usul va vositalar, ta’limdagi kognitiv va axloqiy rivojlanish xususiyatlarini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab bergen hamda tadqiq qilishgan. Ko‘plab olimlar ta’limni boshqarishda ta’lim sifati muhim ekanligini – uning xususiyatlari yaxlitligi, ta’lim oluvchining o‘qishi va shaxsiy rivojlanishi uchun xizmat qiladigan eng qulay usullar birikuvidan iborat murakkab jarayonligini ta’kidlasa, bu borada tadqiqotchi Yu.A.Konarjevskiyning ta’lim muassasalarida sifat boshqaruvi inson bilan, birinchi navbatda, o‘qituvchi bilan ishslashdan boshlanadi va kadrlar bilan ishslash, ularning

kasbiy darajasini oshirish bilan tugaydi, degan fikrni o‘rtaga tashlaydi. o‘zi aslida sifat boshqaruvi monitoring asosida takomillashtiriladi, tashkil etilgan, maqsadli monitoring, mavjud ma’lumot manbalari, maxsus tashkil etilgan tadqiqotlar va sifatni nazorat qiluvchi o‘lchovlar asosida holatni nazorat va tashxis qilish nazarda tutiladi.

Tavsiya etilgan tizimning holati yoki uning alohida elementlari, jamoatchilik va ota-onalarning ta’lim ehtiyojlarini qondirish to‘g‘risidagi qiziqishlariga mos bo‘lib, unda ma’lumotlar to‘planadi, qayta ishlanadi, saqlanadi va tarqatiladi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, Sh.Qurbanov, **E.Seytxalilovlarning ta’lim sifatini boshqarish** – muayyan ijtimoiy va pedagogik shart-sharoitlarning ta’siri oqibatida ¹⁷ yuzaga kelgan va ko‘p funksiyali vazifalarni o‘z ichiga olgan tizim, deb ta’riflasa, rus olimlari V.Panasyuk⁴⁹ va M.Potashkin ular fikrini to‘ldirib, ta’lim sifatini boshqarish raqobatbardosh mutaxassisni rivojlantirishga bo‘lgan ijtimoiy buyurtmani qondirishga yo‘naltirilgan ko‘p o‘lchovli moslashuvchan tizim, deb hisoblaydi.

Ilmiy tadqiqotda ta’lim sifatini boshqarish bo‘yicha A.I.Subetto⁵⁰va N.A.Seleznevalarning umumlashgan holatda bergan ta’rifi ta’lim sifatini boshqarish - ta’limdagi barcha ob’yekt va jarayonlarning sifatini boshqarishdir, deya bildirgan fikrlarining asosli ekanligini ta’kidlaymiz. Shu o‘rinda O.L.Nazarovaning ta’lim sifatini boshqarishni bilim sifati va ma’lumotlilik darajasining oshishiga olib keluvchi jarayonlar, muolaja va amaliyotlarni boshqarish, deb berilgan e’tirofi ham muhim. Ayni sohada ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusi sifatida egallangan bilimlar amaliyotda muvaffaqiyatli tadbiq etilsa, sifat samarali bo‘lishiga erishiladi.

Jahon tajribasidan ma’lumki, ta’lim sifati va samaradorligi davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilab beruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Shu sababli ham davlatning ta’lim va uning samaradorligini oshirishga sarflangan xarajatlari inson kapitaliga kiritilgan sarmoya, ayniqsa, iqtidorli, qobiliyatli o‘quvchilar orqali yuqori

⁴⁹ В.Панасюк . Школа и качество: в выбор будущего. – СПб.: КАРО, 2003-384.

⁵⁰ Субетто А.И. Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие (М., Международный фонд Н.Д.Кондратьева, ИЦ ПКПС, 1994, 168с.)

Xalqaro standartlarga javob beradi, natijada davlat taraqqiy etadi, jamiyat rivojlanadi millat manfaati yanada yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘ladi.

Demak, fikrlarimizni davom ettirib, ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusi ta’lim sifati menejmentini rivojlantiradi. U ta’lim sifati menejmenti ko‘rinishida bo‘lib, ta’limning oldindan kafolatlangan, bashoratlangan natijalariga erishishga xizmat qiladi. O‘quvchi tarbiyasi va ijodkorligi nuqta’i nazaridan qaraydigan bo‘lsak, shaxsga yo‘naltirilgan boshqaruv bo‘lib, o‘qitish sifatini ta’minalash, dars tadbirlarini loyihalashtirish, ta’lim jarayoni ishtirokchilarini tizimli rag‘batlantirish orqali sifat samaradorligiga erishish, asosiy maqsaddan chekinmagan ko‘rsatkichlarni aniqlash, ochiqlik asosida o‘zgarishlarni monitoring qilish jarayonlaridan iborat bo‘lgan, ta’lim muassasasi faoliyatining barcha yo‘nalishlarini ya’ni o‘z-o‘zini baholash asosida doimiy takomillashtirib borish tizimi hisoblanadi.

Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusi nafaqat zamonaviy o‘qitish sifati va uni boshqarish balki jamiyat taraqqiyotining muhim sharti bo‘lib, uning intellektual, ma’naviy va madaniy, ma’rifiy darajalarini ham belgilaydi. Mamlakatning intellektual salohiyatini milliy ta’lim sifati ta’minalab berishini hisobga olgan holda, o‘qitish va boshqarish samaradorligini uzlusiz ravishda takomillashtirib borish, xalqaro standartlarga muvofiq o‘zgartirishlar kiritish hamda innovation yondashuvlarni, amaliyotga tatbiq qilish uning rivojlanish dinamikasini sezilarli darajada oshiradi. Ta’lim sifati va uni boshqarish bosqichlari bo‘yicha yuqorida keltirilgan ijtimoiy va pedagogik asoslardan uning har bir davr talabiga mos holda moslashuvchanligiga e’tibor qaratish, takomillashib boruvchi tushuncha, keng

qamrovli boshqaruv mexanizmi, sohaviy yo‘nalish ekanligi haqida xulosalash mumkin. Ko‘rib chiqilgan, mushohada qilingan adabiyotlar tahlili natijasiga ko‘ra, bugungi kun talablari asosida, ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: **iqtidorli o‘quvchi mamlakatning sof kapitali, unga ta’lim va tarbiya berish sifati – ta’lim samaradorligini**

oshirishda muhim jarayon bo‘lib, ishtirokchilar kasbiy va shaxsiy kompetentligini kafolatlaydi. Milliy ta’lim tizimidagi uzviylik, uzlucksizlik, izchillik, sohaviy rivojlanish asosidagi yakuniy sifatli ta’lim natijalarining kafolatidir. Shunga ko‘ra, ta’lim muassasasining ta’limiy va tarbiyaviy faoliyatini iste’molchi talablariga muvofiq 39 keng qamrovli mezon va ko‘rsatkichlar orqali baholash, bu ko‘rsatkichlarni ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilar kompetensiyalarini ta’minlaydigan mazmun, shakl, usullar bilan zamonaviylashtirish, hamkorlikdagi tamoyillar asosida uslubiy, moddiy-texnik ta’minotni takomillashtirish kabilar ta’lim sifatini ta’minlashning eng muhim sharti sanaladi. Unda innovasion jarayonlarni jadallashtirish ta’lim ob’yeqtari 1 va jarayonlarining o‘zaro hamkorlikdagi ziddiyatlarni bartaraf etish muhim shartlardan biri sanaladi. Ta’lim sifatini boshqarish ta’lim tizimining rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltirilgan barcha sub’yeqtarning ko‘zlangan maqsadli faoliyatga erishishida yuqori samara beradi. Barqaror faoliyat yuritish orqali ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta’lim tashabbusi bevosita ta’lim tizimi 64 ya uning asosiya 50 qismlarini samarali rivojlantirishga yo‘naltirilgan yechimlarini ishlab chiqish va joriy qilish orqali uni boshqarishni yanada takomillashtiradi.

Ta’lim-tarbiya jarayoni doimiy ravishda rivojlanishda ekan, uning yutuqlari, muammolari va bo‘shliqlari muntazam ravishda tahlil qilib borilishi lozim. O‘qitishning maqsadi va kutilgan natijasi, ta’lim sifatini ko‘rsatadi. Masalan, pedagogik tashxislash orqali o‘quvchi imkoniyatlari o‘rganiladi 2.5-rasm.

2.5-rasm. Pedagogik-psixodiagnostik tekshiruv davomiyligi.

Ta’limda pedagogik tashxis-malakali pedagogik tashxisning zaruriyatini o‘qituvchidan o‘quvchi shaxsini o‘rganish metodlari va maxsus metodikalarni 2 jamoa, shuningdek, yaxlit pedagogik jarayon xususiyatlarini chuqur o‘rganishni talab etadi. Tashxis qo‘yish ta’lim (yoki tarbiya) maqsad va vazifalarini hal etishning umumiy talabi hisoblanadi. U maqsadlarning aniqligi, bir xilligi, ularni bajarish usullari, o‘lchash va baho berish bilan chambarchas bog‘liq.

Didaktik va metodik tadqiqotlarda, dastlab, o'tkaziladigan tadqiqot, uning natijasida erishiladigan bilimlar, ayni holatda ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosi tarkibini o'rganishda qator afzalliklarga ega. Bunday tahlil o'quvchining muammo to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlashtirish, mavzu dolzarbligini atroflicha anglashini ta'minlaydi.

Tezkor tashxis- tahsil oluvchi yoki tahsil oluvchilar jamoasining ma'lum vaqtagi ruhiy holatini o'rganish hamda ularning og'zaki va yozma javoblarini tahlil qilishdan iborat.

Davomli tashxis-o'quv jarayonining yaxlit holati, o'quvchilar xulqidagi kamchiliklar, tahsil oluvchilar jamoasi yoki alohida tahsil oluvchining individual xususiyatlari va quyfaoliyatining mazmunini o'rganish tushuniladi.

§ 2.2. Ta'limda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasiga integratsion va kreativ rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar uslubi

Mamlakatimizda istiqbolli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovasion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.³⁴ Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek, xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash³⁹ va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzlusiz tizimini takomillashtirish zarurati mavjud.

O'zbekiston respublikasi prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi 158-soni farmonida "O'zbekiston – 2030" strategiyasida "har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish" to'g'risida fikrlarni aytib o'tilgan. Rivojlanib borayotgan jamiyat taraqqiyoti va insonlarning turmush tarzidagi yuksalishlar, ta'lim, fan va ishlab chiqarishning faol integratsiyalashuvlari amalga oshishini tasavvur qilib bo'lmaydi xususan, shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasiga va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integrasiyon va kreativ yondashuvlarni talab etmoqda, shu bilan bir qatorda mamlakatimiz ilg'or, rivojlangan²⁵ davlatlar safidan mustahkam o'rinnegallashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Keyingi yillarda O'zbekistonning jadal

rivojlanishi dunyo hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Davlatimiz rahbari Oliy Majlisga 2020 yilgi Murojaatnomasida “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi”, deya ta’kidlab, kelasi besh yil ichida raqamli iqtisodiyotga o‘tish vazifasini qat’iy maqsad sifatida belgilab bergandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil dekabr oyidagi Murojaatnomasida 2023 yilga yurtimizda “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” deb nom berilishi, ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘li ekanligi ta’kidlanishi bejiz emas.

“Najot - ta’limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”^{2.6-rasm}.

2.6-rasm. Ta’lim maqsadlariga erishishning samarali yo‘llari.

Albatta, yutuqlar o‘zimizni. Ammo oldimizda turgan ustuvor vazifalar ham kam emas. Binobarin, bugun zamon shiddat bilan o‘zgarib, barcha sohalar qatori ta’lim tizimi oldiga ham o‘ta dolzarb va murakkab vazifalarni qo‘ymoqda.

Shu urinda aytish mumkunki, iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida “iqtidor” yuqori salohiyatga ega bo‘lgan ajoyib qobiliyatlarni ifodalaydi²⁹, bu ma’lum bir faoliyat sohasida eng muhim natijalarga erishishga imkon beradi. Shu bilan birga, ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo‘lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek, xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni³⁹ aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini takomillashtirish zarurati mavjud [*O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 maydagi PF-4306-sonli “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.*]⁴⁰

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, o‘quvchining iqtidor sohasidan qat’i nazar, eng ishonchli xususiyatlar sevimli mashg‘ulotga bo‘lgan yuqori ehtiyoj va o‘quvchi undan oladigan zavqdir. Bunday maqsadga muvofiqlik ularning iqtidori namoyon bo‘lishining aniq ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda, afsuski, faoliyatning turli sohalarida ajoyib iste'dodlarga ega bo'lgan har bir yosh zamonaviy jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli moslasha olmaydi. Buning uchun biz oldimizga vazifa ko'yishimiz lozim, ta'lim sifatini yanada oshirish borasida, xususan, iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning 16 boshqarishda o'quv-me'yoriy hujjatlarni (Yevropa va "WorldSkills" standartlari hamda integratsiya ta'lim shaklida) ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirish, xalq ta'limi tizimini raqamlashtirish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish va xorijiy hamkorlik 13 kabi ishlarning sifati va samaradorligini yanada oshirish hayotiy muhim zaruratdir, xususan xalq ta'limi tizimida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu masala, ayniqsa, 3 ta'lim jarayonida shaxsiy rivojlanish zarurati bilan bog'liq. Yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi natijasida nostandard fikrlaydigan va olingan ma'lumotlarni tahlil qila oladigan, shuningdek, jamiyat rivojiga yangi mazmun olib keladigan kadrlarga 1 ehtiyoj keskin oshmoqda.

Integrasion va kreativ yondashuvlar haqida fikr yuritar ekanmiz, har ikkalasiga alohida izoh berib o'tamiz. *Integratsiya* terminni⁵¹ amaliyotda ikki va undan ortiq sub'yeqtarning bir maqsad atrofida birlashishi, uyg'unlashuvi bilan bog'liq jarayonlarni anglatadi. Integratsiyalashuv jarayoni turli xil kengayish darajalariga ta'sir qiluvchi kompozision va kommunikativ tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Bunda kompozision qismlar tarkib va tuzilish bilan bog'liq bo'lsa, birlashuvchi sub'yeqtarning norasmiy va me'yoriy chegaralarini aniqlash talab qilinadi. Biroq kommunikativ qism esa, tarkib va sub'yeqtlar o'rtasidagi nafaqat aloqadorlikning shaklini, balki tamomila yangi sharoitda ularning tamoyil va mexanizmlarining o'zgarishlarini ham nazarda tutadi.

Zamonaviy 5 ta'lim tizimida integratsiyaning o'rni jadal ortib, ta'lim muassasalarining boshqaruva tizimida, o'quv faoliyatidan tortib, to uzluksiz ta'lim bosqichlaridagi barcha sube'ktlarning shaxsiy rivojlanishi natijalarida hamda ularning ijodiy va ilmiy qobiliyatlarida namoyon bo'lmoqda. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, faqat zarur bilim va ko'nikmalarni egallash bilan cheklangan an'anaviy ta'lim strategiyasi shaxsning umuminsoniy va madaniy qadriyatlarni qabul qilishdag 5 ehtiyojlarini qondirmaydi, balki shaxsni madaniyatli va kompetentli bo'lib

⁵¹ Ў.Аскарова ва бошқалар Изоҳли лугат Т;- Наврӯз 2023 й

rivojlanishiga yetarli darajada javob bermaydi. Mazkur masalaning yechimlarini sanab o'tadigan bo'lsak, ulardan biri ta'lim jarayonidagi integratsiya bo'lsa, ikkinchisi turli xildagi kreativ yondashuv NBIC- (nano)lar uslublarini amaliyotga tatbiq etish muammosi bo'lib, u tadqiqotlarda, ilmiy manbalarda turlicha talqin qilingan.

Ta'lim tizimining amaliy jarayonlariga jumladan, ixtisoslashgan maktablarni boshqarish va iqtidorli yoshlarni zamonaviy o'qitishda integrasiyon yondashuvlarni joriy etish, amaliy tadqiqotlar olib borishda turli usullardan maqsadli foydalanish orqali integratsiyaning tarixiy rivojlanishini bilishni, kuzatishni, tahlil qilishni va ta'lim tizimiga mos holda tadbiq etish bilan bog'liq bo'lgan aktual yondashuvlarni tanlab olish imkoniyatini beradi.

Ko'pgina ilmiy tadqiqotlarni kuzatar ekanmiz, masalan, tadqiqotchi olim O. Jabborova⁵²ning ta'limda integratsiya ta'limni tashkil etishda uning umumiyligi tuzilmalarini qayta isloq qilish, ta'lim oluvchilarini berilgan axborotni tushunish, idrok etishga yo'naltirish, ularga butun dunyodagi barcha jarayonlarning o'zaro aloqasi haqidagi tushuncha va g'oyalarini shakllantirishga yordam beradigan jarayondir, deya e'tirof etgan fikriga qo'shilish mumkin.

Ta'limda integratsiya terminining ilmiy holatini birinchi bo'lib, XVII asrda integral hisoblash nazariyasida berilganligi va u yerda integratsiya bir tomonidan, differensiyasiyaga teskari jarayon sifatida ko'rib chiqilganligi, ikkinchi tomonidan esa, birlashtirishning o'ziga xos turi sifatida tadbiq etilgan.

Pedagogik jarayonlarda ta'limda integratsiya g'oyasini Ya.A.Komenskiy⁵³ ilgari surgan, insonning bilish kobiliyati, uni kurshab turgan tevarak-olamga nisbatan sergak munosabatini tarbiyalash - o'z-o'zidan shakllanib qoluvchi jarayon bo'lmashdan, insonning ta'lim olish jarayonidagi kompleksli rivojlanishini ehtimol qiluvchi: mashg'ulotlarni darsning mundarijasi, mazmuniga muvofik pedagogik texnologiyalarni to'g'ri va ongli qo'llashni nazarda tutgan holda tashkil etish talab etiladi. Bunda pedagog asosiy e'tiborni ta'lim oluvchining dunyoqarashini kengaytirish maqsadiga qaratadi. Bu ko'prok integrasiyon tipda o'tkaziladigan mashg'ulotlar bo'lib, ularni tashkil etishda o'qituvchi fanlararo integratsiyaga xos

⁵² О. Жабборова Б ошлангич таълимда интеграциялаш масалалари . ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00651

⁵³ Я. А.Коменский Я.А. Буюк дидактика.Москва, Моравия 1932,

qator jihatlarni yaxshi o‘zlashtirishi lozim bo‘ladi. Ta’kidlash kerakki, integratsiya ayrim bo‘laklarning yoki elementlarning bir-biriga kushilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir. «Integratsiya» tushunchasi XVIII asrdayok Spenser tomonidan izohlangan edi. Integrativ ta’limni yo‘lga qo‘yishdan oldin, uning tasnifi - integrativ ta’limning sinflarga bo‘linishi (klassifikatsiya) borasida ma’lum tushuncha hosil qilish lozim bo‘ladi. Biroq bu ko‘p ma’noli tushuncha XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlab o‘tilgan.⁵ Olimlarning turli qarashlari orqali integratsiya ijtimoiy pedagogikadagi eng muhim tushuncha sifatida qaralib, uning nazariy asoslarini B.M.Kedrov⁵⁴, N.V.Kuz’mina⁵⁵, V.A.Lektorskiy⁵⁶, V.N.Maksimova⁵⁷, A.P.Ogursov⁵⁸, A.I.Rakitov⁵⁹, V.S.Stepin⁶⁰, M.G.Chepikov⁶¹, B.G.Yudin⁶² va boshqalarning ilmiy izlanishlarida ko‘rish mumkin.

Ayni damda mazkur ilmiy tushuncha pedagogika fanining kontekstiga ham singdirilgan bo‘lib, u haqida A.Ya.Danilyuk⁶³, N.I.Kondakov, Yu.S.Tyunnikovlarning ilmiy tadqiqotlarida ta’riflari keltiriladi.

Bu ta’riflarni ochiqlaydigan bo‘lsak, integratsiya “yaxlitlik, butunlik, tizimlilik, umumiylilik” o‘rnida “tamoyil, jarayon va natija”, “butun tarqoq bo‘laklarning birlashuvi” sifatida tavsiflanadi va izohlanadi. O‘qitish bilan bog‘liq holda fanlar integratsiyasini, ularning o‘zaro aloqalari va bir-birini to‘ldirish shakli sifatida tushunish kerakligini B.M.Kedrov⁶⁴ ta’kidlab o‘tadi. Olim bu tushunchani bilimlarning turli sohalarida umumiylilik tadqiqot maqsad va vazifalarining mavjudligini, undagi muammolarni hal qilish va amalga oshirish uchun muayyan⁵ yagona bilim vositalari tizimi zarur, degan fikrga keladi.

⁵⁴ Б.М.Кедров «Взаимодействие наук. Теоретические и практические аспекты» 1984 .

⁵⁵ Кузьмина Н.В.Предмет акмеологии. СПб.: Политехника, 2002.

⁵⁶ . В.А. Лекторский . Искусственный интеллект в изучении человека, человек в мире, создаваемом искусственным интеллектом // Человек и системы искусственного интеллекта / Под ред. СПб.: Изд. «Юридический Центр», 2022. С. 10–29.

⁵⁷ Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1988 – 192с.

⁵⁸ А. П.Огурцов. Философия науки эпохи Просвещения - М.,1993.

⁵⁹ А.И.Ракитов. Принципы научного мышления. М., 1975 .

⁶⁰ Вячеслав Степин: Философия и методология науки. Избранное

Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/46586>

4/

⁶¹ Интеграция науки. Философский очерк . Изд. 2, перераб. и доп. 1981. 280 с

⁶² Б.Г.Юдин . Интеграция общественных, естественных и технических наук: основные проблемы и тенденции. Научно-аналитический обзор. М., 1987

⁶³ А.Я.Данилюк Духовно-нравственное развитие и воспитание учащихся. Мониторинг результатов. Метод. пособ. 1кл. ФГОС

Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/356349/>

⁶⁴ Б.М.Кедров «Взаимодействие наук. Теоретические и практические аспекты» 1984 .

Pedagogika fanlari doktori, R.A.Mavlonovada bu tasnif quyidagicha ifoda etiladi:

- chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- umumiy ilmiy tushunchalar, konuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar;
- fan evolyusiyasi bilan bog‘lik muammolarni, tabiatni ilmiy nukta’i nazardan o‘rganish uslublari, olamning ilmiy ko‘rinishini o‘rganish asosidagi kurslar;
- kompleks ob’yektlar asosida;¹
- turli muammolar asosida;
- faoliyat asosida.

Binobarin, mazkur tadkikotda urg‘u berib qaralayotgan boshlang‘ich ta’limdagi integratsiya o‘z atrofida: o‘kish, matematika, tabiatshunoslik, rasm, mehnat singari o‘kuv fanlari hamda ingliz tilini jamlaydi.

O‘z darsini integratsiyalashgan usulda tashkil etayotgan o‘kituvchi o‘quvchisining yoshi, akliy rivojlanish darajasi va albatta kizikishlari doirasiga mos tarzda vosita va usullarni tanlaydi va amal qiladi.²

Integrasion dars loyihasining tematik rejasi va o‘quv dasturining qaysidir masalasiga tegishli bo‘lishi tabiiy jarayon bo‘lib, bunda alohida qaralgan iqtidorli o‘quvchilar va umuman, sinf o‘quvchilaridagi mavzuni o‘zlashtirish darajasini belgilovchi bilimni chukurlashtirish, o‘rganish jarayonini differensiallashtirish (tabaqlashtirish) maqsad qilib olinadi.

Shu o‘rinda integrasion dars an’anaviy darslardan:

- anikligi, ixchamligi, o‘kuv materialining tig‘izligi va zinchilik;
- darsning har bir bosqichida integratsiyalanayotgan o‘quv fanlarining to‘laqonli va mantikiy shartlanganligi;
- berilayotgan o‘kuv materialidagi yangi axborotga egaligi bilan ajralib turadi.

Bu borada ta’lim tizimini boshqaruvdagagi yana bir yondashuv kreativlidir. Yangicha qarashlar, o‘qitish uslublari mashg‘ulotlarining avvaldan rejallashtirilishidan biroz voz kechishni, o‘quvchilarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga vaziyat yaratish, ta’lim olishga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartirishga,²⁷

ularni yutuqlarga erishishga rag‘batlantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Biz yaxshi bilamizki ko‘p o‘rinlarda o‘quv mashg‘ulotlarida yetishmayotgan asosiy omil – kreativ boshqarish, darsni ijodiylik mezoni sanaladi. 15

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim bosqichlarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to‘laqonli anglash uchun dastlab “**kreativlik**” tushunchasining ma’noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinson (Azzam, 2009 y.) va Drapeau Pattiining⁶⁵ fikriga ko‘ra, “kreativlik – o‘z qiymatiga ega original g‘oyalar majmui” sanaladi.

Gardner⁶⁶ esa o‘z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo‘lib, u o‘zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma’lum amaliy qiymatga ega bo‘lishi lozim”. T.Emebayl(1989 y.)ning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo‘yicha o‘zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish” demakdir. Ko‘plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o‘rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlarni ilgari suradi. Ba’zi bir olimlar guruhi, intellekt va kreativlik o‘rtasida hech qanday bog‘liqlik yo‘q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh olimlari kretivlik va intellekt darajasi bir-biriga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydilar (Kim, 2005 y.). “Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi.

G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik⁶⁷ sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqda esa bu tushuncha, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.). Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur faoliyat turiga sifatiy ko‘rsatkich va unga egalikni 27 yuqori natija deb baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.). Patti Drapeau nuqtai

⁶⁵ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

⁶⁶ Gardner, Howard . The unschooled mind [Tekst]: how children think and how schools should teach/ H. Gardner. -[New York]: Basic books, [1991]. -XII, 303 p. -Ind.: p.293-303. -ISBN 0-465-08895-3

nazariga ko‘ra ijodiy kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan atroflicha, har tomonlama fikrlash hisoblanadi.

Bu holatda har tomonlama fikrlash o‘quvchilardan o‘quv topshirig‘i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko‘plab g‘oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli holda ayrim o‘rinlarda bir tomonlama fikrlash esa birgina to‘g‘ri g‘oyaga asoslanishni ifodalaydi.

Ta’lim oluvchining mushohada yuritishida qo‘yilgan masala yuzasidan bir va ko‘p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo‘lmaydi. Aksincha, bunday vaziyatda o‘quvchining bir va har tomonlama fikrlash kreativligini shakllantirishda asosiy ahamiyat kasb etadi. Dars jarayonida topshiriqni bajarish, masalani yechishda o‘quvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko‘p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul va tez natijani kafolatlovchi birgina to‘g‘ri yechimda to‘xtaladi (bir tomonlama fikrlash). Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda “kreativlik” tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: Kreativ (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati mahsuli bo‘lib, Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, dunyoqarashida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat jarayonlarida namoyon bladi. Kreativlik o‘z o‘rnida shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. o‘quvchilarda kreativlik faoliyat iqtidorining muhim omili sifatida ham aks etishi mumkin. Qolaversa, kreativlik shaxsning zehn o‘tkirligini belgilab beradi, “O‘quvchilar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi”²⁷.

Kreativlik ta’lim oluvchi uchun o‘ta zarur omilligi masalaning bir tomoni bo‘ladigan bo‘lsa, ta’limni boshqarish jarayonlarida uni tashkil etuvchi o‘qituvchilar ham o‘zlarida kreativlik sifatlari mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi.

Xorijiy mamlakatlar ta’limiga murojaat qiladigan bo‘lsak, olim E.P.Torrens⁶⁸ tomonidan 1987 yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o‘tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o‘ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo‘yicha baholash imkoniyatini yaratadi. Dars

⁶⁸ Э.П.Торренс . Gifted and talented children in the regular classroom. Buffalo, NY: Creative Education Foundation Press. 12. Torrance, E. P. (1994). Creativity: Just wanting to know. Pretoria, Republic of South Africa: Benedic Books. 13. Torrance, E. P. (1995)

jarayonlarida o‘quvchi tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to‘rtta mezonnei qanotlantirishi lozim E.P.Torrens fikricha, “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagi yoritiladi: - muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; - farazni tekshirish va o‘zgartirish; - qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; - muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlik Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin. O‘qituvchining darsdagi va o‘z faoliyatidagi tarbiyasi va ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni qanday tashkil etishiga ijodiy (kreativ) yondashuviga bog‘liq bo‘ladi.

Ma’lumki, so‘nggi yillarda zamonaviy o‘qitish va boshqaruvin tizimida ushbu holat “pedagogik kreativlik” tushunchasi bilan ifodalanmoqda. Pedagogik kreativlik – o‘zi nima? Faoliyat jaryonida pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashidan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta’minlashga xizmat qiluvchi, yangicha usullar, yangi g‘oyalarni yaratish imkoniyati, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni vaziyat doirasida ijobiy hal qilishga bo‘lgan tayyorgarligini tavsiflovchi kasbiy qobiliyatidir.

“Kreativ pedagogika” o‘z ishtirokchilaridan quyidagi ikki holatni kafolatlay olishini taqazo qiladi 2.7- rasm:

27

2.7- rasm. O‘quvchilarda kasbiy qobiliyat tuzilmasi.

Bunda:

1) o‘qituvchilar tomonidan o‘quv fanlarini past o‘zlashtirayotgan va ularini o‘rganishni zerikarli deb hisoblayotgan o‘quvchilar e’tiborlarini fan asoslarini o‘zlashtirishga jalgan etish orqali;

2) o‘qituvchilarga o‘quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag‘batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish orqali darsda ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

27

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lmaslik ta’lim oluvchi uchun bir qancha muammolarni yuzaga keltiradi. Darsda o‘quvchilar ham qiziqarli va ajoyib g‘oyalarga ega bo‘lsalar-da, biroq, ularni ifodalashda, fikr bayon etishda sustkashlikka yo‘l qo‘yadi. Buning sababi ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan

27

metodlar, yangi usullar o‘quvchilarda erkin, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan ifodalanadi.

Ixtisoslashgan maktablarda integrasion va kreativ yondashuvlarga asoslangan vosita va strategiyalar o‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda o‘qituvchilar uchun qo‘l keladi hamda o‘quvchilarda o‘quv fanlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish, intilishni rivojlantiradi. ²⁷

Ta’limda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga oid integratsiya va kreativ yondashuvlar NBIC-(nano) lar uslubini tadbiq etishda mazkur tushuncha ta’lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida uni integratsiyalash orqali, kreativ yondashuvlarda sodir bo‘ladi hamda o‘qitishda innovasion ¹ paradigma hisoblanib, ta’lim turlarining ajralmas o‘zaro munosabatlarini, hamkorligi doirasida ijodiy, raqobatbardosh shaxsni shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

Ta’limda integratsiya va kreativ yondashuvlarning ikki muhim xususiyatini keltirib o‘tish maqsadga muvofiq:

ta’lim fan va madaniyatni rivojlantirishda dunyoning umumiy ko‘rinishida yosh avlodning integral bilimlar tizimini shakllantirish maqsadida integrativ tendensiya sifatida;

inson faoliyatining dunyo bilan ⁵ aloqa va munosabatlari tizimida integrativ umumiy predmet sifatida tasvirlanadi.

Izlanishlar natijasida ko‘plab tadqiqotlarda integrasion va kreativlik jarayonlari turli xil tavsiflanganligi tahlil qilindi hamda ularning bir-birini qo‘llab-quvvatlash bilan birga farqli jihatlar ham mavjudligi aniqlandi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida XXI asr boshlarida integrasion va kreativ jarayonlar faol rivojiana boshladi. Ta’limni zamonaviylashtirishning asosiy ehtiyoji sifatida hozirgi davrida bu sohaga bog‘liq innovasion rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish, ta’lim dasturlari, integratsiyalashgan texnologiyalarini boshqaruv sohasida qo‘llash va joriy etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Natija esa, maktabgacha ta’lim-tarbiya + umumiy o‘rta ta’lim, maktab + akademik lisey, prfessional ta’lim maktabi, maktab + oliy ta’lim kabi integrallashgan ta’lim muassasalari uzluksizligini vujudga keltirdi. Bularning barchasi tadqiqotchi V.N.Maksimovaning fikriga ko‘ra, integratsiyani ⁶⁴ ⁶³

“zamonaviy ta’lim tizimlarini rivojlantirishning tamoyili va omili” sifatida baholanadi.

Kuzatuvlarimiz natijasida shunga amin bo‘lamizki, pedagogika sohasida integratsiyaning ikki jihatiga e’tibor qaratish zarur: *birinchisi*, barcha ta’lim tizimlarining o‘zaro integratsiyasi bo‘lsa, *ikkinchisi*, ta’lim mazmunining integratsiyasidir deya keltiriglan ta’rif bir muncha o‘rinlidir. Ilmiy tadqiqotchilardan, T.Yu.Lomakin⁶⁹, N.M.Belyankova, V.A.Ignatova, V.N.Maksimova va boshqalarning tadqiqotlarida esa, ta’lim jarayonlarida fanlararo aloqalar yoki mavzulararo aloqalarni ham integratsiyalashgan mavzuli bo‘lim yoxud modullar tashkil qilish orqali o‘rnatish samarali ekanligi ta’kidlanadi biz ham mazkur tadqiqot maqsadiga erishishda eng maqbul fikrlardan biri deb hisobladik. Ayrim ilmiy ishlarda yoki tadqiqotlarda ta’lim samaradorligini oshirish, tizimni boshqarish va uning natijasini belgilab beruvchi yuqori natijali ta’lim oluvchini ta’minalash deb qaralsa, ba’zilarida nazariy va amaliy asoslarni taqdim qilish maqsadga muvofiq deb baholangan.

Aynan shu maqsadga erishishda yuqorida integratsiyaga berilgan tavsifni qo‘llab-quvvatlagan holda, yuqori bilim darajasiga ega o‘quvchini ta’minalash uchun o‘quv jarayonini fanlararo, mavzulararo, bo‘limlararo integrallashgan usullarda olib borish orqali amalga oshirish samarali usul ekanligi ta’kidlab o‘tildi.

Dunyo olimlarining ta’limdagi integrasion va kreativ yondashuvlar samarasida o‘quv jarayonini boshqarish va uning samaradorligini oshiruvchi omil sifatidagi e’tiroflariga qo‘shilgan holda, aytish mumkinki, ta’lim sohasidagi bunday ¹ zamonaviy usullar darsning nazariy va amaliy ahamiyatiga ijobiy ta’sir qiladi. Boshqaruv faoliyatiga esa, resurslardan maqsadli foydalanish, zaruriy ehtiyojni ta’minalashga moddiy va moliyaviy, texnologik, informasion, uslubiy ³ va kadrlar sohasidagi barcha resurslarni jalb qilish majburiyatini jadallashtiradi.

Integrasion va kreativ yondashuvlar ixtisoslashgan maktablar boshqaruvida nbic- (nano)lar uslubiga doimiy ehtiyoj sezadi. Ular ta’limda asosan tushuncha ⁵ sifatida, ya’ni ta’lim tizimining yangiligi hamda ta’lim mazmunining yangiligi

⁶⁹ Т.Ю.Ломакин. Инновационная деятельность в профессиональном образовании; М. 2007.

sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday faoliyat demokratik boshqaruv uslubida tashkil etilgan zamonaviy va milliy qadriyatlar uyg‘unligi asosida yuritiladigan quvonch va iqtidorlar maktabi sanaladi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlari va kuzatuvlari asosida zamonaviy ta’limda chuqur integrasion jarayonlar muqarrarligini ta’kidlagan I.E.Kashekovaning⁷⁰ fikricha, “zamonaviy dunyo integrativ asosda qurilgan bo‘lib, u ko‘p qirrali bilim, kompetensiya, axborot oqimini to‘g‘ri tanlash va to‘g‘ri ishlatish qobiliyatini talab qiladi”. Mazkur fikrlarga asoslanib, ta’lim integrativ asosda qurilishi yoxud insonni dunyo bilan tanishtirishda uni o‘z dunyoqarashi va imkoniyati darajasida ⁵ zlashtirishiga yordam beradi degan xulosaga kelish mumkin. Uzluksiz ta’lim tizimida fan va ishlab chiqarish integratsiyasida nazariy va ilmiy asoslar mavjud bo‘lishi bilan birga, kutilgan amaliy natijalar ham yetarli ³ darajada mavjud. Ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, birinchi navbatda mehnat bozorida o‘rni bor bo‘lgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash tizimida fan, ta’lim, ishlab chiqarish va iqtisodiyotning integratsiyasini ta’milanishi katta ahamiyatga ega. Bu borada tayyorlanayotgan kadrlar sifati va miqdori davlat tomonidan buyurtma berilgan va belgilangan talablarni, shuningdek, iste’molchi tashkilotlar ¹⁶ ijtimoiy buyurtmalarini shakllantirishning tizimli mexanizmlarini ishlab chiqishini ko‘zda tutadi. Jamiyat taraqqiyotida ta’limning asosi bo‘lgan salohiyatli kadrlarni tayyorlash sohasi ayni paytda ⁴³ mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlarini ta’minlovchi eng ustuvor sohasi hamdir. Ko‘rinadiki, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy ehtiyojlari ishlab chiqarish hamda ilmiy-texnikaviy ehtiyojlari fan bilan chambarchas bog‘liq va uni ta’minlaydi. Ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish va uning milliy iqtisodiyotga ta’sirini kuchaytirish orqali quyidagi muammolarni integrasion yo‘l orqali yanada takomillashtirish zarurati quyidagilarda ko‘rinadi 3.8-rasm:

- ta’lim-tarbiya tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi aloqalarning tizimli emasligi;
- faoliyat doirasida “ta’lim, fan va ishlab-chiqarish” samaradorligi va ularning bog‘liqligi yetarli darajada emasligi;

⁷⁰ И.Э.Кашекова «Изобразительное искусство». М.: 2014 -112 с.

- mehnat bozoriga mos ravishda kadrlar tayyorlashning ilmiy-amaliy pedagogik asoslarini takomillashtirish orqali integratsiyalashuv darajasini barqarorlashtirish, hamda uning sifatini oshirish;

- ehtiyojdan kelib chiqqan holda ta'lim xizmatlari, bozorining xususiy sub'yektlarini vujudga keltirish zarurati, mohiyati, uning faoliyatini samaradorligini bosqichma-bosqich oshirib borish va h. k.

Ta'limda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integrasion va kreativ yondashuvlar uslubi haqida fikr yuritilar ekan, fan integratsiyasi ta'lim mazmunini o'zgartirishning asosi bo'libgina qolmasdan, bugungi zamon ta'lim tizimida shaxsni oila, maktab, mahalla, jamiyat va davlatning asosiy qiymati sifatida uning rivojlanishi ta'lim bilan bog'liqligini davrning o'zi ko'rsatmoqda. Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda integratsiya aynan shu maqsaddagi ta'lim tizimining tizimli faoliyatini amalga oshirishni hal qiladigan murakkab ilmiy, nazariy, pedagogik – amaliy va ijtimoiy omildir.

2.8-rasm. Ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshirishda integratsiya tuzilmasi.

Yuqorida keltirilgan ta'rif va tavsiflardan iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integrasion va kreativ yondashuvlar uslubini amalga oshirishda uzlusizlik va izchillik tushunchalari orqali o'zaro aloqadorlik va bir butunlikni hosil qilishi angilaniladi. Bunday tamoyillar mazkur tushunchalarning iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integrasion va kreativ yondashuvlar uslubini tadqiq etishda tabiiy aloqadorligini ilmiy nuqtai nazardan asoslaydi. Shuningdek, ular o'rtasidagi faoliyat integratsiyalashuv jarayonlarini yanada tezlashtiradi, bunday xususiyatlarning samaradorligi ta'lim sifati uchun xizmat qiladi. Demak, shu o'rinda savol tug'iladi: natija qanday bo'ladi? Ma'lumki, har bir soha yoxud tarmoqning tizimli rivojlanishi, avvalo, uchta omil orqali amalga oshadi, ya'ni: ta'lim, fan va ishlab chiqarish jarayonlarining o'zaro tizimli hamkorligi, bir-birini to'ldirishi, yaxlitlashuvi va integratsiyasiga bog'liq bo'ladi. Mazkur

uchlikning bunday integratsiyalashuvi nafaqat sohalarning, balki shu tizim sub'yektlarining ham kelajak innovation jarayonlari sodir bo'lishiga olib keladi.

Ma'lumki, ishlab chiqarish har doim innovatsiya va ilmiy yondashuvga ehtiyoj sezadi, bu ishlab chiqarishning turli darajalariga ham taalluqli bo'lib, uning to'g'riliqi hech kimda shubha uyg'otmaydi. Chunki ishlab chiqarish endilikda o'zining tor sohasidagina vakolatlarga ega emas. U ilmiy uslublar va yuqori malakali kadrlar ishlab chiqarishning imkoniyatlarini kengaytiradi. Hozirgi kunda ilm-fan ishlab chiqarishdan ajralgan holda mavjud bo'lishi mumkin emas. "Sof" ilmiy tajribalar davri o'tdi, "fan-fan uchun" o'lik formula bo'lib, endilikda ilm-fan va ishlab chiqarish yo'lidan borsagina yuqori natijalarga erishishi amaliy tajribalarda o'z isbotini topdi. 5

Integratsiyaning asosida sinergiya (yunoncha "synergos" – "muvofiglashgan", "o'zaro hamkor") qonuni yotadi. Sinergiya qonuniga asosan har qanday sub'yekt o'zida faoliyatining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi barcha jihatlarni birlashtira olmaydi, u har doim boshqa sub'yektlar bilan hamkorlik qilishga ehtiyoj sezadi. Turli sub'yektlardagi mazkur jihatlarning birlashtirilishi samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahliliga ko'ra, integratsiyalashish turlari quyidagicha tasniflangan:

1. Rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha: gorizontal, vertikal, diogonal integratsiya.

2. Integratsiyalashish darajasiga ko'ra: o'zaro hamkorlik, kooperasion va to'liq integratsiya.

3. Faoliyat yo'nalishlari bo'yicha: ishlab chiqarish, ilmiy, ta'lim, marketing, investisiyaviy va innovation integratsiya.

4. Huquqiy asosiga ko'ra: ulushli va qo'shma integratsiyali.

Yuqoridagi tasniflardan kelib chiqib, fan, ta'lim va ishlab chiqarish, iqtisodiy faoliyat hamda boshqaruvda integratsiyasidan rivojlanish yo'nalishi bo'yicha vertikal, integratsiyalashish darajasiga ko'ra o'zaro hamkorlik, faoliyat yo'nalishi bo'yicha ishlab chiqarish, ilmiy va ta'limiy integratsiya sifatida qarashni belgilash maqsadga muvofiq. Umuman, yuqoridagi tasnif ko'proq iqtisodiyot tarmoqlari va biznes sub'yektlarining o'zaro integratsiyasini nazarda tutadi. Integratsiyaning

umumiylaridan kelib chiqqan holda uni ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga ham taalluqli deyish o‘rinli. Hozirgi davr nazariyasida fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasiga oid turlicha yondashuvlar kuzatilmoqda. Bunday nuqtai nazarlardan birida mazkur jarayonga ichki tarmoq va tarmoqlararo integratsiya sifatida qaraladi. Ichki tarmoq integratsiyasi deyilganda, fan va ta’limni 5 davlat boshqaruving bir sohasi doirasida birlashtirish nazarda tutiladi. Tarmoqlararo integratsiya ma’nosи esa ancha kengroq, ya’ni davlat boshqaruving bir nechta sohasini qamrab 3 oladi hamda ta’lim, fan va ishlab chiqarishni bir-birlariga yaqinlashtirish sifatida talqin qilinadi.⁷¹

Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga fan, ta’lim va ishlab chiqarish, iqtisodiy faoliyat izchilligi doirasida integrasion va kreativ yondashuvlar uslubiyati deb qarasak, ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini samarali amalga oshirishda pedagogik salohiyat va mahoratni, zamonaviy innovation muhitni, integrasion 16 ta’lim sifatini hamda “*maktab - ijodiy laboratoriya*”larni amaliy faoliyat kafolati deb bilamiz.

Aynan “*maktab - ijodiy laboratoriya*”lar yoki ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlar o‘quvchilarni mutaxassislik fanlariga kasbiy yo‘naltirishni hamda ularni kelgusida oliy ta’lim muassasalarida o‘qishini davom ettirishlari yoki mehnat faoliyati bilan shug‘ullanishlari uchun maqsadli tayyorlashni nazarda tutadigan, davlat ta’lim standartlari, davlat ta’lim talablari, o‘quv rejalarini va ta’lim dasturlari talablariga muvofiq ravishda o‘quv-tarbiya jarayonini amalga oshiradigan 20 42 davlat ta’lim muassasalarini hisoblanadi. Qayd etilgan komponentlar orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda va ularni boshqarishda ilmiy-pedagogik salohiyatning darajasi va o‘rnini, rivojlanish tamoyiliga asoslanganlik, zamonaviylik, yangilanish, modellashtirish, nazariya va amaliyot uyg‘unligi kabi integratsiya jarayoni uchun muhim bo‘lgan jihatlar o‘z aksini topgan, qolaversa o‘quvchilarni 3 mutaxassislik fanlaridan chuqurlashtirilgan va kasbga yo‘naltirilgan holda o‘qitish, ularning intellektual jihatdan kamol topishini va ma’naviy rivojlanishini ta’minlash hamda yuksak vatanparvarlik ruhida 16 tarbiyalash ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlar faoliyatining maqsadi hisoblanadi.

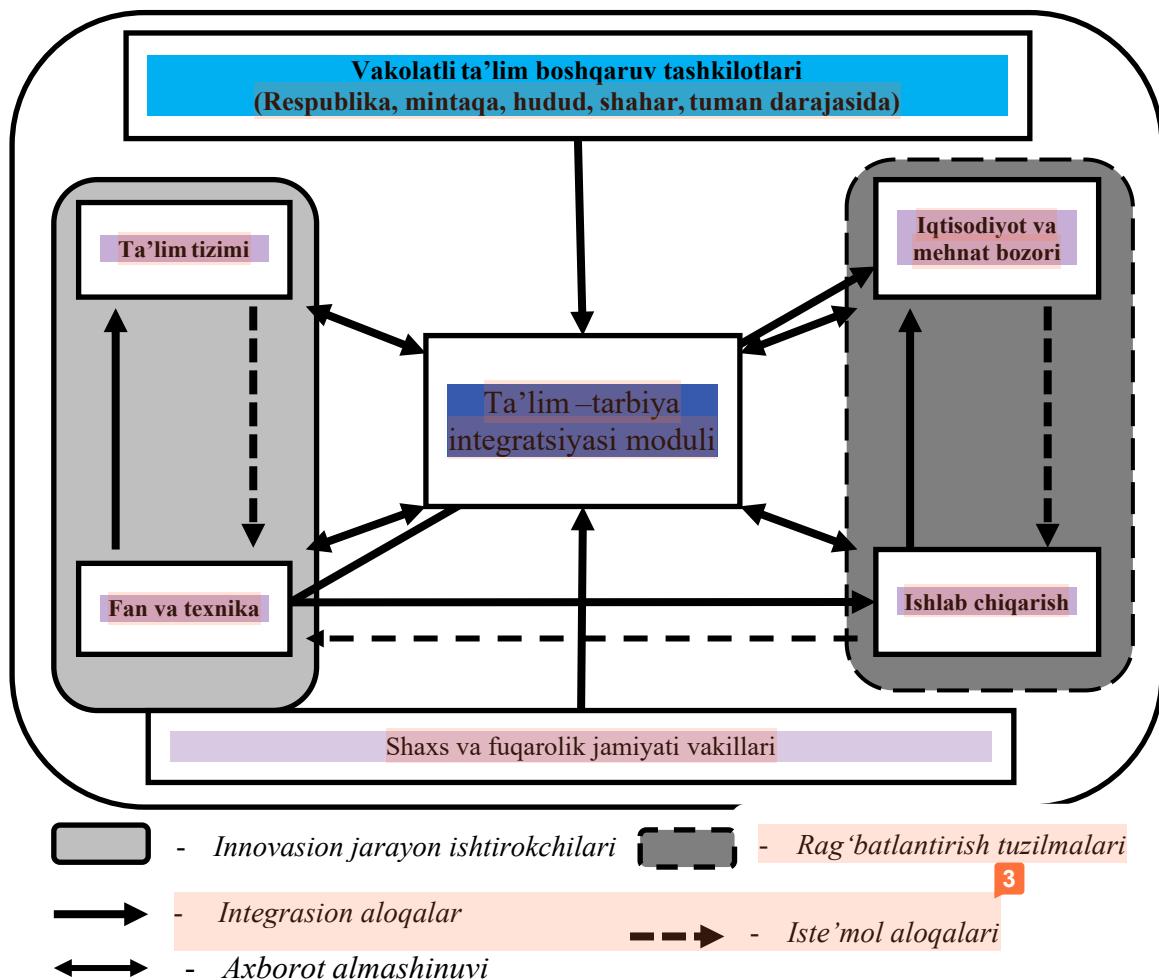
⁷¹ Умаров О . С . Р ақамли иқтисодиёт ва унинг ривожланиши тенденциялари . “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2018 йил 1 3/2018 (№ 00035) www.iqtisodiyot.uz,

Integratsiyalashuv jarayonida mazkur sohalar ta’lim, fan va ishlab chiqarish ketma-ketligida bo‘lishi va bunga nisbatan tabiiy hol sifatida qaralishi lozim. Fanning ta’limdan, ishlab chiqarishning fan yoki ta’limdan ilgarilab ketishi bu sohalar o‘rtasida tabiiy munosabat va integratsiya jarayoni mavjud emasligini ko‘rsatadi. Bunday munosabat fanning taraqqiyot va hayotdan ayri “fan - fan uchun” tamoyiliga asoslanishini, ta’limda esa nazariya va amaliyat uyg‘unligi ta’milanmaganligini, ishlab chiqarishning ilmiy yutuqlardan ko‘ra hayotiy tajribalarga asoslanganligini ko‘rsatadi. Sohalarning bu munosabatida ham ma’lum darajada taraqqiyot kuzatiladi, ammo buni zamon talablariga mos, raqobatbardosh ishlab chiqarish munosabatlari deb bo‘lmaydi. Integratsiya ta’milanishi uchun ishlab chiqarish ta’lim va fanga, ta’lim esa, o‘z navbatida, fanga iste’molchi munosabatida bo‘lishi ilmiy mantiqqa mos keladi. Bu esa integratsiyalashgan munosabatda ilmiy-pedagogik salohiyat komponentining darjasи – fan va ta’lim sohasida ishlab chiqarish soha vakillariga nisbatan ilmiy salohiyatining ustunligini belgilaydi.

Jamiyat kontekstida bevosita ta’limning fan, ishlab chiqarish va iqtisodiyot bilan o‘zaro maqsadli integratsiyasi nafaqat ta’lim samaradorligini oshiruvchi omil, balki davlatning iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy rivojlanishini harakatlantiruvchi omil hamdir va bu mamlakat taraqqiyoti yo‘lidagi eng samarali hamkorlik hisoblanadi (2.1.1-rasmga qarang).

Ta’lim kontekstida esa, ta’lim turlari o‘rtasidagi integratsiyani takomillashtirish oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarini umumta’lim maktablariga biriktirilgan holda, fanlarni o‘qitish sifatini oshirishga qaratilgan innovasion modellarni tashkil etishda namoyon bo‘ladi. Ta’lim oluvchi nazariy bilimlarini amaliy jarayonlarda qo‘llashi orqali “inson-texnika”, “inson-jamiyat”, “fan-tabiat” munosabatlarining keng qamrovli jarayon ekanligiga ishonadi va uning ichki dunyosi bilan jamiyat o‘rtasidagi muhim kompetensiyalar shakllanadi. Ta’lim turlari o‘rtasidagi integratsiya natijasida ta’lim oluvchi egallagan kompetensiyalar uning ta’limdan keyingi faoliyatida duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni bartaraf etishida, kasbning turli sohalariga tayyor bo‘lishiga yordam beradi.

Integrasion ta'limning rivoji ta'lim shakli va mazmunini to'g'ri, pedagogik asoslangan tarzda olib borish bilan bog'lig³ bo'lib, bunda ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarning chuqur tahlili talab qilinadi. Fanlararo, mavzulararo, kurs va bo'limlararo integratsiyani sog'lom muhit, o'zaro hurmat va ijodiy hamkorlik mavjud bo'lgan pedagogik jamoada amalga oshirish mumkin.

2.9-rasm. Ijtimoiy kontekstida ta'limning integratsiyalashuvi jarayoni moduli.

O'quv jarayonlarini integrasion yondashuv asosida olib borishning muvaffaqiyatli tomonlarini quyidagicha bashorat qilish mumkin:

- integrasion yondashuvdagi o'quv jarayonlarida ta'lim oluvchi tabiatni butun, yaxlit holda tasavvur etadi;
- o'quvchi imkoniyatlari ortib, tabiatni o'z qobiliyatiga ko'ra o'rganadi. Shu orqali u mantiqiy fikrlab, mavjud hodisalar, sabablar va ularning yechimlari bo'yicha mustaqil mushohada yuritadi. Natijada uning muloqot, taqqoslash,

qiylash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatları, nostandard fikrlash darajasi rivojlanadi;

- bunday o‘quv jarayonlarida o‘qituvchining kasbiy kompetentlik darajalari ortadi.

Demak, darslarni integrasion shaklda tashkil etish dars sifati va o‘quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi. Integrasion o‘quv jarayonlarini olib borishda, birinchi navbatda, o‘quvchiga fanlararo, mavzulararo bog‘liqlikni yetkazib berish maqsadga muvofiq.

Aks holda o‘quvchi idrok qilmagan integratsiya davomida tushunmovchilikka duch kelishi, mavhum holatga tushib qolishi, jarayon oxirida ham noto‘g‘ri xulosaga kelishi mumkin.

Tadqiqot davomida ta’lim turlari aro kompetensiyaviy talablarni ishlab chiqish va joriy etishda uzlusiz jarayon integratsiyasini klaster yondashuvi asosida tashkil etish yuqori natijalar berishi prognoz qilindi va ta’lim samardorligini oshirishda o‘qituvchilar bilimini takomillashtirish, o‘quvchilar iqtidorini aniqlash, diagnostik tahlil qilish va rivojlantirish keyingi bobdagi amaliy tajribalarda o‘z isbotini topdi.

Ta’lim tizimidagi integratsiya jarayoni har bir sub’yektning quyidagi maqsadlarga erishishiga imkon beradi:

ta’limga yangicha innovasion yondashuvlarni ishlab chiqish va tatbiq etishda bundan manfaatdor bo‘lgan barcha hamkorlar imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘z mavqeini yanada oshirish;

umumiyligi maqsadlardan kelib chiqqan holda, xususiy maqsadlariga erishish uchun hamkorlardagi mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lish.

Bu bilan sub’yektlarning har biri alohida va umumiyligi maqsad atrofida birlashib, faqat o‘z samaradorligini oshirishdangina emas, shuningdek, boshqa sub’yektlarning ham yuqori samaraga erishishidan manfaatdor bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tezkor rivojlanish sharoitida fan – ta’lim - ishlab chiqarishni mehnat bozoridagi mavqeni oshirish va unga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi ta’lim samaradorligini oshirishni kuchaytirishning iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

ishlab chiqarish jarayonining ishtirokchisi bo‘lgan insonning bilimlarni o‘zlashtirish, inson kapitalini shakllantirish, uni rivojlantirish aynan ta’lim majmuasi tomonidan amalga oshirilishi;

jamiyat a’zolarining bilim darajasi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va aholi turmush farovonligini belgilovchi muhim omil ekanligi;

jamiyat iqtisodiyoti rivojlanishi inson bilimining kuchli ta’siri natijasida yuzaga kelishi, uning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy omiliga aylanganligi;

ta’lim sohasining turli tizimlarida axborotlarning yetakchi bilimga aylantirilishi;

mamlakat mehnat taqsimotida milliy ta’lim tizimi ahamiyatining ortib borishi va h. k.

Ta’lim samaradorligining ustuvor omili hisoblangan integratsiyaning turli daraja va yo‘nalishlardagi quyidagicha faoliyat turlarini keltirib o‘tish mumkin:

mamlakat ilm-fanining jahon ilm-fani bilan integratsiyasi;

ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi;

davlat, hudud va muassasa darajasidagi integratsiya;

turli xil sohalardagi ta’lim muassasalarining o‘zaro hamkorligi;

mehnat maydonida ta’lim turlarining barchasini uzliksiz ta’limning yagona tizimiga integratsiyalash (maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim, professional ta’lim, oliy ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, maxsus va qo‘srimcha ta’lim va b.);

ta’limning turli bosqichlaridagi (boshlang‘ich ta’lim, o‘rta ta’lim, yuqori sinf uzviylik;

turli sohalardagi bilimlar integratsiyalashuvi (fan, madaniyat, san’at, iqtisodiyot va hokazo);

kasbiy bilimlarning ilmiy tadqiqot bilan integratsiyalashuvi (tanlov nazariyasi asosidagi kasbiy bilimni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilish);

fanlararo integrasion ta’lim (umumta’lim o‘quv rejalaridagi fanlarning uzviyligi), mavzulararo va mavzu ichidagi bilimlar integratsiyasi (muayyan fan negizidagi mavzular uzviyligi va izchilligi);

o‘qitish metodlari 5 texnologiyalari va ularni tashkil etish shakl, usul va vositalari integratsiyasi;

ta’lim jarayonining turli ishtirokchilarini yagona ta’lim makonida integratsiyalash (ta’lim beruvchilar, ta’lim oluvchilar, ota-onalar, maxsus ijtimoiy-madaniy guruhlar (nogironlar, migrantlar) va b.);

ta’limning barcha ishtirokchilari tarbiya va madaniyatini integratsiyalash (rahbar, xodim, ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ota-ona, ijtimoiy buyurtma talabgori) va h. k.

Ta’lim tizimini integratsiyalashtirish jarayoni klaster asosida ya’ni bosqichma-bosqich amalga oshirilib, tadqiqotda uni isloh etishga doir bir qator ilmiy, uslubiy, tashkiliy va amaliy ishlar olib borildi. Bu harakatlar natijasida ta’lim jarayoni ishtirokchilari kompetensiyalarini yanada takomillashtirish va ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha ijobiy natijalarga erishildi.

Demak, quyidagi integration didaktik boshqaruv imkoniyatlarida ta’lim sifatini oshirish mumkin:

bo‘lajak mutaxassislar bilimi, ish uslubi, qobiliyat va fazilatlari butunligini ta’minlash orqali to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashda o‘quvchilar tomonidan pedagogik va texnik bilimlarning kombinatsiyalashgan, bir butun holda o‘zlashtirilishiga erishish (bu imkoniyat yetuk, raqobatbardosh mutaxassisni ta’minlashda samara beradi);

integratsiya sharoitida ta’lim sifatini boshqarishda o‘qituvchi faoliyatining barcha kompetensiyalarini yaxlit holda takomillashtirish va yuqori natijaga erishish uchun o‘quv jarayonini rejalashtirish,

loyihalashtirish, texnologiyalashtirish, qo‘yilgan natijaga erishishda tanlangan usul va vositalarni o‘zaro uzviylik va izchillikda olib borish (bu ta’lim sifatining yuqori natijalariga erishishga xizmat qiladi);

o‘quvchi kompetensiyalarini takomillashtirishni fanlararo, mavzu-lararo, kurs va bo‘limlararo individualashgan, tabaqalashgan hamda ixtisoslashgan ta’lim asosida amalga oshirish (bu o‘quvchining kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati garovi bo‘lib xizmat qiladi);

integratsiya sharoitida o‘quv jarayoni tashkiliy shakl va usullari, uni samarali tashkil etuvchi sharoit va qo‘llaniladagan uslub 5 va texnologiyalar bilan birqalikda olib borish (bunda sifatli ta’lim ta’minlanadi);

o‘quvchi tafakkurini, kreativligini shakllantirish uchun muammoli o‘qitish, individual ishlash, motivatsiyani kuchaytirish, mustaqil ta’limga yo‘naltirish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, nazorat qilish, baholash kabi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tarkibiy qismlarini o‘zaro integratsiyalash orqali tashkil qilish (bu orqali o‘quvchi ijtidori rivojlanadi hamda sifatli ta’lim olishi ta’minlanadi).⁵

§ 2.3. Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini shakllantirish va boshqarish

Jamiyatda yuz berayotgan tub o‘zgarishlar, shubhasiz, ta’lim sohasini ham qamrab olmoqda va uning mazmuniga ijobiy ta’sir qilmoqda. Ayni paytda, milliy ta’lim strategiyasi asnosida kadrlar tayyorlash sohasida ta’lim turlari o‘rtasidagi aloqa va uzviylikning ta’milanishidagi ayrim kamchiliklar, maqsadni belgilashdagi tarqoqlikka va ta’lim sifatining pasayishiga sabab bo‘ldi. Kadrlar tayyorlash bo‘yicha davlat siyosatida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy o‘ziga xosligi va talab hamda ehtiyojlarining to‘liq hisobga olinmasligi, mehnat bozoridagi talab va taklifning chuqur o‘rganilmasligi natijasida kadrlarning hududlar kesimidagi taqsimotida muvozanatning buzilishi kuzatildi. Ta’lim tizimdagи kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida keyingi yillarda ta’lim va milliy kadrlar tayyorlash sohalariga oid bir qator qarorlar qabul qilindi.

Ta’lim tizimidagi yuqorida ta’kidlangan masalalar hududiy hokimliklar va ularning tasarrufidagi tegishli bo‘linmalarning ayni masala bo‘yicha tizimli ish olib borishi natijasida o‘zining ijobiy yechimini topishi mumkin. O‘z navbatida ta’lim tizimida shunday yangi mexanizm yaratilishi hayotiy zaruratga aylандiki, unda ta’lim turlari o‘rtasida o‘zaro nazorat ham, raqobat ham, manfaatlarning qondirilishi ham ta’milanishi zarur⁷². Ta’limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagи muammolar va ularni hal qilishda ta’lim turlari va ta’lim mazmunini zamonaviy texnologiyalar orqali boyitib borish. Prizidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022 yil 29 dekabr⁷³ kuni pedagoglar bilan muloqot qilganlarida quyidagi fikrlarga alohida e’tibor qaratdi. “Biz yigirma yildan ortiq ta’lim, maktab, darslik bilan shug‘ullanmadik. Xo‘sh, bundan kim yutdi?”, deya savol qo‘ydi Prezident. Ta’lim

⁷² Mirziyoyev Sh.O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlari sohasidagi milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.02.2023 yildagi PQ-46-son

⁷³ Xalq so‘zi gazetasi. 2022 yil 29 dekabr..

sifatini oshirishga bag‘ishlangan uchrashuvda davlat rahbari bugungi mavzu naqadar muhimligini yana bir bor ta’kidlab o‘tar ekan, “Mana bugun ta’lim sifatini oshirish, yangi darsliklar masalasida gaplashamiz. Xo‘p, bu yangi darsliklarni farzandlarimizga kim yetkazadi? Albatta muallim! Men bekorga muallimning obro‘sini ko‘tarish haqida takror-takror gapirmayman. Bugungi globallashuv davrida ta’lim, kelajak avlod barkamolligi qay darajada muhimligini yanayam kuchliroq anglab yetyapmiz. Bugun yoshlarimiz, o‘quvchilarimizning o‘zi “Bizga kechagi kun ta’limi kerak emas” degan talabni qo‘yishyapti. Hozirgi islohotlarimizni reajalashtiryapmiz, katta-katta marralarni qo‘yyapmiz. Ularni aytish oson, lekin bajarish azob. Lekin har qancha qiyin blmasin biz farzandlarimiz uchun bu islohotlarni amalga oshirish uchun harakat qilishimiz shart ekanligiga alohida urg‘u berdilar.

Madomiki, bugungi intiluvchi, ijodkor o‘quvchilar kelajakda barchamizning oltin fondimizga aylanadi. Ularning yutuqlaridan faxrlanamiz. Ayni shu uchrashuvda o‘qituvchilarning asosiy vazifalari haqida gapirar ekanlar, “Men jonajon vatanim uchun qanday hissa qo‘shyapman?!” degan savolga javob o‘z ustimidza ishlashimiz va farzandlarimiz kamoloti bo‘ladi , - deya javobni ham o‘zları bergenligi ilm ahlini yanada o‘z kasbiga fidoyi bo‘lishga yo‘naltirdi. Shunday ekan, ta’limda zamonaviy munosabat va yangicha didaktika zarur. Ishimiz mohiyatidan kelib chiqib, ¹⁷ Ilmiy tadqiqot ishida ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish asosida ta’lim sifatini oshirishga e’tibor qaratdik. Dastlab, ta’limiy o‘yin tushunchasiga, uning tarixiy taraqqiyoti va davriy o‘zgarishlar mazmuni bo‘yicha keltirilgan tavsiflarni tahlil etish lozim. Amaliy natijalarga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchi shaxsiga, o‘quvchi-talabaga mos ravishda takomillashib borishi, bugungi dunyoviy ta’lim tizimidagi muhim qarashga yoxud ayni dolzarb masalaga aylanmoqda. O‘quvchilarning har tomonlama universal o‘quv-biluv ko‘nikmalarini tizimli rivojlantirish bosh maqsadimiz ekan, mazkur jarayonda o‘quvchining ehtiyoji, faoliyat moyilligi, qiziqishi, kreativ faolligini oshiruvchi o‘yinli texnologiyalardan dars vositasi sifatida keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa ijodkor, iqtidorli o‘quvchining tabiatiga mos tushuvchi turli xildagi ta’limiy o‘yinlar o‘quv-tarbiyaviy jarayonni harakatga keltiruvchi sifatli natijaga

yetaklovchi kuchga aylanishi, imkoniyatlarini, yangi iqtidorlarni ochib yuborishi mumkin. Dars jarayonida ta’limiy o‘yinlar o‘quvchini maqsadini aniq qo‘yishga, g‘alabaga erishishda qiziqishini orttiribgina qolmasdan unda kuchli motivatsiya hosil qilish imkoniyatini ham beradi. Ko‘zlangan maqsad o‘quvchini tezkorlikda harakat qilishga, chaqqonlik, topqirlik, topshiriqlarni aniq, tez vaqtida sifatli bajarishga o‘rgatadi, unda qonun-qoidalarga rioya qilish ko‘nikmalari shakllanishiga turtki bo‘ladi. Dars o‘quvchining har tomonlama faolligini rivojlanТИrib, yangi bilimga bo‘lgan ishtiyоqini oshiradi. Uni shaxs sifatida axloqiy fazilatlarining shakllanishiga yordam beradi. Bunday darslar o‘quvchilarda o‘zaro hamkorlik, ijodkorlik, do‘stona munosabat orqali bir-biriga qayg‘urish va o‘zaro hurmat kabi insoniy odatlarni shakllanishiga ko‘mak beradi.

Ayniqsa, endigma dunyoni rangin nurlarda kashf etishlarida ularga tashqi dunyoni tasavvur etish, erkin fikr yuritish, emosional faollik va o‘zaro muloqotga kirishuvchanlik kabi jihatlarni ham vujudga keltiradi.

Bilamizki, o‘quvchilar darsda o‘zaro bir-birlariga yordam berishga, boshqalarning qiziqishlariga mos yoki hamohang tarzda shaxsiy manfaatlarining ular bilan uyg‘un bo‘lishiga ba’zida tushunib, ba’zida tushunmay harakat qiladilar. Mazkur ta’limiy o‘yinlar davomida o‘quvchi olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash hamda ulardan turli vaziyatlarda oqilona foydalanish ko‘nikmalari paydo bo‘ladi. Ta’limiy o‘yin faoliyatni o‘quvchi yoki o‘quvchida yaxshi xislatlarni hosil qilish asosida, jamoaviy hayotiy faoliyatni vujudga keltiradi, ularning mustaqilligini, boshqalarning imkoniyatlarini mehnat sharoitida qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiradi.

Darsning sifatini oshirishda ta’limiy o‘yin faoliyatini tashkillashtirish o‘quvchilarning aqliy-tafakkurini, vaziyatni to‘g‘ri boshqarish faoliyatini bilishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishi asosida bilimdonlikka, ishchanlikka, topqirlikka, o‘z vazifasiga mas’uliyatli yondashib, yangi-yangi natijalarni qo‘lga kiritishlariga sabab bo‘ladi.

Ta’limiy o‘yin nima? Darsda o‘quvchiga qanday imkoniyat beradi?

Bu savolga javob berar ekanmiz, ta’limiy o‘yin dars jarayonini tashkil etish hamda olib borishda pedagogik-uslubiy vositadir. U mavzu mohiyatini o‘zlashtirishda yangi biror ilmni, zaruriy mazmunni bilib olish uchun amaliy

ko‘nikma vositasi ham deyish o‘rinlidir. Ta’lim mazmunini o‘quvchilarga o‘yin orqali tushuntirish bu tushuntirishning eng qulay usuli hisoblanadi.

Tajribali pedagoglar orasida shunday gap yuradi: menga aytsang unitaman, menga ko‘rsatsang eslab qolaman, ammo jarayonda shaxsan ishtirok etsam, o‘zim bajarsam u umr bo‘yi esimda qoladi va meniki bo‘ladi.

Shu sababli, ta’limiy o‘yin vositasida o‘quv jarayonini tashkil etish, mavzu mohiyatini, voqeа-hodisa, mazmunini tushunish, o‘rganish, o‘zlashtirishni samarali kafolatlaydi.

Manbalarda keltirilishicha, psixolog olim K.Gross⁷⁴ “O‘yin vositasida o‘quvchi o‘zini tutish, olamni o‘rganish, an’analarni bilish,

66

atrof-muhitga moslashish ko‘nikmasini shakllantiradi”, - degan edi. Yuqoridagi fikrlar ko‘pgina olimlarning fikrlarida bir-birini to‘ldiribgina qolmasdan, ijtimoiy faoliyatning rivojida o‘quvchi imkoniyatlarini yaqqolroq ro‘yobga chiqarishida, ayrim tajribalarning orttirilishida shaxsning o‘z-zini axloqiy rivojlantirishiga, faoliyatni mustaqil boshqarishiga yordam beradi.

Ta’limiy o‘yinlar o‘quvchini o‘ylashga, topqirlikka, zehnini toplashga, ziyraklikka, mantiqiy fikr yuritishga o‘rgatadi. Shu asosda uning o‘z «men»ini shakllanishiga ham yordam beradi.

Ayni olib borilgan bunday faoliyat o‘quvchini darsni to‘liq bilishga o‘rganish ehtiyojini tug‘dirib, yangi bilimlarni o‘zlashtirish orqali o‘zgarishlarga, ijodkorlikka boshlaydi. Demak, ta’limiy o‘yinlar o‘quvchi shaxsini tashqi olam bilan muloqot qilishga yangi-yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Aslida, o‘yin umumilmiy termin bo‘lib, falsafa, pedagogika, psixologiya, tarix nazariyasi, san’atda o‘ziga xos tushuncha, atamalari mavjud. Umuman, fan tilida ya’ni ilmiy tilda o‘yin dramaturgiya, tomoshalar, bayramlar, festivallar, karnavallar, badiiy ijodkorlik ma’nolarida ham ishlatiladi.

So‘zning lug‘aviy ma’nosи ensiklopedik lug‘atda o‘yin nafaqat mahsuliy faoliyat bo‘lib, uning motivi natijalarida emas, aksincha jarayonning o‘zida namoyon bo‘lishi ko‘rsatilgan.⁷⁵

Dars jarayonlarida amalga oshirilgan ta’limiy o‘yinlar maqsadi nuqtai nazaridan o‘ynovchilarga rohat bag‘ishlaydi, undan ishtirokchilar va kuzatuvchilar

⁷⁴ К.Гросс. Педагогика-психология. М., 2016 йил. 28-36 стр.

⁷⁵ Ensiklopedik lug‘at . "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat nashriyoti.. 2010.

ya’ni tomoshabin ham zavq-shavq oladi. Shuning uchun ham, u ta’limiy jarayonning samarali va natijali kechishida muhim rol o‘ynaydi, bunda o‘quvchining shaxs sifatida rivojlanishida, hayotda ishlash, o‘quv-bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirishda, ruhiy jihatdan baquvvat bo‘lishida ham muhim o‘rin tutadi hamda katta hayotga tayyorlashda yordam beradi.

Ta’lim jarayonlarida umuman, o‘yin yoxud ta’limiy o‘yin tushunchasi keng ma’noga ega bo‘lib, uni bir ta’rif yoki qoida bilan ifoda etish birmuncha qiyindir. Ko‘pincha, bu savolga javob topish uchun «Har bir odam nima uchun o‘ynaydi?» degan savol qo‘ylgandagina unga kengroq javob olish mumkin, bizning nazarimizda.

Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchining ijodiy faoliyatini hamda BKM kompetensiyasini rivojlantirishda muhimmi?

Dars beruvchi aksariyat pedagog o‘qituvchilar o‘yinni o‘quvchi yangi mavzuni o‘zlashtirish va bilish qobiliyatlarini faollashtiruvchi ta’limiy vosita deb qaraydilar. Bir qaraganda, u mahsulot emas, xizmat turi ham emas, lekin insonlar aksariyat hollarda o‘z umrini doimiy, uzlusiz o‘yinlar bilan bog‘laydilar. Nima uchun?

Ta’limiy o‘yin pedagogik-metodik madaniyat fenomeni bo‘lib, u o‘quvchi shaxsini inson sifatida hayotda to‘laqonli shakllanishida ¹ juda ham muhim vosita, u ayniqsa, hal qiluvchi omil sifatida ilmiy izlanuvchilarni domiy ravishda qiziqtirib kelgan. Dars sifatini oshirishda ta’limiy o‘yin o‘quvchi tanasidagi ortiqcha energiyadan xalos bo‘lish, charchash va vaqtida kuchni foydali va maqsadli holda ishlatish, ayrim holarda uni qayta tiklashda ham yordam beradi. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda ta’limiy yinlar insonning hayotiy muvozanatini saqlashda, uning faolligini oshirish orqali organizmda ishlamay turgan a’zolarini ishga, harakatga keltirib yuboradi. Bunday foydali holatlar, ta’limiy o‘yinlar orqali organizmdagi yaxshi energiyalarni hosil qiladi va tiklaydi deb baholanishiga sabab bo‘ladi. Ya’ni, o‘z-o‘zidan bu kabi interfaol dars mashg‘ulotlari shaxsni o‘yin texnologiyalari ⁷⁷ orqali doimiy rivojlantirib turuvchi, o‘zlikni anglatuvchi ta’limiy jarayondir. Natija esa, ma’lum darsda o‘quvchini ta’limiy o‘yinga jalb etish orqali uni keyingi mehnat va hayotiy faoliyatga tayyorlash imkonini beradi. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, dars jarayonida ijodkor o‘quvchilarni ta’limiy o‘yindan mahrum

etish unga og‘ir jazo sifatida salbiy ta’sir etib, yomon oqibatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Buning uchun o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilar potinsialidan oqilona va adolatli foydalanishi zarur. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini tizimli rivojlantirishda, interfaol dars mashg‘ulotlarini tashkil qilishda, ta’limiy o‘yinlarning ko‘rinishlari va klassifikatsiyasini shartli ravishda quyidagicha belgiladik.

2.10-rasm. Ta’limiy o‘yin turlari.

Yuqoridagi sanab o‘tilgan o‘yinlarning har birining o‘z komponentlari mavjud. Ular:

- ta’limiy o‘yinda qatnashuvchilar;
- ta’limiy o‘yin qoidalari;
- ta’limiy o‘yinning vaqt;
- ta’limiy o‘yinning syujeti;
- ta’limiy o‘yinning rekviziti;
- ta’limiy o‘yinning yakuni (natijalari, qonun-qoidalalariga rioya qilinishi).

Interfaol ta’lim jarayonida approbatsiya qilingan, foydalaniladigan ba’zi o‘yinlardan misollar keltiramiz.

Masalan, barcha fan-predmetlar doirasida “Nima uchun?”, «Baliq skeleti», «Kaskad», «Qanday?» kabi interfaol-innovasion metodlardan foydalanish mumkin. Biz asosan ularni ishbilarmonlik ta’limiy o‘yinlari tariqasida o‘tkazishga harakat qildik va dars natijada o‘quvchilarda ijodiy faoliyat rivojlanganligining guvohi bldik.

Namuna metodlar:

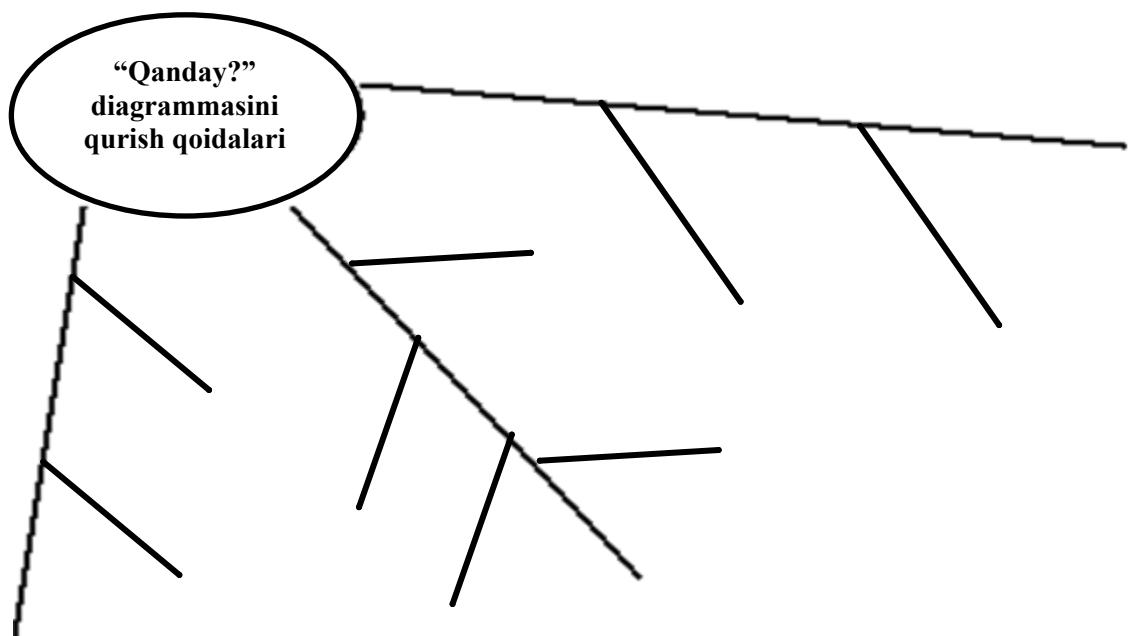
“**Nima uchun?**” sxemasini tuzish qoidalari

1. Darsda taqdim qilingan o‘kuv materiali bo‘yicha qanday piktogrammadan: aylana yoki to‘g‘ri to‘rtburchakdan foydalanishingizni o‘zingiz hal etasiz.
2. Mulohazalar sxema-zanjiri turini: chiziqli, nochiziqli, spiralsimon (dastlabki holatni markazga yoki chetga joylashtirib) bo‘lishligini o‘zingiz tanlaysiz.
3. Strelka sizning qidiruv yo‘nalishingizni belgilaydi: dastlabki holatdan oqibatgacha.
4. Xulosa.

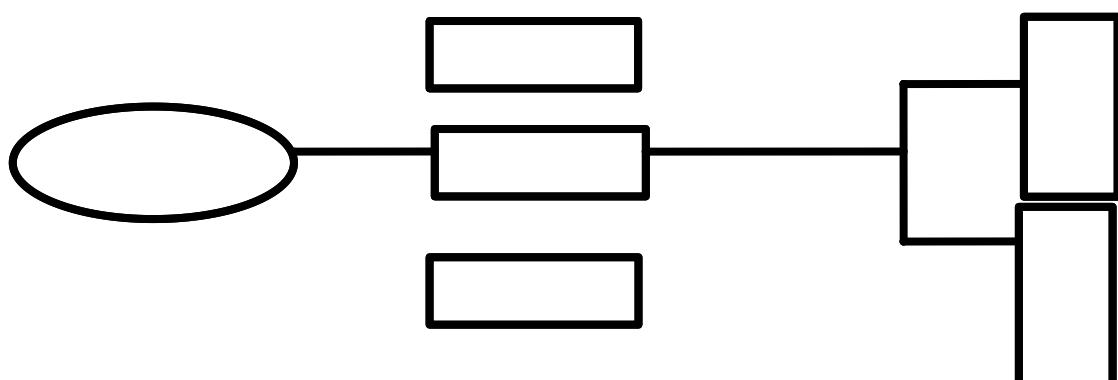
2.11- rasm. “ Nima uchun ? “ sxemasi.

Ijtimoiy va tabiiy fanlarni qitishda “Baliq skeleti” metodidan foydalanish

“QANDAY?” Iyerarxik diagrammasi

2.12-rasm. ”Qanday” diagrammasi.

2.13-rasm. Iyerarxik diagrammasi.

1.Ko‘p xollarda sizga muammolar hal etishda “Nima qilish kerak?” haqida o‘ylashga hojat bo‘lmaydi. Muammo asosan, “Buni qanday qilish kerak?” qabilida bo‘ladi. “Qanday?”-muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi. “Qanday?” iyerarxiya diagrammasi muammo haqida butunligicha umumiylasavvurga ega bo‘lishga imkon beradigan savollar mantiqiy zanjiri ko‘rinishida bo‘ladi. Ketma-ket ravishda “Qanday?” savolini qo‘yish orqali siz faqat muammoni hal etishning barcha imkoniyatlarini tadqiq etibgina qolmay, balki ularni amalgalashirish usullarini ham o‘rganasiz. Diagramma strategik darajadagi savol bilan ish boshlaydi. Muammoni hal etishning pastki (qo‘yi) darajasi birinchi navbatdagi harakatlar ro‘yxatiga mos keladi.

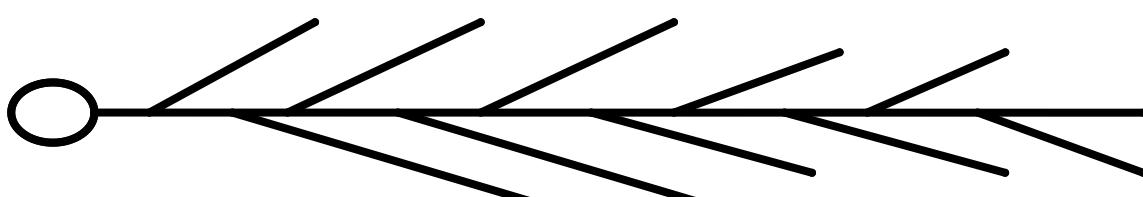
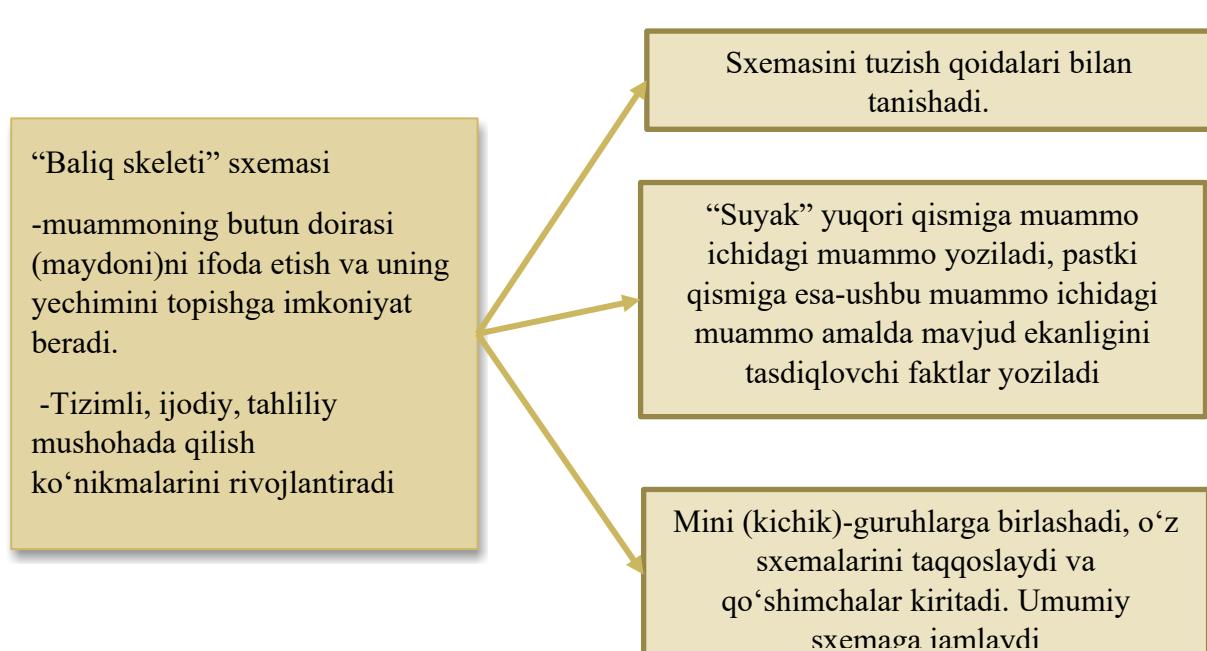
2.O‘ylamay, baholamay va ularni o‘zaro solishtirmay tezlikda barcha g‘oyalarni yozish lozim bo‘ladi.

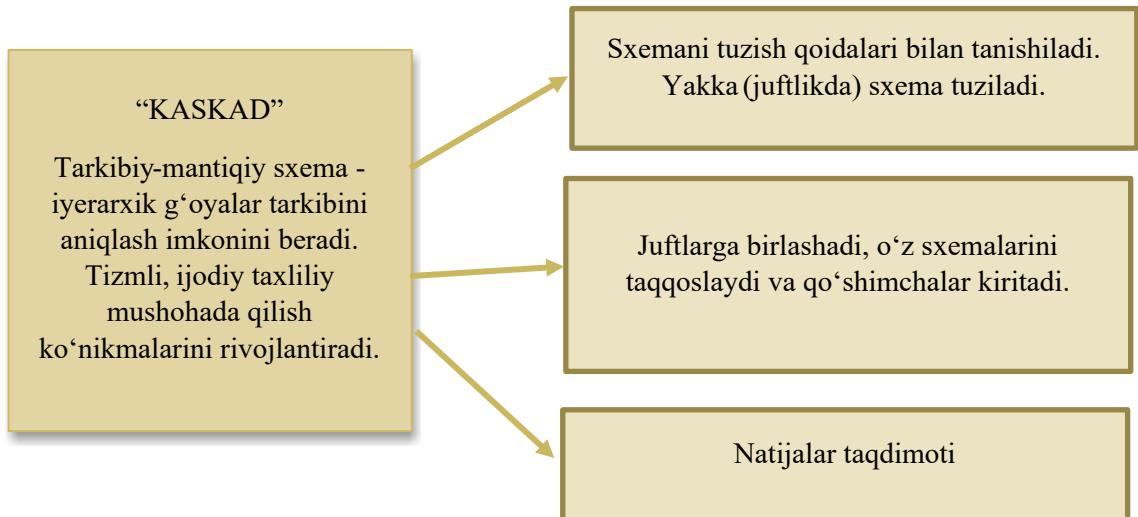
3.Diagramma hech qachon tugallanmaydi: unga yangi g‘oyalarni kiritish mumkin bo‘ladi.

4.Agarda savol sxemada bir qancha “shoxlar”da qaytarilsa, demak u nisbatan muhimdir. U muammoni hal etishning muhim qadami bo‘lishi mumkin.

5.Yangi g‘oyalarni grafik ko‘rinishida qayd etishni o‘zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko‘rinishida, yuqorida pastga yoki chapdan o‘ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko‘p miqdordagi foydali g‘oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul xisoblanadi.

6.Agarda siz to‘g‘ri savol bersangiz va optimest bo‘lsangiz, u holda diagramma (texnika) har qanday muammo yechimini topib berishni kafolatlaydi.

2.14-rasm.Kaskad sxemasining ko‘rinishlari

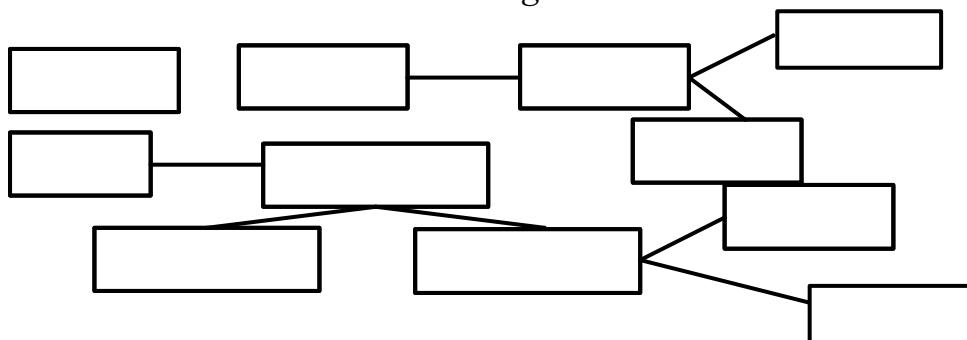
“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy sxemani ko‘rish qoidalari

1. “Kaskad” ni tuzish jarayonida tizimli sxema tarkibiy qismi va elementlarini oldiga surish mumkin -bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.
2. G‘oyalarni ishlab chiqishda agarda siz tor yo‘lakkha kirib qolsangiz, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qayting va muhim narsani unutmaganingizga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo‘ling.
3. Siz chapdan o‘ngga yozishga o‘rgangansiz. “Kaskad” qurishni o‘ngdan chapga” bo‘lishligiga harakat qiling. Buning uchun asosiy g‘oyani varaqning chap qirrasiga joylashtiring.

“PIRAMIDA” sxemasi g‘oyalarni iyerarxik taqdim etish vositasi.

Tizimli ijodiy tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlintiradi

2.15-rasm. Piramida sxemasining ko‘rinishi.

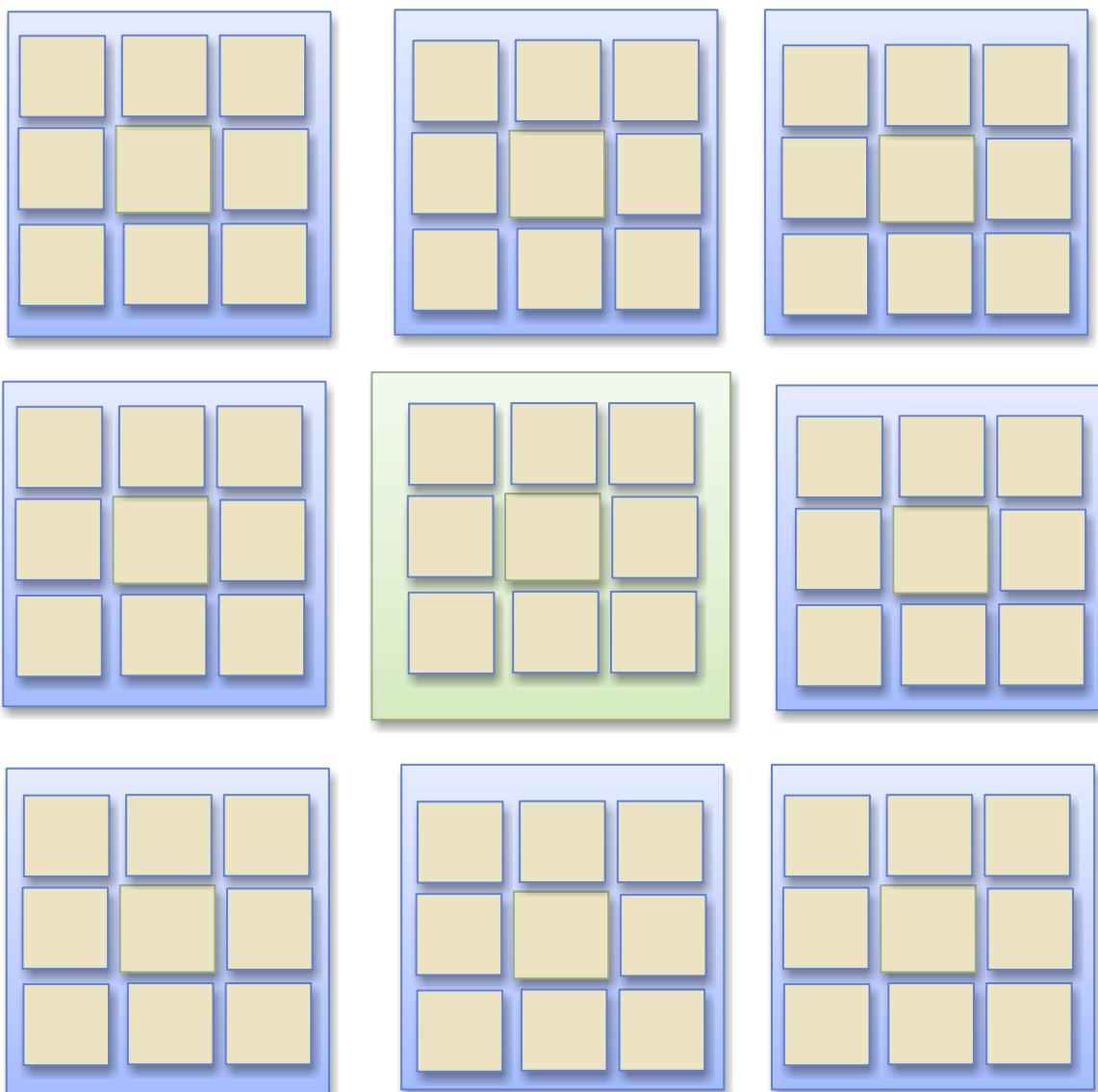

Sxemani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Ikki (juftlikda)iyexomi tuziladi muammo (g‘oya, masala) kichik muammolar yoziladi, keyin muammo yoki masalaning ikkinchi darajali jihatlarini chuqurroq ko‘rib chiqish uchun xizmat qiluvchi “kichik shohlar” davom ettiriladi buning natijasida bitta g‘oya rivojlinishining barcha tomonlari yetarlicha chuqr o‘rganib chiqilishi mumkin.

Juftlarga birlashadi, o‘z sxemalarini taqqoslaydi va qo‘srimchalar kiritadi. Umumiy sxemaga jamlaydi.

Natijalar taqdimoti

«Nilufar gul» sxemasi muammoni hal etish usuli.

2.16-rasm. “Nilufar” guli sxemasi.

Bunda Nilufar guli obrazini mujassam etish uchun g‘oyaning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o‘z navbatida 9 ta kichik kvadratlardan iboratdir.

Tizimli, ijodiy tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlinтирish orqali faoliyat yuritiladi.

Sxemani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Yakka (juftlikda) sxema tuziladi: asosiy muammo (masala) markaziy kvadratning markaziga yoziladi. Uni hal qilish g‘oyalari markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yoziladi. Har bir ushbu sakkizta g‘oya markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta kvadrat markaziga o‘tkaziladi,-boshqacha aytgandi nilufar gulidan uning gul bargiga o‘tzaziladi. Shunday qilib, ular har biri, o‘z navbatida yana bir muammo sifatida qaraladi.

Juftlarga birlashadi, o‘z sxemalarini taqqoslaydi va qo‘shimchalar kiritadi. Umumiy sxemaga jamlanadi.

Natijalar taqdimoti o‘tkaziladi. Masalan: Iqlim muammolari, tabiat o‘zgarishlari, anomal issiqqlik yoki sovuqlik mavzulari kabilar.

Ta’limiy o‘yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o‘rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika va boshqa fanlarda bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan.

Shu xususida XIX asrning oxirida nemis olimi K. Gross⁷⁶ o‘yinlarni tizimli o‘rganishga xarakat qilgan bo‘lsa, nyemis psixologi K.Byuller o‘yinlarni “qoniqish hosil qiluvchi” faoliyat sifatida tadqiq etadi. Olimlardan L.S.Vigotskiy, A.N.Leont’evlar fikricha, o‘yinlarni nazariy jixatdan ijtimoy tabiatiga ko‘ra ma’lum faoliyatiga yo‘naltirilganligi bilan bog‘lab, tadqiq etgan bo‘lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadi. Madomiki, o‘yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta’limdagi ahamiyatliligidir. Ta’limiy o‘yinlarda o‘quvchining xulqi erkin va ijobiy shakllanadi va ijtimoiylashadi. O‘yinlarning eng muxim jihatining ikki tamonlama xaraktyerga egaligi bo‘lib, uning dramatik san’atga, ijodkorlikka va kreativlikka ham mosligidir.

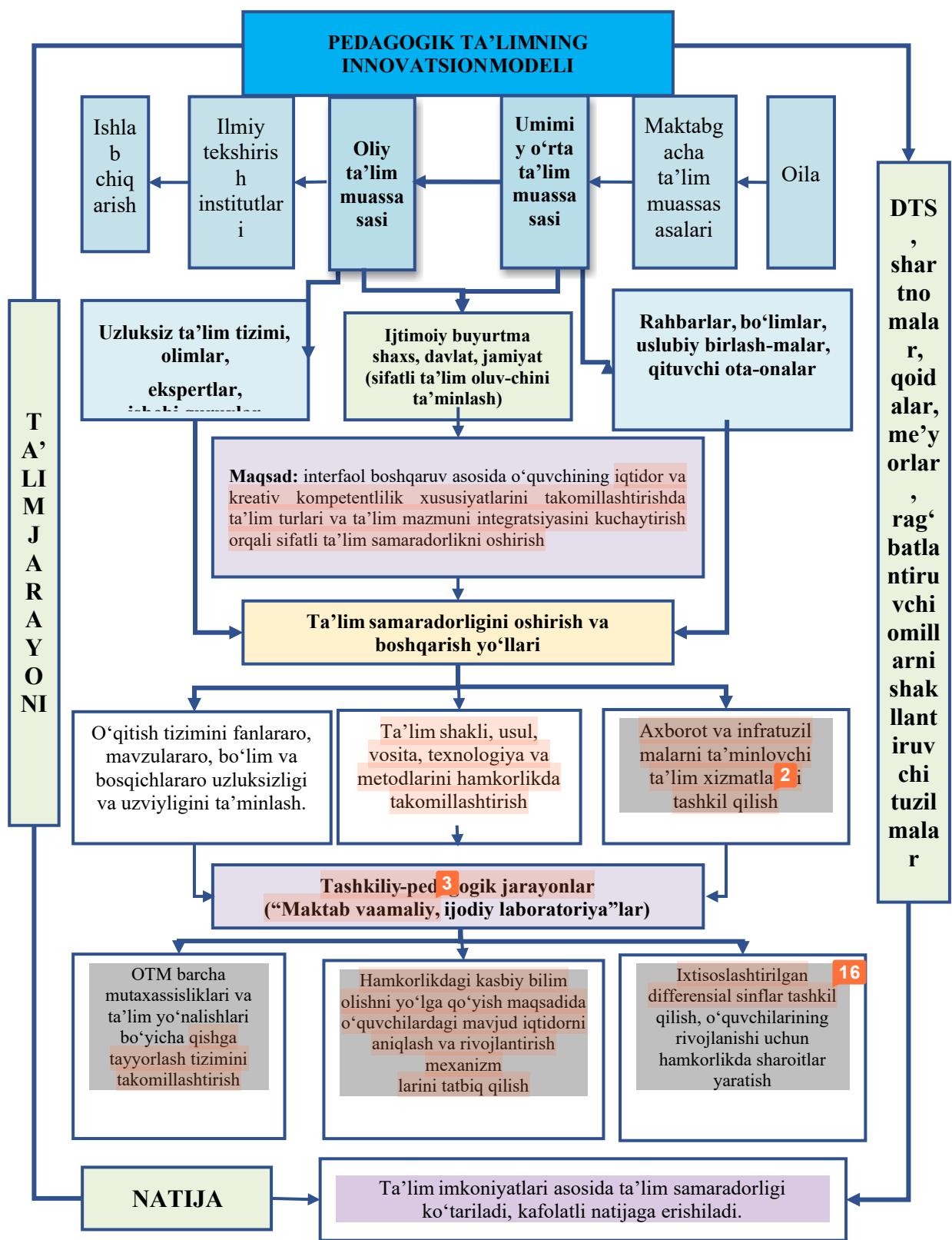
Biz ko‘p hollarda bunday darslarni bir tamondan o‘yin ishtirokchilari uni amalga oshirishda muayyan nostandart vazifalar bilan bog‘liq haqiqiy faoliyatni

⁷⁶ К. Гросс. Современные педагогические технологии 5. Современные педагогические технологии 5.2. Игровые технологии 5.2.2. Теории игры . 2005.

bajarsalar hayratlanishimiz, ikkinchi tamondan esa ta’limiy o‘yinlar maqsadi o‘tiladigan dars mavzusiga mos kelmasligi aksariyat holatlarda rol ma’suliyatni his etmagan ravishda xaqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli xususiyatni ham sodir qiladi. Bunday vaziyat sodir bo‘lmasligi uchun o‘qituvchi mavzuga mos va xos bo‘lgan ta’limiy o‘yin tanlash mahoratini ham egallagan bo‘lishi shart.

Interfaol dars mohiyatidan kelib chiqib, ta’limiy o‘yinlar faoliyati elementlaridan ta’lim jarayonida keng foydalaniladi.

Samarali dars jarayonini tashkil etishda ishbilarmonlik ta’limiy o‘yinlari kasbga yo‘naltirish imkoniyatini beribgina qolmasdan, fan pryedmyeti, uning ijtimoiy mazmunini qaytadan yaratish shaklini ham yaratadi va bu jarayon, amaliyotini idrok qilish ana shu turiga xos munosabatlar tizimini boshqarish va modellashtirishga imkon beradi.

2.17-rasm. Pedagogik ta'lumning innovatsion modeli.

Bundan yaqqol ko'rindaniki, demak, ta'lumiyl o'yinlarni boshqarish va modellashtirish modeli o'z-o'zidan uzluksiz ta'lumning barcha bo'g'inalarida muhim vazifani bajarishi bilan birga o'quvchi faoliyatini, iqtidorini yuzaga

chiqaruvchi uni rivojlanuvchi natijaga ega bo'lishiga sababchi omil ekanligi mazkur model orqali amaliy tasdig'ini topadi.

Ishbilarmonlik ta'limi o'yinlarini o'tkazishda uning qatnashuvchilari faoliyatini maxsus (o'yin tarzida) imitasiya modyelida rivojlantirish zarur bo'лади. Bunday ishbilarmonlik ta'limi o'yinlarining xarakteriga ko'ra o'quv jarayoni o'yinlari, tadqiqotchilik⁷ o'yinlari, boshqaruv va attestasiyaga doir ta'limi o'yinlar turiga bo'linadi. Mazkur ta'limi o'yinlar ta'lim muassasaini boshqarishda va rivojlantirishda muhim sanaladi. 30

Har qanday ta'lim muassasasi o'quv jarayoniga doir o'yinlar o'quv pryedmetlari asosida istiqbolda kasbiy faoliyatini to'g'ri tashkil etish va shaxsni maqsadga muvofiq rivojlantirishga oid zarur shart-sharoitlar yaratadi. Mazkur imkoniyatlar natijasida olingan yangi bilimlar kyelgusi faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yishga yordam beradi. Ma'lum⁷ki, har qanday ta'lim hamkorlikka asoslanib, jamoaviy xaraktyer kasb etadi; qitish jarayonlarida quvchilarni blajak tanlanuvchi kasblariga xos faoliyat qoidalari va jamoada ishslash ko'nikmalarini ham jamiyatning ijtimoiy qoidalariiga mos holda amalga oshadi. Ana shu ma'noda ta'limning didaktik va tarbiyaviy ahamiyati ozaro birlashib, o'yin faoliyati shaklida o'quvchilarning faolligi ortadi. Mazkur jarayonlarni dars misolida ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Demak, bundan ko'rindaniki, o'yinlar o'quvchining asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali yosh³⁷ o'quvchilar hayotni, borliqni, tevarak-atrofni o'rganadilar va unga moslashadilar. Ta'limi o'yin ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchida quydagilar omillar shakllantiriladi va faoliyat uchun muhim sanaladi:

- ta'limi o'yin ishtirokchilari bilan bo'lgan amaliy muloqatdan qoniqish hissining paydo bo'lishi;
- o'quvchilarda tabiiylik, emosional hissiyotning yujudga kelishi;³⁷
- ta'limi o'yin davomida o'quvchilarning o'zini – o'zi boshqarish imkoniyatlari oshib boradi hamda faol harakat qilishi va hokazolar rivojlanadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, mazkur faoliyat turining ijtimoiy-psixologik ahamiyati jihatidan o'yinlar asosan ikkita vazifani bajaradi:

- ma'lum ijtimoiy bilimlarni egallash;³⁷
- zarur ijtimoiy qoidalarni rivojlantirish.

Shuningdek, muammo nuqtai nazaridan yondashganda, yinlar quvchining ijodiy faoliyatini faollashtirish bilan uning ijodiy qobiliyatini o'stiradi.

Ma'lumki, o'quvchilar o'yining sifati va samaradorligi unda ishtirok etuvchilarning hayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga byevosita bog'liq bo'ladi. Bunda inson uchun muhim bo'lgan xususiyatlar ya'ni onglilik, tadqiqotchilik, tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash va irodalilik kabi sifatlar ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli turli ijtimoiy-psixologik tavsifga ega o'yinlar ta'lim sifatini oshiradi, ulardan o'quv jarayonida foydalanish, shak-shubhasiz kutilgan va yetarlicha o'z samarasini beradi. Aynan ta'lim jarayonlaridagi faol o'qitish metodlari ham ana shunday o'yinlarga tayanilgan holda tashkil etiladi. Har bir ta'limiy o'yin bir necha daqiqadan tortib, undan ko'proq vaqt davom etishi mumkin va unda bir nafar, ikkita o'quvchidan tortib to o'n nafar o'quvchigacha ishtirok etishi mumkin bladi.

Masalan, e'tibor bersak, "ishbop o'yinlar" (ishbilarmomonlik) yoki "boshqaruv" dyeb yuritiluvchi o'yinlar bilim va ko'nikma hosil qilishga qaratilgan bo'ladi.

Mazkur o'yinlarning nazariy va amaliy jihatdan mohiyatini bir qator olimlar Ya.M.Byelchikov, M.M.Birshteyn, V.N. Burkov, Yu.V.Geronimus, V.Ya.Platov, B.Qodirov, V.M.Karimova, R.Sunnatova, Z.Nishonova va boshqalar o'z tadqiqotlarida yetarlicha bayon qilib o'tganlar. Ular o'z ilmiy tadqiqot ishlarida guruh sharoitida zamonaviy o'qitishning pedagogik va amaliy psixologik¹ tyexnologiyalari ustida fikr yuritar⁷ ekanlar, bu borada "Ishbilamomonlik" (ishbilarmomonlik ta'limi) o'yinlarini o'tkazish metodikasiga doir samarali va juda mohiyatan zarur bo'lgan qimmatli fikrlarni bildirdilar. "Ishbop" (ishbilarmomonlik) o'yinlarni faol o'qitish metodlaridagi o'rmini (ayniqsa, umumta'lim mifik yoshidagilar uchun) muhim deb belgilaydi. Faol o'qitish metodlarining oddiy klassifikatsiyasini rus olimi N.N.Kozlenko⁷⁷ quyidagicha tavsiflaydi: "Faol o'qitish metodlariga" "Ishbilamomonlik" o'yinlaridan tashqari ryeal vaziyatlarni tahlil qilish va⁷⁸ rolli o'yinlarni takomillashtirish jarayoni kiradi". V.M.Karimovaning⁷⁸

⁷⁷ Козленко Н.Н.. Введение в методологию игровой деятельности . 2005.

⁷⁸ Кари м о в а В.М Ижтимоий психология. 2012 .

ta'kidlashicha, "faol o'qitish metodlariga, eng avvalo, bahs, munozara yo'li bilan va malakalar hosil qilish tushuniladi...".

Masalan, yetuk olim V.Ya.Platov⁷⁹ o'z ilmiy tadqiqotlarida faol o'qitish metodlarini quyidagi ryeal vaziyatli o'yinlardan iborat, deb ta'kidlaydi va quyidagicha tasniflaydi:

1.Rolli o'yinlar. 2.Immitativ o'yinlar.3.Faoliyatga qaratilgan tashkiliy o'yinlar. 4. "Ishbilarmonlik" o'yinlari.

Olim o'z qarashlarida "Ishbop" yoki "boshqaruv" dyeb ataluvchi ta'limiy o'yinlarning quyidagi asosiy qirralarini ajratadi va ular quyidagicha:

1. Ob'yekt modelining mavjudligi. 2. Rollar mavjudligi.
3. Qaror qilish jarayonida rolli maqsadlarning tafovuti.
4. U yoki bu rollarni bajaruvchi ishtirokchilarning bir-biriga ta'siri.

7

Demak, bu faoliyat turi ya'ni "Rolli yinlar"da eng avvalo, faoliyat ishtirokchisi shaxs sifatida o'zligini namoyon qila boshlaydi. Faol o'qitish metodlari tarkibiga kiruvchi imitasjon o'yinlar qatoriga boshqaruv o'yinlarini yoki rollarni taqsimlash vaziyatlarini kiritish mumkin.

"Ishbilarmonlik o'yinlar"i mutaxassislarni o'qitishda va ularning kasbiy sifatlarini takomillashuviga xizmat qiladi. "Kompyuterli ishbilarmonlik" o'yinlarini tashkil etishda shunday psixologik vaziyatlar mavjudki, bunda o'yin ishtirokchilari bir vaqtning o'zida ham o'yin ishtirokchilari kuzatuvchisi bo'lish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Ishbop, ishbilarmonlik o'yinlari kyeng ma'noda shunday usul turiki, bunda turli ishlab chiqarish vaziyatlarida, boshqaruv qarorlarini qabul qilish immitasiya qilinadi va bu o'yin shartlari bir guruh insonlar orasida EHM bilan muloqot tartibidagi ish rejimida yo'nalishi mumkin. Bunday o'yinlar kasb kompetensiyasini rivojlantirishda ham muhim sanaladi. "Ishbop yinlar" - faol o'qitish metodlaridan bo'lib, u ryeal o'rganilayotgan ob'yektni to'g'ri anglash maqsadida tahsil oluvchining u yoki bu vaziyatni o'yin holida talqin qilishga qaratilgan usuldir.

Ishbilarmonlik o'yinlari keng tarqalgan o'yin myetodlaridan bo'lib, ular mohiyati jihatdan ma'lum obrazlarga kirish, o'sha obrazga xos bo'lgan hissiyotlarni o'z boshidan kyechirishni taqozo etadi.

⁷⁹.Платов В.Я. Современные управленческие технологии Подробнее на livelib.ru:
<https://www.livelib.ru/book/1000168179-sovremennoye-upravlencheskie-tehnologii-v-ya-platov> 2006

Shunday qilib ishbilarmonlik o‘yinlarini amalda qo‘llash sohalari tegishliligiga qarab nihoyatda ko‘p. O‘quv maqsadlarida kompyuterdan foydalangan holda qo‘llaniladigan ana shunday ishbilarmonlik o‘yinlari o‘quvchilarning hayotida to‘g‘ri mavqega ega bo‘lishlari, o‘zi istagan, orzu qilgan hayotiy vaziyatlarni yaratishga o‘rgatadi va undaydi, eng asosiysi ishlab chiqarish jarayonida o‘zini erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon qilishiga zamin yaratadi. Ishbilarmonlik o‘yinlarining tuzilishi.

1 – bosqich.

Tayyorlanish bosqichida o‘quvchilar iqtidori, qiziqishlaridan kelib chiqib, har -xil holatlari masalalarini yechishning nazariy asoslarini o‘rganadilar. Ob’yekt sifatida o‘yin modeli, o‘yin holatlari ishtirokchilarning majburiyatları, o‘yin to‘kazish tartib va qoidalari hamda o‘quvchilar bilimini baholash tizimi bilan tanishiladi. Bunda ko‘rgazmali qurollar, kerakli ko‘rsatmali matyeriallar dars uchun tayyorlanadi. Mavzuga oid ayrim masalalar mustaqil o‘rganiladi.

2 - bosqich.

Kirish qismi. Ishbilarmonlik o‘yinida guruhrular oldindan tashkil qilinadi, lidyerlar tanlanadi, ishtirokchilarga rollar taqsimlanadi. Xodimlar tanlashda qatnashchilar anketa so‘rovi yordamida aniqlanadi. Lavozimlarga tayinlashda buyruq loyihasi ko‘rib chiqilib va yuqorida tasdiqlanadi. Rol taqsimoti qatnashchilarning shaxsiy jihatlaridan va salohiyatidan kelib chiqqan holda ekspyerimyent usuli yordamida belgilanishi mumkin. Bu bilan qatnashchilarning shaxsiy jihatlari va salohiyatlari byelgilangan rollarga mos kelib o‘yin yuqori darajada o‘tadi.

3 - bosqich.

O‘yin jadvalini amalga oshirish, bir tomonidan barcha guruhlarni bir xil yuklamalar bilan ta’minlab, ikkinchi tomonidan vazifalarni taqsimlab qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va ularning guruhlarida muhokama qilish ishlari olib boriladi.

7

4 - bosqich.

Xulosa chiqarish bosqichi bo‘lib, bunda o‘yin natijalarining tahlili rahbar tomonidan yoki ishtirokchilar tomonidan olib boriladi. Ishtirokchilar tomonidan baholash jarayoni olib borilganida erkin suhbat shaklida o‘tkaziladi, shu o‘rinda o‘qituvchi tahlil yo‘nalishini boshqarib va tuzatishlar kiritib turadi. Ishbilarmonlik o‘yinlarining g‘oliblari e’lon qilinadi.

Qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asosiy jihatlari va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatiladi, bunda katta iqtisodiy samara beradigan, qabul qilingan, muhim qarorlar alohida ta’kidlanadi.

o‘yin guruhlari rahbarlarining tavakkal qilishdan ishbilarmonligi guruh umumiy balini belgilashda hisobga olinadi hamda kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha maslahatlar beriladi. Ishbilamonlik o‘yinidan olingan natijalar bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘yicha maslahatlar taklif qilinadi.

Ishbop, ishbilarmonlik o‘yinlarining belgilari:

- boshqaruv ob‘yekti va muhitning modeli va mavjudligi;
- rollarning mavjudligi;
- qaror qabul qilishda rollarning faoliyat maqsadlarining farqliligi;
- ishtirokchilarining o‘zaro munosabati;
- umumiy maqsadning mavjudligi;
- jamoa bo‘lib qarorlar ishlab chiqish;
- o‘yin davomida qarorlar tizimini tadbiq qilish;
- qarorlarning ko‘p variantliligi;
- hissiy zo‘riqishni boshqarish;
- o‘yin ishtirokchilarini jamoa tomonidan alohida baholash.

Intellektual-ijodiy o‘yinlar ham ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yinda shaxsining kommunikativ sifatlashni rivojlantirish intellyektual savodxonligi, ziyrakligi, qarorlar qabul qilishda ta’lim zukkolikni rivojlantirish, xalq tarbiyasi va ijodkorligiga oid bilimlarga ega bo‘lishi, sinfdagi salohiyatli o‘quvchilarni aniqlash va ularni rag‘batlantirishga oid maqsad va vazifalar qo‘yiladi.

Tabiiy va aniq fanlarni o‘qitishda “O‘yla, izla, top!”, “Oltin toj”, “Rasmi xarita”, “Raqamlar tilga kirganda”, “Geometrik shakllar” kabi maqsadli didaktik o‘yin metodlari shular jumlasidandir. O‘quvchilar bilimi ballar asosida baholanib

boriladigan turli fanlardan tashkil etilgan musobaqa darslari sinfda quvchi soniga qarab taqsimlanadi. Yetti yoki sakkizdan ikki, uch guruh o‘quvchilar jalg qilinadi. Oldindan ball ko‘rsatkichlari va mezonlari ishlab chiqiladi.

Birinchi turga 5 ball, ikkinchi turga 10 ball, uchinchi turga 15 ball va hokazo tarzda baholanadi. O‘ylash uchun har bir savolga 2-3 syekund vaqt ajratiladi. Noto‘g‘ri javob berilsa, kuzatuvchi o‘quvchilar javob byeradilar. Har bir to‘g‘ri javob bali uchun shu ball yozilgan raqamli jeton topshiriladi. To‘rtinchi turdan so‘ng ijodiy yoki musiqali tanaffus tashkil etish mumkin.

Belgilangan tur oxirida guruhda qolgan o‘quvchilar yiqqan ballariga qarab adolatli rag‘batlantiriladi.

1-tur o‘yin savollari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Dunyoda eng katta ko‘l (Kaspiy dyengizi)
2. Qoraqalpog‘iston Respublikasi poytaxti (Nukus)
3. O‘zbeklarning eng mashhur raqsi nomi (Andijon polkasi)
4. “Sehrli qalpoqcha” romanining muallifi (X.To‘xtaboyev)
5. “Shaytanat” romanining bosh qahramoni (Asadbek)
6. O‘zbyek taomnomasida eng aziz taom (palov)
7. “O‘zbekiston” she’rining mualliflari (H.Olimjon, A.Oripov).

O‘yin nihoyasida ballar yig‘iladi va g‘oliblar taqdirlanadi. Mazkur o‘yin bir tomondan quchilarning bilimini namoyon qilib, uning intellektual salohiyatini aniqlashga yordam byersa, ikkinchi tomondan guruhlarning jamoa bo‘lib birlashishi, aqliy tafakkurning aqllanishi, axloqiy xulq-atvorining tarkib topishiga yo‘naltiradi. Zero, o‘quvchi intellekti individning ilmiy salohiyatini rivojlanishiga asos bo‘ladi va uning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Xullas, o‘yinlar ta’limda o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda muhim vositalardan biri sifatida tan olingan.

O‘yinlar turiga ko‘ra ishbop o‘yinlar, didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, kompyutyer o‘yinlaridan iborat bo‘lib, ular orqali o‘quvchining xulqi erkin shakllanadi, ijtimoiylik ahamiyat kasb etadi va bilishga oid qobiliyati o‘zaro aloqada rivojlanuvchi faoliyatni vujudga keltiradi.

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa

Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta’limda o‘quvchilar ijodiy faolligini tizimli faollashtiradi hamda rivojlantirishning o‘ziga xos yo‘nalishlarini turli shakl, metod va vositalar yordamida amalga oshiradi. Umum ta’lim maktablarida tahsil olayotgan o‘quvchi ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun eng maqbul yosh sanaladi. Bular o‘quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog‘lik evristik va muammoli ta’limdir. Evristik ta’lim esa o‘kuvchilarda ijodiy qobiliyatni shakllantirish, bilishga oid faoliyatini rivojlantirish va ilmiy asoslangan faoliyatni tashkil etish bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi.

Interfaol o‘qitishda esa, muammoli vaziyatlarni yaratish orqali o‘quvchilarni izchillikda mantikiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o‘rgatib boriladi. Bunday yondashuv ta’lim jarayoniga texnologik yondashuv bo‘lib u albatta kutilgan natijani kafolatlaydi hamda o‘z samarasini beradi.

O‘qitishda «Idrok xaritasi», «Aqliy hujum», «Klaster» jadvali tuzish, she’riy topishmoq asosida tashkil etilgan «O‘yla, izla, top!» interfaol ta’limiy o‘yin darslari bunga jonli misol bo‘la oladi. Iqtidorli ijodkor o‘quvchi faoliyatini tizimli rivojlantirish va rivojlantirishda maqsadli mavzuli diolog darslar, munozara, bahs-suhbatlar, fantaziya-sarguzasht, sayohat, evristik izlanish darslari, muammolarni hal etish kabi mantiqiy tafakkur darslari, ixtirochilik, modellashtirish, badiiy-texnik ijodkorlik, ramzlar va tasvirlar orqali ijod qilish, kashfiyotlar qilish, esse va insholar yozish, solnomalar va shajaralar tuzish kabilalar shular jumlasidandir. Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchi ijodiy faoliyatini noan’anaviy shakl va myetodlar xilma-xiligi orqali namoyon qiladi. Bundan ko‘rinadiki, an’anaviy dars shakllariga qaraganda, mazkur yondashuv ta’limga texnologik yondashuv bo‘lib, interfaollik asosida innovation metodlarni maqsadli qo‘llash samarasini beradi. Shuning bilan birga ta’limiy o‘yinlar vositasida shaxsni emosional-hissiy, intellektual hamda umum axlokiy rivojlanishida qulay imkoniyatlar yaratadi. Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish orqali ta’limda qisqa muddat ichida o‘quvchiga motivatsiya beruvchi uni mantiqiy tafakkurini sayqallovchi, yangi

kashfiyotlarga yo'llovchi ishbilarmonlik ya'ni ishbop o'yinlar, roli o'yinlar, didaktik o'yinlar kompyuterli o'yinlar tarzida amalga oshadi.

Ilmiy tadqiqot davomida ular tarkibida amalga oshirilgan interfaol tashkil etilgan darslar o'z mohiyatiga ko'ra intellektual-ijodiy o'yinlar, ishbop o'yinlar hamda roli o'yinlar tarzida katta imkoniyatlarga ega ekanligini isbotladi.

III BOB. IQTIDORLI O'QUVCHILAR TARBIYASI VA IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI VA SAMARADORLIGI

§ 3.1. O'zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi

Ixtisoslashgan ta'lilda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlashtirish muammosining maktab amaliyotidagi holati tahlili jarayonida asosiy e'tiborni o'quvchilarning ijodiy faoliyatini yuzaga chiqaruvchi omillarga e'tibor qaratildi. Olib borilgan tajriba-sinov ishlari maktab o'qituvchilarining ham ijodiy ta'limga to'g'risidagi fikrlaridan kelib chiqib, mazkur ob'yekt misolida 25 ta'lmini ijodiy tashkil etish amaliyotining real holati va o'qituvchilarning kuchli hamda zaif tomonlari tahlil qilindi.

Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish maqsadida olib borilgan 31 tajriba-sinov ishlari ta'lilda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tahlil qilish bo'yicha mavjud tajribani o'r ganish va umumlashtirish maqsadida soha o'qituvchilarining darslari kuzatildi va 43 quyidagi savollarga javob izlandi:

birinchidan, ijodiy ta'limga maqsadi bilan daxldor savollar – *ta'limga ijodiy tashkil etishning maqsad, vazifalari, tanlangan o'quv topshiriqlarining ijodiy ta'limga maqsadi, vazifalariga mosligi*;

ikkinchidan, ijodiy ta'limga mazmuni bilan daxldor savollar – *ijodiy topshiriqlarning o'quv materiali mazmuniga mosligi, o'quvchilarning real o'quv imkoniyatlariغا muvofiqligi, u yoki bu ijodiy ishlarning o'quv topshiriqlari tizimidagi o'rni*;

uchinchidan, ijodiy ta'limga jarayoni xususiyatlari bilan aloqador savollar – *ijodiy topshiriqlarning dars turi, bosqichlariga mosligi ijodiy ta'limga o'quvchilarning real o'quv imkoniyatlari, ishlash tempi bilan bog'liqligi, ijodiy ishlarni bajarishda foydalaniladigan usullar, ijodiy topshiriqlarni 25 bajarishda oldin o'r ganilgan bilim va faoliyat usullarini qo'llash, yangi bilim va faoliyat usullarini qayd qilish vositalari*;

to'rtinchidan, ijodiy ishning natijasi bilan daxldor savollar – *u yoki bu ijodiy ishning o'quvchilar uchun ahamiyati, o'quv topshiriqlarining o'quv materiali mazmunini to'liq o'zlashtirish talablariga yetarliligi, ijodiy ishlarning* 48

o'quvchilarda mustaqil faoliyatni rivojlantirishdagi roli va bunda boshqaruv samaradorligi kabilari.

Ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta'limning samarali boshqaruvida tajriba-sinov ishlari muammosiga oid sinov ishlari Farg'ona viloyati Marg'ilon shahridagi Erkin Vohidov nomidagi ijod mакtabida, Sirdaryo viloyatidagi Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod mакtabida va Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarida olib borildi.

Ixtisoslashgan maktablarda darslarni kuzatish va qayd qilishda prof. O.Roziqov ishlab chiqqan dars turlari asos qilib olindi⁸⁰. Bunda quyidagi dars turlaridan foydalanish qayd qilingan: ya'ni yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darslari; o'tilgan mavzularni takrorlash va malaka hosil qilish darslari; bilim va malakalarni umumlashtirish darslari; bilim va malakalarni tizimli nazorat qilish darslari⁸¹

3.1-jadval. Ijodiy ishlarni tashkil etishga oid kuzatilgan darslar taqsimoti.

Kuzatilgan darslar miqdori	Dars turlari			
	Yangi mavzuni o'rgatish va mustah kamlash	O'tilganlar ni takrorlash va malaka hosil qilish	Bilim va malakalarni umumlashtirish	Bilim va malakalarni nazorat qilish
200	57	123	8	12

Jadvaldan ko'rindan, dars turlarining har birida ijodiy ta'limni tashkil etish imkoniyatlari nihoyatda keng. Birinchi dars turi – yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsining yadrosi o'quvchilarni yangi mavzuni o'rganishga tayyorlash, yangi ta'rif, qoidalarni, mavzuga oid dalillarni idrok qilishni ta'minlash, idrok qilingan faoliyatdan ilk bor o'tgan bilim, faoliyat usullarini mustahkamlashdan iborat. Ta'lim jarayonida muammolar qo'yish, savollarni o'rtaga tashlash, qiyin o'quv holatlari hosil qilish yo'llari bilan o'quvchilar diqqati yangi mavzu va unga oid dalillarga tortiladi, mavzuni o'qitish maqsadi tushuntiriladi. Binobarin, o'quvchilarga o'z maqsadlarini mustaqil belgilashga jalb qilish, qo'yilgan muammoning qiyinligini anglatish, qo'yilgan

⁸⁰ Розиков О. Ўзбек тилидан дарс типлари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1976;

⁸¹ Ўша китоб.

savollarga javob izlatish yo‘llari orqali ham ta’limning samaradorligini oshirish, o‘quvchilarni ijodiy ishslashga undash mumkin. Biz shu nuqtai nazardan darsning ikkinchi bosqichi – yangi bilim va faoliyat usullarini idrok etish bosqichida o‘quvchilarining ijodiy izlanishlariga imkoniyat yaratishga harakat qildik. Jumladan, o‘quvchilar oldin o‘rganilgan mavzuga va endi o‘rganilayotgan mavzuga oid dalillarni o‘zaro taqqoslash, mavzuga oid dalillarni kuzatish, kuzatilgan dalillardan xulosalar chiqarishga yo‘o‘naltirish, chiqarilgan xulosani darslikda berilgan ta’rif, qoidaga taqqoslash kabi vazifalarni bajarish topshirig‘i asosida faoliyat olib bordi. Bu ko‘rinishdagi o‘quv yumushlari o‘quvchilarining ijodiy mustaqil faoliyatini ta’minlaydi. Xuddi shunga o‘xshab, mavzu o‘rganilgach, uni mustahkamlash bosqichida ham turli-tuman ijodiy ishlarni o‘tkazsa bo‘ladi. Bunday ko‘rinishdagi ijodiy ishlar sirasiga o‘rganilgan ta’rif, qoidalarni yangi dalillarga ko‘chirish, ta’rif, qoidalarni yangi o‘quv holatiga tatbiq qilish kabi ijodiy ishlar kiradi. Bulardan ayon bo‘ladiki, dars turlarining har birida o‘quvchilarni ijodiy ishlarga jalb qilish imkoniyatlari nihoyatda ko‘p bo‘lib, ularni ilmiy-metodik jihatdan to‘g‘ri belgilab olish dolzarb muammo sanaladi. Tadqiqot jarayonida o‘qituvchilar tajribasini o‘rganish yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash dars tipi bo‘yicha 57 ta mashg‘ulotda hammasi bo‘lib 25 marta ijodiy ish tashkil etilganini ko‘rsatdi. Har bir ijodiy ishga o‘rtacha 4-5 minutdan vaqt ajratildi. Ijodiy ishlar darsning asosiy bosqichlariga taqsimoti 3.2 - jadvalida keltirildi.

3.2- jadval. Yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash darslarida 25
ijodiy ishlarning miqdori.

Yozib olingan darslar miqdori	O‘quv vaqtি (minut hisobi- da)	Darsning asosiy bosqichlari			Ijod. ish uchun ajrat. vaqt (% hisobida)
		Yangi o‘quv materialini o‘rganishga tayyorgarlik	Yangi o‘quv materialini o‘rgatish	Yangi o‘quv materialini mustahkam- lash	
57	2565	12	33	30	75
(%) hisobida	100	≈2,3	≈6,2	≈5,3	≈13,8

Jadvaldan ikki xil xulosa chiqarish mumkin: – o‘tilgan darslarining birinchi turida ijodiy ishlarni tashkil etishga nihoyatda oz vaqt ajratiladi va ahyon-ahyonda o‘tkazilib turiladi; – ikkinchi o‘tilgan dars turida, ya’ni o‘tilganlarni takrorlash va malaka hosil qilish darsida o‘rganilgan mavzular bo‘yicha malakalar takomillashtiriladi va darslik mashqlari ustida ish qilinadi. O‘tganlarni takrorlash va malaka hosil qilish darslari o‘quvchilar xotirasiga mo‘ljallangan bo‘lib, ularda bilimlarni o‘xhash sharoitlarga tatbiq qilish kabi o‘quv yumushlariga ko‘p vaqt ajratiladi. Bu holat o‘z navbatida ijodiy topshiriqlarni ta’limga tatbiq etish uchun juda oz vaqt ajratishga olib kelmoqda.

Kuzatilgan 200 ta darsda hammasi bo‘lib, 107 marta ijodiy ish o‘tkazilib, o‘rtacha 5 minutdan vaqt sarflandi. Ijodiy ishlarning barchasi o‘rganilgan bilimni berilgan holatlarga tatbiq qilish xarakterida bo‘ldi.

Kuzatilgan darslarda o‘quv topshiriqlari tashkil etilmadi. Ijodiy ishlarning darsning asosiy bosqichlarida taqsimlandi 3.1.3-jadvalda keltirildi.

3.3-jadval. Ijodiy ishlarning asosiy bosqichlaridagi taqsimoti

Yozib olangan darslar miqdori	O‘quv vaqt (minut hisobida)	Darsning asosiy bosqichlari			Ijodiy ish uchun ajratil- gan vaqt
		Bilim, faoliyat usullari ni esga tushirish	Bilim, faoliyat usullarni tatbiq qilish	Bilim, faoliyat usullarini kengay- tirish	
123	5535	-	515	-	515
% hisobida	100	-	≈13	-	≈13

Kuzatuvarimiz va tahlillardan ma’lum bo‘ladiki, darslarining ikkinchi turida o‘tganlarni takrorlash va malaka hosil qilish darslarida umumiyligi vaqt ajratilgan byudjetining atigi 13%ida o‘quvchilarning ijodiy ishlarni tashkil etishga ajratiladi. Bunda holatni qoniqarli deb topsa, bo‘ladi. Biroq ana shunday ijodiy ishlarni tashkil etish va o‘tkazish texnologiyasining ayrim zaif tomonlarini ham ta’kidlash o‘rinli deb o‘ylaymiz: bunda o‘tilgan mavzularini takrorlash va malaka hosil qilish darslarining ba’zida nomuvofiq tomoni bo‘lib,

o‘quvchilarning ijodiy ishlarini dars bosqichlariga nisbatan nooptimal yoki ortiqcha o‘tkazishdir. Olib borilgan ilmiy, nazariy va metodik tadqiqotlarda darslarning har bir bosqichida, ta’lim jarayonining har bir qadami, har bir davrida o‘quvchilarning ijodiy topshiriqlarini o‘tkazish zarurligi uqtiriladi [157, 62]. O.R.Roziqov, N.S.Saidahmedovlarning ilmiy-pedagogik izlanishlarida o‘qitish tizimida ijodiy va noijodiy ishlarning miqdori 50%dan bo‘lishi zarurligi isbotlangan [160; 162]²

Bugungi kunda yoshlarning iste’dodi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, ularning ilm-fanni egallashga blgan intilishlarini qllab-quvvatlash, iqtidorini ro‘yobga chiqarish, uzlusiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli o‘quvchilarni qo’llab-quvvatlash va rag‘batlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda ularni barkamol, jismonan va ruhan sog‘lom shaxs sifatida Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, o‘quvchilarda mehnatsevarlik, vatanparvarlik, fidoyilik, keng dunyoqarashga ega komil inson bo‘lishiga intilish tuyg‘usini rivojlantirish maqsadida ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar tashkil etildi.⁴

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o‘quvchi yoshlarga buyuk ajdodlarimiz va adiblarimizning boy ijodiy merosini o‘rgatish, ularga munosib voris etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan kompleks o‘quv-tarbiya jarayonlari yo‘lga qo‘yildi. O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish, yosh iste’dodlarni yanada qo’llab-quvvatlash, rag‘batlantirish hamda ularga zamon talablaridan kelib chiqib ta’lim va tarbiya berish tizimini yanada rivojlantirish, yosh avlod qalbiga singdirish, ularda Vatanga bo‘lgan muhabbat va sadoqat, ajdodlarimizning ma’naviy merosi bilan faxrlanish va iftixor tuyg‘ularini yuksaltirish maqsadida tashkil etilgan **ijod maktablari** Vazirlar Mahkamasining “**Ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini yanada takomillashtirish chora –tadbirlari to‘g‘risida**”gi qaroriga muvofiq Ijod maktablari tayanch o‘quv rejasi ishlab chiqildi.³⁸

Jumladan, tadqiqot ishimiz iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini o‘rganish bo‘lganligi va uning o‘ziga xos boshqaru⁵⁷ tizimini tadbiq qilish barobarida u yerda o‘qitiladigan fanlarni ham o‘rgandik.

Mazkur maktablarda ona tili va adabiyot, chet tili, tarix, tarbiya, informatika va axborot texnologiyalari, fizika, astranomiya, kimyo, biologiya, geografiya va iqtisod, chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik kabi fanlar bilan bir qatorda, “Adabiyot nazariyasi”, “Adabiyot qoidalari”, “Adabiy jarayon”, “Notiqlik san’ati”, “Xalq og‘zaki ijodi”¹, “Matnshunoslik”, “Publisistika”, “Tarjima qoidalari”, “Dramaturgiya”¹⁴ kabi ixtisoslik fanlaridan ham o‘quvchilarga maqsadli o‘quv kurslari rejalashtirilgan. Ijod maktablarida mashhur adiblar, shoirlar, yozuvchilar tomonidan muntazam ravishda “Mahorat darslari”ni tashkil qilish belgilab qo‘yilgan. Bunga ko‘ra, O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi a’zolari, nufuzli oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari ijod maktablarida o‘quvchilarning ijodiy iste’dodini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni olib boradi. Ijod maktabi o‘quvchilari kelajakda bo‘lajak tarjimon, jurnalist, lingvist olim, shoir,yozuvchi, diplomat va kasbi-koridan qat’iy nazar bir so‘z bilan aytganda, vatanparvarlikni targ‘ib qiluvchi yetuk qadrlar bo‘lib yetishadilar. Ijod maktablari o‘quvchilarda vatanparvarlik va Vatanga muhabbat, bag‘rikenglik tuyg‘ularini, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmatini rivojlantirish, ularning ma’naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishi darajasini yanada oshirishda mahorat darslari muhim ahamiyatga ega.³³ Tahlillar asosida mahorat darslari o‘quv mavzu rejasini taqdim qildik.

Mazkur o‘quvchilar bu mahorat darslari orqali ijodiy jarayon bilan bevosita tanishadilar, adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasini va sohaga oid taniqli ijodkorlardan tajriba o‘rganadilar. O‘quvchilar o‘zbek va jahon adabiyoti namunalarini o‘qib tahlil qilish bilan bir qatorda, o‘z ijodkorliklarini namoyon qilish qobiliyatiga ham ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, mahorat darslarining yosh ijodkorlar ijod namunalarini OAV da chop etilishida, ijtimoiy tarmoqlarda yoritilishida samarasи beqiyosdir. Ana shunday mahorat darslari rejasi jami 34 soatga rejalashtirilgan⁵⁴ bo‘lib, ijodkor o‘quvchilarning ixtisoslik bilim, ko‘nikma va malakalarini yanada oshiradi. Bilim va malakalarni umumlashtirish darslarida ham qator bosqichlarga rioya qilinadi; ikki yoki undan ortiq mavzuga oid dalillarni o‘zaro

taqqoslash; taqqoslash yo‘li bilan umumiy xulosa chiqarish; chiqarilgan xulosani aytilgan o‘quv holatlariga tatbiq qilish. Kuzatilgan darslarda dalillarni taqqoslash, umumiy xulosalar chiqarish, xulosani aytilgan o‘quv holatlariga tatbiq qilishga oid ijodiy ishlardan ba’zan qisman yoki umuman foydalanilmadi.

Kuzatishlarimiz shuni tasdiqlaydiki, ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o‘qituvchilari faoliyatida dars turlari, har bir dars turining o‘ziga xos xususiyatlari, maqsad, vazifalarini tasavvur qilishda ayrim noaniqliklar ham kuzatildi.

Shundan kelib chiqib, darslar turlari, har bir turning o‘ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalari to‘g‘risida so‘rovnoma tashkil etildi. O‘tkazilgan so‘rovnomada 50 nafar oliv ma’lumotli, 50 nafar birinchi toifali o‘qituvchilar ishtirok etdi.

O‘tkazilgan so‘rovnomada 4 ta savol berilgan bo‘lib, unda dars turlarining nomi ko‘rsatilgan: birinchi dars turi bo‘yicha so‘rovnoma namunasi.

1. Ismingiz, familiyangiz.
2. Siz ishlaydigan maktab.
3. O‘qituvchilik stajingiz.
4. Yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash darsi bo‘yicha tuzilgan savollarga javob qaytaring.

A. Yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash darsining asosiy maqsadi:

B. Dars turining asosiy bosqichlarini ko‘rsating.

V. Darsning asosiy bosqichlarida tashkil etiladigan ijodiy ishlarga namunalar keltiring.

G. Darsni ijodiy tashkil etish bo‘yicha o‘z fikringiz.

Ana shunday so‘rovnomalar barcha dars turlari bo‘yicha tuzilgan bo‘lib, so‘rovnomadagi savollarga to‘liq javob qaytargan o‘qituvchi 10 ball to‘playdi, bitta noto‘g‘ri javob uchun 2,5 ball yo‘qotadi. So‘rovnomada ishtirok etgan o‘qituvchilar 4 ta guruhga ajratildi: 1-guruh oliv ma’lumotli o‘qituvchilar; 2-guruh 1-toifali o‘qituvchilar; 3-guruh-oliv ma’lumotli o‘qituvchilar; 4-guruh-1-toifali o‘qituvchilar. Har bir guruh ishtirokchilari ma’lum savollarga javob qaytarishdi. Masalan, 1-guruh oliv ma’lumotli o‘qituvchilar 1-dars turiga oid

savollarga, 2-guruh 1-toifali o‘qituvchilar 2-dars turiga doir savollarga, 3-guruh oliy ma’lumotli o‘qituvchilar 3-dars turiga oid savollarga, 4-guruh 1-toifali o‘qituvchilar 4-dars turiga doir savollarga javob qaytarishdi.

Keyin so‘rovnoma almashtirildi: 1-guruh 2-so‘rovnoma, 2-guruh 1-so‘rovnoma, 3-guruh 4- so‘rovnoma, 4-guruh 3-so‘rovnoma savollariga javob qaytarishdi. So‘rovnoma savollari 3-va 4-marta almashtirilgach, ishtirokchilar barcha topshiriqlarni to‘liq bajargan hisoblandi.

Tajriba sinovlarda ishtirok etgan o‘qituvchilarning bergan javoblarini o‘zaro taqqoslash uchun 1-va 3-guruh, 2-va 4-guruh ishtirokchilarining javoblari o‘zaro muqoyasa qilib o‘rganildi. 1-va 3-guruh ishtirokchilari bergan javoblarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, oliy ma’lumotli bo‘lishiga qaramasdan ayrim o‘qituvchilar va oliy ma’lumotli birinchi toifali o‘qituvchilar orasida ham dars turlari, ularning maqsad va vazifalari to‘g‘risida ba’zan sayoz tasavvurga egaligi aniqlandi.

3.5-jadval. Yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash darsida ijodiy o‘quv topshiriqlarini ajratgan o‘qituvchilar miqdori

Anketa So‘rovnomasida ishtirok etgan o‘qituvchilar miqdori	Darsning asosiy bosqichlari			Darsning turli bosqichlarida ijodiy lar zarurligini qayd etgan o‘qituvchilar
	Yangi o‘quv materialini o‘rganishga tayyorgarlik	O‘quv materialini o‘rganish	O‘rganilgan bilimlarni mustahkam lash	
100 nafar yoki 100 %	3	4	8	15 kishi yoki 15 %

Respondent o‘qituvchilar har bir dars turining o‘ziga xos xususiyatlarini, ularning asosiy bosqichlarini belgilashda juda ko‘p chalkashliklarga yo‘l qo‘yanligi ma’lum bo‘ldi. 100 nafar ishtirokchidan 15 kishi birinchi dars turining asosiy bosqichlarini to‘g‘ri ajratgan bo‘lsa-da, dars bosqichlari bilan aloqadorlikda ijodiy ishlarni belgilashda chalkashlikka yo‘l qo‘ydi. Ta’kidlash kerakki, yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash darsining asosiy bosqichlarini ajratib, ularda ijodiy o‘quv topshiriqlarini ajratgan o‘qituvchilar miqdori nihoyatda oz. Fikrimizni tasdiqlash uchun birinchi dars turiga oid to‘plangan dalillarni jadval shaklida keltirdik.

So‘rovnoma ishtirok etgan o‘qituvchilardan 3 nafar o‘qituvchi ijodiy ishlarni yangi o‘quv materialini o‘rgatishga tayyorgarlik ko‘rish bosqichida, 4 nafar o‘qituvchi esa ijodiy ishlarni bevosita yangi mavzuni tushuntirish jarayonida, 8 nafar o‘qituvchi ijodiy ishlarni o‘rganilgan mavzuni mustahkamlash bilan aloqadorlikda izohlagan. Shunday qilib, so‘rovnoma ishtirok etgan o‘qituvchilarining 15% ijodiy ishlarni yangi o‘quv materialini o‘rgatish va mustahkamlash jarayonlari bilan aloqadorlikda tavsiflashgan. O‘qituvchilarining darslarini kuzatish yo‘li bilan dalillar ($\approx$ 13,8%) bilan so‘rovnoma savollariga berilgan javoblarni (15%) o‘zaro taqqoslash qator xulosalar chiqarishga olib keldi: pedagogik amaliyatda o‘quvchilarining ijodiy ishlarni tashkil etish bilan o‘qituvchilarining ijodiy ish xususidagi tasavvurlari bir-biriga juda yaqin: $\approx$ 13,8 % va 15 %. Bu ta’limda ijodiy ishlarni tashkil qilish jarayonlarining asta-sekin bo‘lsa-da, o‘qituvchilar faoliyatidan o‘rin olayotganini ko‘rsatadi; didaktikada, shuningdek, ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o‘qituvchilarini va o‘quvchilarida ham o‘quvchilar fikrashi (tafakkuri)dan boshlangan o‘quv topshirig‘i xotiraga mo‘ljallangan ish bilan va, aksincha, xotiraga asoslangan o‘quv topshirig‘idan boshlangan ta’lim ijodiy ish bilan yakunlanishi lozim. Bu ijodiy va noijodiy ishlarni nisbatini 50%-50% ko‘rinishida belgilash imkoniyatini beradi.

Ijodiy va noijodiy ishlarni bunday nisbat (50%-50%)da tashkil etish ta’limning samaradorligini oshiradi. Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o‘qituvchilarining tizimli faoliyatini bu darajaga ko‘tarishning qator qiyinchiliklari mavjud bo‘lib, bosqichma-bosqich takomillashtirish borishi nazarda tutiladi.

§ 3.2. Tajriba-sinov ishlari natijalari va ularning tahlili

Ixtisoslashtirilgan va ijod mакtablari¹ faoliyatini takomillashtirish va pyedagogik yo‘nalish doirasidagi tadqiqotning asosiy e’tibori ikki jihatga — tadqiq uchun tanlangan muammoning nazariy o‘rganilishiga va nazariy o‘rganish vaqtida aniqlanib, amaliyatga tatbiq etilishi zarur bo‘lgan g‘oyalar samaradorligining sinov ishlari orqali baholanishiga qaratildi. Bu yo‘lda amalga oshiriladigan tadqiqotchilik faoliyatini biz shartli ravishda quyidagi uch bosqichga ajratdik:

1-bosqichda: mavjud manbalar va pedagogik jarayonni kuzatish asosida muammoning yechimini ta'minlovchi nazariy g'oyalalar (konsepsiya)ning asoslanishi (nazariy g'oyalarni ishlab chiqish). 43

2-bosqichda: asoslangan nazariy g'oyalarning amaliyatga tatbiqini ta'minlash 40 chora-tadbirlari belgilash (yo'llari, shakllari, metodlari va vositalarini aniqlash).

3-bosqichda: ustuvor nazariy g'oyalarning amaliyatga tatbiqi va uning samarali kechganligini tahlil qilish.

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari faoliyati samaradorligini ta'minlash yo'lida olib borilgan tadqiqotning asosiya maqsadi ilmiy 18 jihatdan asoslangan konsepsiya (nazariy g'oyalalar)ni amaliyatga tatbiq etishdan iborat, deb belgilandi. Ishning birinchi va ikkinchi boblarida aytib o'tilganidek, fan o'qituvchisi va maktab rahbarlarining o'z-o'zini rivojlantirish turli ko'rinishlardagi malaka oshirish kurslaridan keyingi boshqaruv faoliyati samaradorligini ta'minlashda quyidagi konsepsiya ustuvor ahamiyat kasb etadi: mavjud ehtiyojlar 29 zamонавиј таълим мактабларини инобатга олган holda ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari rahbarlarining yetakchi 48 sifatida shaxsiy rivojlanish dasturiga ega bo'lishlari, ta'lim muassasasini boshqarishning innovation tizimini yaratishga jiddiy e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Mazkur konsepsiyanı amaliyatga tatbiq etish jarayonida quyidagi asosiy vazifalarning ijobiy hal qilinishi ta'minlandi:

- ta'lim muassasasining zamонавиј rahbari qiyofasida aks etishi zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy sifatlar majmuini aniqlashtirish;

- rivojlantirish dasturida ta'lim muassasasining kadrlar ta'minoti, o'quv faoliyati, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, moliyaviy tizimlarini boshqarish tamoyillarini asoslash;

- ta'lim muassasalari iqtidorli o'quvchilarini zamонавиј texnologiyalar asosida o'qitishni tashkil etish ;

- ta'lim muassasasida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashni istiqbolli rejasini ishlab chiqish;

- ta'lim muassasasida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashni rivojlantirish dasturini yaratish;

- ta’lim muassasasida iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashni innovation tizimini asoslash;

- shaxsiy, shu jumladan, iqtidorli o‘quvchilar faoliyati samaradorligini nazorat qilib borish (monitoring) jadvalini ishlab chiqish.

Ana shu vazifalarni ijobiy hal qilishda turli ko‘rinishdagi malaka kurslaridan keyin ta’lim va kursdan keyingi faoliyati o‘rtasida o‘zaro izchillik, mutanosiblik, aloqa va tizimlilikni ta’minalash muhim ahamiyat kasb etadi. 30

Xususan ta’lim jarayonida yosh avlodni ongu shuuri, hissiyotini boyitish, ma’naviyatini yuksaltirish, dunyoqarashini rivojlantirish orqali ijodkor o‘quvchini tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, imkoniyatlarini belgilash, samaradorligi ko‘rsatkichlari yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish 1 ta’lim oldidagi dolzarb vazifalardan biri sifatida global ta’lim muammolarini sohadagi mavjud yutuq va kamchiliklardan tegishli xulosa chiqarish, istiqbolini rejali tarzda loyihalashtirish asosida tadqiq qilishni taqozo etadi. Ushbu maqsadga qaratilgan tadqiqot ishi quyidagicha uch bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqich (2019-2020 yillar) davomida ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari ta’lim tizimida o‘quvchi yoshlarni ijodkorlik ruhida tarbiyalashning pedagogik-axloqiy asoslari va unga tegishli tarixiylik, falsafiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, pedagogik tajriba-sinov ishlari olib boradigan ob’ektlarni 12 tanlash, pedagogik tadqiqot mezonlarini rejalashtirish kabi ishlar bajarildi.

Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi, Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarning har biridan 2 tadan: 7- “A”, “B”, 8- “A”, “B”, 9 - “A”, “B” sinflari belgilandi.

2020-2021 yillarga mo‘ljallangan **ikkinci bosqichda** tadqiqot mavzusi yuzasidan 60 tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi. O‘quvchilardagi ijodkorlik, turli vaziyatlarni baholash va qaror qabul qilish, mustaqil fikrni og‘zaki va dalillar orqali isbotlash, shoir va yozuvchilar ijodi hamda hayotiga tegishli tarixiy, adabiy-badiiy manbalarni o‘rganish, shuningdek, iqtidorli o‘quvchilarni tizimli tarbiyalash mezonlari, shakllari 44 47 aniqlandi va ularidan foydalanish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi (3.3-jadvalga qarang).

2022-2023 yillarga mo‘ljallangan **uchinchi bosqichda** maktablarda o‘tkazilgan yakunlovchi tajriba-sinov ishlarining matematik-statistika natijalari tartibga solindi va umumlashtirildi.

Tajriba-sinov ishlari bosqichida o‘quvchilaridan 432 nafari jarayonlarda ishtirot etdi.

3.6- jadval. Tajriba boshida o‘quvchilarning o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

Tajriba-sinov maktablari	Respondentlarning kreativ faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlari darajasi va javoblar								Respondentl ar soni	
	past		o‘rta		yaxshi		yuqori			
	Tajri ba	Na zor at	Tajri ba	Naz orat	Tajri ba	Naz orat	Tajri ba	Na zor at	Tajri ba	Naz orat
Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi	1	6	3	0	3	7	7	9	4	2
Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi	9	8	9	2	7	8	7	5	2	3
Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktab	9	6	8	1	7	7	6	7	0	1
Jami	9	0	0	3	7	2	0	1	16	16

3.7- jadval. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

Tajriba-sinov maktablari	Respondentlarning kreativ - ijodkorlik va milliy tarbiyaga doir bilimlari darajasi va javoblar								Respondentl ar soni	
	past		o‘rta		yaxshi		yuqori			
	Taj rib a	Naz orat	Tajri ba	Naz orat	Tajri ba	Naz orat	Tajri ba	Na zor at	Ta jri ba	N az or at
Farg‘ona viloyati		9	1	9	8	7	9	7	4	2

Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi										
Sirdaryo viloyati Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi	0	9	1	9	6	9	6	2	3	
Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktab	7	8	8	7	7	1	9	0	1	
Jami	5	6	8	8	4	0	9	2	16	16

Yuqoridagi jadval natijalariga asoslangan holda o‘quvchilar ya’ni respondentlarning kreativ - ijodkorlik va milliy tarbiyaga doir bilimlari samaradorlik darajalarini aniqlash yuzasidan o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari bo‘yicha tajriba va nazorat sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirishlarini Styudent va Pirsonning χ^2 matematik-statistika metodi yordamida tahlil etdik. Tajriba-sinovda jami 432 nafar o‘quvchilar qatnashib, shundan 216 nafari tajriba sinfida 216 nafari nazorat sinfida ishtirok etdi.

Masalaning ²⁸ qisqacha mohiyati quyidagilardan iborat: ikkita bosh to‘plam berilgan bo‘lsin. Biri tajriba sinfidagi o‘quvchilarining o‘rtacha ballari, ikkinchisi esa nazorat sinfi o‘quvchilarining o‘rtacha ballari. Baholar normal taqsimotga ega deb hisoblanadi. Bunday faraz o‘rinlidir, chunki normal taqsimotga yaqinlashish shartlari sodda bo‘lib, ular bajariladi.

Yuqoridagi jadvallar asosida o‘quvchilarning bilim ²⁸ samaradorligini ko‘rsatuvchi N_1 gipoteza va unga zid bo‘lgan N_0 gipoteza tanlanadi.

3.8- jadval. Tajriba boshida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlari samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish natijalari

Sinflar	O‘quvchilar soni	O‘zlashtirish darajalari			
		Yuqori	Yaxshi	O‘rta	Past
Tajriba sinfi	216	51	52	63	50
Nazorat sinfi	216	50	47	60	59

Tajriba sinfidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va o‘quvchilar sonini mos ¹² ravishda $X_{i|n_i}$ lar va shu kabi nazorat sinfidagini esa $Y_{j|m_j}$ lar orqali belgilab olib,

quyidagi statistik guruhlangan variasion qatorlarga ega bo'lamiz, shuningdek, yuqori ko'rsatkichni 4 ball bilan, yaxshi ko'rsatkichni 3 ball bilan, o'rta ko'rsatkichni esa 2 ball bilan va past ko'rsatkichni 1 ball bilan belgilaymiz.

28

Tajriba sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\&X_i \text{ 4; 3; 2; 1; } &n_i \text{ 51; 52; 63; 50; } n = i=14 n_i = 216$$

Nazorat sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\&Y_j \text{ 4; 3; 2; 1; } &m_j \text{ 50; 47; 60; 59; } m = i=14 m_i = 216$$

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagramma quyidagicha ko'rinishni oladi:

28

3.1-rasm. Tajriba boshidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.1-rasm. Tajriba boshida o'quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati Statistik tahlil o'tkazishni qulaylashtirish maqsadida yuqoridagi variasion qatorlardan n_i va n_j takroriylik (chastota)larni mos statistik ehtimollik formulalari

$$p_i = \frac{n}{n_i} \text{ va } q_j = \frac{m}{m_i} \quad (1) \text{ asosida hisoblaymiz.}$$

28

$$\&X_i \text{ 4; 3; 2; 1; } &n_i \text{ 0,24; 0,24; 0,29; 0,23; } i=14 p_i = 1$$

$$\&Y_j \text{ 4; 3; 2; 1; } &m_j \text{ 0,23; 0,22; 0,28; 0,27 } j=14 q_j = 1$$

Statistik tahlilni har ikki sinf bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagi natijalarini berdi:

$$x = i=1 n=4 P_i X_i = 0,24 \cdot 4 + 0,24 \cdot 3 + 0,29 \cdot 2 + 0,23 \cdot 1 = 0,96 + 0,72 + 0,58 + 0,23 = 2,49$$

$$\text{Foizda } x \% = 2,494 \cdot 100\% = 62,25\%$$

$$y = i=1 n=4 q_j Y_j = 0,23 \cdot 4 + 0,22 \cdot 3 + 0,28 \cdot 2 + 0,27 \cdot 1 = 0,92 + 0,66 + 0,56 + 0,27 = 2,23$$

$$\text{Foizda } y \% = 2,414 \cdot 100\% = 60,25\%$$

Demak, tajriba boshida tajriba sinfidagi va nazorat sinfidagi o'quvchilarda $(62,25 - 60,25)\% = 2\%$ ga yuqori ekan. Bu esa o'z navbatida $62,25\% - 60,25\% = 1,03$ barobar ortiqligini anglatadi. Bu ko'rsatkichlar esa samaradorlikka erishish uchun juda past ko'rsatkich ekanligini bildiradi.

Endi tajriba yakunida o'quvchilarni tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash orqali ularning ijodkorlik yondashuv imkoniyatlarini belgilash hamda ta'lif oldidagi dolzarb vazifalardan biri sifatida mavzuni o'zlashtirish

18

kompetensiyalariga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish natijalarini ko‘rib chiqamiz.

3.9-jadval. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish natijalari

Sinflar	O‘quvchilar soni	O‘zlashtirish darajalari			
		Yuqori	Yaxshi	O‘rta	Past
Tajriba sinfi	216	89	54	58	15
Nazorat sinfi	216	52	50	58	56

Tajriba yakunidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va o‘quvchilar soni bo‘yicha mos ravishda yuqoridagi kabi belgilashlar kiritamiz.

Tajriba sinfidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari:

$$\&Xi \ 4; 3; 2; 1; &ni \ 89; 54; 58; 15; \ n= \ i=14 ni=216 \quad (2)$$

Nazorat sinfidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari:

$$\&Yj \ 4; 3; 2; 1; &mj \ 52; 50; 58; 56; \ m= \ i=14 mi=216 \quad (3)$$

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagramma quyidagicha ko‘rinishni oladi:

28

3.2-rasm. Tajriba yakunidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari.

3.2-rasm. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati Statistik tahlil o‘tkazishni qulaylashtirish maqsadida (1) formula asosida hisoblaymiz.

$$\&Xi \ 4; 3; 2; 1; &ni \ 0,41; 0,25; 0,27; 0,07; \ i=14 Pi=1$$

$$\&Yj \ 4; 3; 2; 1; &mj \ 0,24; 0,23; 0,27; 0,26; \ j=14 qj=1$$

Statistik tahlilni har ikki sinf bo‘yicha o‘rtacha o‘zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari quyidagi natijalarni berdi:

$$X = i=1 n=4 Pi Xi = 0,41 \cdot 4 + 0,25 \cdot 3 + 0,27 \cdot 2 + 0,07 \cdot 1 = 1,64 + 0,75 + 0,54 + 0,07 = 3$$

$$\text{Foizda } X \% = 34 \cdot 100\% = 75\%$$

$$Y = i=1 n=4 qj Yj = 0,24 \cdot 4 + 0,23 \cdot 3 + 0,27 \cdot 2 + 0,26 \cdot 1 = 0,96 + 0,69 + 0,54 + 0,26 = 2,45$$

$$\text{Foizda } \bar{Y}\% = \frac{2,45}{4} \cdot 100\% = 61,25\%$$

Demak, tajriba yakunida tajriba sinfidagi va nazorat sinfidagi iqtidorli o‘quvchilarda $(75 - 61,25)\% = 13,75\%$ ga yuqori ekan. Bu esa o‘z navbatida $75\% - 61,25\% = 1,22$ barobar ortiqligini anglatadi. Bu ko‘rsatkichlar tajriba yakunida samaradorlikka erishilganini ko‘rsatadi.

O‘zlashtirishni aniqlash jarayonida yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan xatoliklarni aniqlash maqsadida dastlab o‘rtacha kvadratik va standart xatoliklarni aniqlaymiz.

31

$$Sx^2 = \sum_{i=1}^{n=4} \frac{X_i^2}{n} - \bar{X}^2 = 0,41 \cdot 42 + 0,25 \cdot 32 + 0,27 \cdot 22 + 0,07 \cdot 12 - 16^2 = 6,56 + 2,25 + 1,08 + 0,07 - 256 = 9,96 - 256 = 0,96$$

32

$$= 0,41 \cdot 16 + 0,25 \cdot 9 + 0,27 \cdot 4 + 0,07 \cdot 1 - 9 = 6,56 + 2,25 + 1,08 + 0,07 - 9 = 9,96 - 9 = 0,96$$

$$Sy^2 = \sum_{i=1}^{n=4} \frac{Y_i^2}{n} - \bar{Y}^2 = 0,24 \cdot 42 + 0,23 \cdot 32 + 0,27 \cdot 22 + 0,26 \cdot 12 - 25^2 = 3,84 + 2,07 + 1,08 + 0,26 - 625 = 7,25 - 625 = 1,2475$$

52

Standart xatoliklar esa nazorat va tajriba sinflarida:

$$Sx = 0,96 = 0,98. Sy = 1,2475 = 1,12.$$

Bundan, tajriba sinfidagi standart xatolik nazorat sinfidagi ko‘rsatkichlarga nisbatan kichik bo‘ldi, ya’ni $0,98 < 1,12$. Buni yanada aniqroq ko‘rsatish maqsadida har ikki statistik tanlanma bo‘yicha o‘rta qiymat aniqliklarini **28** biz variatsiya koeffisiyentlari orqali, ya’ni C_x va C_y formula orqali hisoblaymiz:

$$C_x = Sx \cdot \frac{1}{n} \cdot 100\% = 0,98 \cdot \frac{1}{4} \cdot 100\% = 24,5\% = 24,5\% \approx 25\%$$

$$C_y = Sy \cdot \frac{1}{n} \cdot 100\% = 1,12 \cdot \frac{1}{4} \cdot 100\% = 28\% = 28\% \approx 28\%$$

28

Demak, tajriba sinfidagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi aniqligi nazorat sinfidagidan bir birlikka farq qilar ekan.

Endi ikkita bosh to‘plamning noma’lum o‘rta qiymatlariga o‘xshashligini hisobga olib, Styudentning tanlanma mezoni asosida nolinchi gipotezanı tekshiramiz:

$$H_0 : \mu = \mu_y$$

Shunga asosan quvi dagi hisoblashni bajaramiz:

31

$$Tx,y = \frac{x-y}{\sqrt{Sx^2 + Sy^2}} = \frac{3-2,45}{\sqrt{0,96^2 + 1,2475^2}} = \frac{0,55}{\sqrt{0,9216 + 1,5506}} = \frac{0,55}{\sqrt{2,4722}} = \frac{0,55}{1,572} = 0,353 = 5,45$$

Styudent mezoni asosida erkinlik darajasini quyidagi formula orqali hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} K_{x,y} &= Sx^2n + Sy^2m^2Sx^2n^2n-1 + Sy^2m^2m-1 = 0,96216+1,247521620,962162215+1,24752162215 \\ &= (0,0044+0,0058)2(0,0044)2215+(0,0058)2215 = = (0,0102)20,000019215+0,000034215 = \\ &0,00010,00000009+0,00000016 = 0,00010,00000025 ==400 \end{aligned}$$

ushbu ehtimollik uchun statistik alomatning qiymatdorlik darajasini $\alpha = 0,05$
deb olsak, u holda $r=1-\alpha=0,95$ ga hamda erkinlik darjasasi $k = 400$ ga teng. Styudent funksiyasi taqsimot jadvalidan ikki tomonlama mezonnning kritik nuqtasi:

$$t_{1-(1-p)2}(k) = t_{1-(1-0,95)2}(400) = t_{0,975}(400) = 1,96$$

Bundan ko‘rinib turibdiki, statistikaning tanlanma qiymati kritik nuqtadan katta ekan. Bundan Styudentning tanlanma mezoni:

$$T_{x,y} = 5,45 > 1,96 \text{ ga teng.}$$

Demak, bosh o‘rtacha qiymatlar tengligi haqidagi N_0 nolinchgi gipoteza rad etiladi. Buni 95 % ishonchlilik bilan aytish mumkinki, tajriba-sinov sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari har doim nazarat sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlaridan yuqori bo‘ldi.

Endi tajriba-sinov sinflaridagi va nazarat sinflaridagi ta’lim uslubi xilma-xil bo‘lgan ya’ni farazimizga zid bo‘lgan holni ko‘ramiz.

$$K_0 : F_x = F_u$$

Bunda ikkita bosh to‘plam taqsimotini taqsimlash bir-biriga to‘g‘ri keladi.

Berilgan α qiymatdorlik darajasida N_1 : - bosh to‘plam normal taqsimlangan degan gipotezani tekshirish uchun avval nazariy chastotalarni keyin esa Pirsonning muvofiqlik kriteriysi - Xi-kvadrat bo‘yicha (2) va (3) tizimlar asosida quyidagi formula bo‘yicha hisoblaymiz:

$$X_{n,m}^2 = \sum_{i,j=1}^{14} (nmj - mni)^2 / (mj + ni) = \sum_{i,j=1}^{14} (mj - ni)^2 / (mj + ni) .$$

Formula asosida $X_{n,m}^2$:

$$\begin{aligned} X_{n,m}^2 &= (89-52)289+52 + (54-50)254+50 + (58-58)258+58 + (15-56)215+56 = = 1369141 \\ &+ 16104 + 0116 + 168171 = 9,7 + 0,15 + 0 + 23,68 = 33,53 \\ &\text{ga teng.} \end{aligned}$$

Ushbu mezon bo‘yicha ozodlik darajalari $v = 4 - 1 = 3$ ga teng, Xi-kvadrat taqsimotining jadvali bo‘yicha kritik nuqtani topamiz. $r = 0,95$ uchun ishonchlilik ehtimoli

$$t_{0,95}(V) = t_{0,95}(2) = 7,8 \text{ ga teng.}$$

Bir tomonlama kriteriy nolinchi gipotezani ikki tomonlama kriteriyiga qaraganda “qat’iyat bilan” rad etgani uchun o‘ng tomonlama kritik soha quramiz. O‘ng tomonlama kritik soha quyidagiga teng.

$$X^2_{n,m} = 33,53 > 7,8 = t_{0,95}$$

Bundan Xi-kvadrat taqsimot kritik nuqtadan katta bo‘lgani uchun nolinchi gipoteza rad etildi.

Endi baholashning samaradorlik ko‘rsatkichini aniqlash uchun ishonchli intervalni topamiz:

$$\Delta x = t_y \cdot S_x = 1,96 \cdot 0,98216 = 1,96 \cdot 0,9814,7 = 1,920814,7 \approx 0,13$$

$$\Delta y = t_y \cdot S_y = 1,96 \cdot 1,12216 = 1,96 \cdot 1,1214,7 = 2,195214,7 \approx 0,15$$

ga teng. Topilgan natijalardan ishonchli intervalni topsak:

$$\bar{X} - t_{kp} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{kp} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}}$$

Tajriba sinfi uchun:

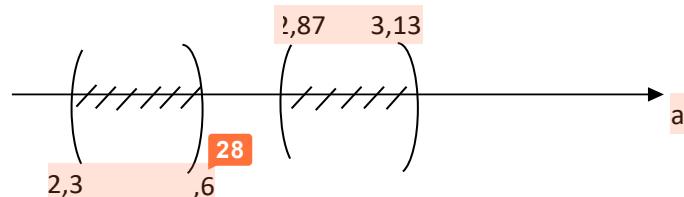
$$3-0,13 \leq a_x \leq 3+0,13 \quad 2,87 \leq a_x \leq 3,13$$

Nazorat sinfi uchun:

$$\bar{Y} - t_{kp} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{kp} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}$$

$$2,45-0,15 \leq a_y \leq 2,45+0,15 \quad 2,3 \leq a_y \leq 2,6$$

Nazorat va tajriba sinflaridagi holatni geometrik tasvirlasak:

Bundan $x=0,05$ qiymatdorlik darajasi bilan aytish mumkinki, tajriba sinfidagi o‘rtacha baho nazorat sinfidagi o‘rtacha bahodan yuqori va oraliq

intervallari ustma-ust tushmayapti. Demak, matematik-statistik tahlilga asosan, yaxshi natijaga erishilgani ma'lum bo'ldi.

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlaringin sifat ko'rsatkichlarini hisoblaymiz.

Ma'lumki, $\bar{X} = 3$; $\bar{Y} = 2,45$; $\Delta_x = 0,13$; $\Delta_y = 0,15$; ga teng.

28

Bundan sifat ko'rsatgichlari:

$$Kyc6 = (X - \Delta_x)(Y + \Delta_y) = 3 - 0,13 \cdot 2,45 + 0,15 = 2,872,6 = 1,1 > 1;$$

$$\kappa_{6,6} = (x - \Delta_x) - (y - \Delta_y) = (3 - 0,13) - (2,45 - 0,15) = 2,87 - 2,3 = 0,57 > 0;$$

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba yakunidagi o'zlashtirish tajriba boshidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan.

28

Demak, yuqoridagi ma'lumotlarga tayangan holda o'quvchilarning darslardagi kreativ yondashuvlari fanni o'rganishda ularning milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajalarini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samarador ekanligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

Shuningdek, tajriba oxiridagi natijalar umumiyligi holda ham taqqoslandi, ular 3.10-jadvalda keltirilgan.

3.10-jadval. Tajriba-sinov ishlaridagi baholash natijalari

	1-tanlanma: (tajriba guruhi)					2-tanlanma: (nazorat guruhi)				
	X _i	2	3	4	5	Y _j	2	3	4	5
Tajriba – sinovgacha bo'lgan davr	n _i =216	50	63	52	51	m _j =216	59	60	47	50
Tajriba – sinovdan keyingi davr	n _i =216	15	58	54	89	m _j =216	56	58	50	52

Olib borilgan tajriba-sinov natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

3.11-jadval Fanlaridan yakuniy tajriba-sinov natijalari statistik tahlili

Guruhlari / mezonlar	Tajriba guruhi (NT=385)	Nazorat guruhi (NH=382)
Baholarning o'rtacha arifmetik qiymati	X _T * = 3	X _n * = 2,45
Samaradorlik koeffisenti		$\eta = 1,22$
Tanlanma dispersiya	0,96	1,25

O‘rta qiymat standart xatoliklari	st=0,98	sh=1,12
X* ning ishonchlilik oraliqlari	$2,87 < \alpha_x < 3,13$	$2,3 < \alpha_y < 2,6$
Variatsiya ko‘rsatkichlari	22,43%	27,12%
Styudent statistikasi		T=5,45
Statistika ozodlik darajasi		K=400
Kriteriy xulosasi	T=5,45 > 1,96 bo‘lib, H1 qabul qilindi	

Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar

Dissertatsiyaning “Iqtidorli o‘quvchilar ijodkorligini rivojlantirishga oid tajriba-sinov ishlari mazmuni va samaradorligi” nomli uchinchi bobida tadqiqot ishida ishlab chiqilgan modellar, loyihalar, mexanizmlardagi 40 metodik tizimni baholash uchun tajriba-sinov ishini tashkil etish va uni o‘tkazish, olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish vazifasi qo‘yilgan.

Mazkur bobda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta’limning samarali boshqaruvida o‘quv muassasalarida yangicha 17 yondashuvlar asosida ta’lim samaradorligini oshirish mazmuni va tahlili bayon etilgan. Tajriba-sinov ishlarni olib borish uchun Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi, Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarning har biridan 2 tadan: 7- “A”, “B”, 8- “A”, “B”, 9 - “A”, “B” sinflari belgilandi. Jami 432 nafar o‘quvchilar ishtirok etishi belgilandi.

Mazkur ta’lim muassasalari bazasida sinov -tajriba ishlari o‘tkazilgan bo‘lib, quyidagi bosqichlarda amalga 69 oshirildi: asoslovchi (2019-2020 o‘quv yili), shakllantiruvchi (2021-2022-o‘quv yili), umumlashtiruvchi (2022-2023 o‘quv yili). Tajriba-sinov ishlariiga 432 nafar o‘quvchi jalb etildi.

O‘zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta’limning samarali boshqaruvida o‘quv muassasalariga yangicha yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda o‘qitish samaradorligini oshirishning 18 mazmuni va mohiyatini bugungi kun talablari asosida rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Sinov-tajriba tahlili asosida o‘quvchilarini kelgusida ijodkor, o‘z maqsadini aniq qo‘ya oladigan, mehnat bozorida zamonaviy kasblarni tanlaydigan, faol, yetakchi va yangi avlod kadrlari bo‘lib yetishishlariga to‘g‘ri yo‘naltirish modullari tadbiq etildi.

Sifatli ta’lim va samarali darslarni amalga oshirish barobarida o‘quvchi kreativligini inobatga olib, ixtisoslashgan va ijod maktablarining VII - IX sinf o‘quvchilari tadqiqot ob’yekti sifatida belgilandi. Kirish va yakuniy nazoratlarni bajarish natijalarini sifatli ishlab chiqish yordamida o‘quvchilarning muayyan fan sohalaridagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari rivojlanganlik darajasiga qarab taqsimlash tajriba-sinovning har bir kichik bosqichining boshi va oxirida amalga oshirildi.

Shuningdek, tajriba oxiridagi natijalar umumiy holda ham tadqiqot davrida O‘zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta’limning samarali boshqaruvida hamda ta’lim natijadorligini oshirish mazmuni va tahlili ularga amaliyotida qo‘llash¹³ uchun tayyorlangan dars ishlanmalari va qiziqarli ta’limiy o‘yin mashg‘ulotlari, maxsus tadbirlarning ssenariylari iqtidorli o‘quvchilar yetakchiliginи rivojlantirishda samarali mezonlar sifatida taqdim etildi. Ya’ni:

I. Dars mashg‘ulotlarining samaradorligi:

- 1) dars mashg‘ulotlarining didaktik talablarga muvofiq tashkil etilishi;
- 2) respondentlarning e’tiborlariga asosli, zarur ma’lumotlarning taqdim etilishi;
- 3) dars mashg‘ulot ishtirokchilarida didaktik jarayonga nisbatan qiziqishning yuzaga kelganligi;
- 4) respondentlarda faollikning kuchayganligi, ijodiy yondashuvning qaror topganligi;
- 5) ishtirokchilarda dars mashg‘ulotiga nisbatan qoniqishning hosil qilinganligi.

O‘zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ijod maktablari o‘quv muassasalarida yangicha yondashuvlar asosida ta’lim samaradorligini oshirish mazmuni va tahlili kafolatlangan natijani ko‘zda tutadi. Sifatli ta’limni ta’minalashga qaratilgan mashg‘ulotlarning samaradorligi faqatgina bu jarayonida ko‘zga tashlanuvchi holatlar bilangina emas, shu bilan birga mashg‘ulotdan tashqari sharoitlarda ham respondentlarning xatti-harakatlari, shaxsiy yondashuvlari, ijodkorliklari, innovasion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlashlari, pedagogik¹⁷ jamoatchilik bilan o‘zaro hamkorlikka erisha olishlari ham tahlil qilib borildi. Bu o‘rinda respondentlarning liderlik qobiliyatlari, muammoli boshqaruv faoliyatini takomillashtirish borasidagi iqtidorlarga egaliklari asosiy mezon qilib olindi.

II. O‘quv mashg‘ulotlari va ijodiy tadbirlarning samaradorligi:

- 1) tadbirlarda ishtirok etishning ixtiyoriyligi, har qanday ko‘rinishdagi majburiylikdan voz kechilganligi;
- 2) tadbirlarni tashkil etishda respondentlarning xohish-istak, qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olinganligi;
- 3) tadbirlarda respondentlarning erkin, mustaqil harakatlanishlari uchun sharoitning yaratilganligi;
- 4) tadbirlarning qiziqarli, ko‘tarinki ruhda tashkil etilganligi;
- 5) respondentlarning tadbir to‘g‘risidagi taassurotlarining yuqoriligi, tadbirdan qoniqish hosil qilganliklari.

Ta’kidlovchi tajriba bosqichida asosiy e’tibor asoslovchi tajriba davrida o‘tkazilgan anketa so‘rovlarni qayta tashkil etish orqali metodika tatbiqidan so‘ng respondentlarda yetakchilik boshqaruv faoliyati samaradorligini ta’minalash borasidagi ko‘nikmalar rivojlanganligining dinamik o‘sishi o‘rganildi. Bu holat asoslovchi va ta’kidlovchi tajribalar natijalarini o‘zaro taqqoslash asosida amalga oshirildi. Bosqich yakunida har uch bosqich tajriba ishlarining natijalari umumlashtirilib, ularning samaradorligi baholandi.

XULOSALAR

1. Ilmiy-pedagogik tajriba ixtisoslashgan maktablar sifatida ijod maktablari o‘quv muassasalarida yangicha yondashuvlar asosida ta’lim samaradorligini oshirish mazmuni va tahlili sifatlari va modernizatsiyalashgan natijani ko‘zda tutar ekan, muammoning yechimini topishda ilmiy. nazariy, tashkiliy-metodik ishlarni to‘g‘ri hal qilish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

2. O‘zbekistonda ixtisoslashgan ijod maktablari o‘quv muassasalar faoliyatida yangicha yondashuvlar asosida ta’lim samaradorligini oshirish, kafolatlangan natijani ko‘zda tutadi hamda o‘qitishning milliy ta’lim strategiyasiga mos holda boshqaruv samaradorligini ta’minlashga qaratilgan faoliyatning umumiy mohiyatini yorituvchi model va maxsus metodikani rivojlantirish tadqiqot uchun tanlangan muammoni amaliy jihatdan hal qilishning eng muhim omili sanaladi.

3. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish natijasida metodika g‘oyalarining puxta asoslanishi, ixtisoslashgan maktablarning amaliyotiga mos kelishi, tanlangan modul va metodlarning samarali bo‘lishida ichki hamda tashqi ta’sirlarning o‘rni ham borligi ma’lum bo‘ldi.

4. Ixtisoslashgan maktablarda o‘tkazilgan asoslovchi va ta’kidlovchi tajribalar natijalarini o‘zaro qiyoslash, shuningdek, yakuniy natijalarni matematik-statistik metod yordamida qayta tahlil qilish ixtisoslashgan ta’lim maktablarining o‘quvchi va o‘qituvchilarini faoliyatida boshqaruv samaradorligini ta’minlashga oid sinov ishlarining muvaffaqiyatli tashkil etilganligini tasdiqladi.

5. O‘zbekistonda ixtisoslashgan jumladan, ijod maktablari o‘quvchilarini uzluksiz ta’lim bosqichlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim mazmuni asosida ijodiy, kreativ rivojlanishi muhim ekanligini anglatdi va zimmasiga yuklatilgan vazifa mohiyatini ifodalaydi.

6. Mazkur talab ixtisoslashgan maktablarning o‘quvchi va o‘qituvchilarini hamda ularning rivojlanish omillarini puxta asoslangan mexanizm sikl dasturini ishlab chiqish hisobiga qondiriladi. Bunday shaxsiy rivojlanish dasturining g‘oyaviy nuqtai nazardan yuqori saviyada bo‘lishi hamda amaliyotga mos kelishi ma’naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarash, ijodkorlik, liderlik qobiliyati, mahorati, shuningdek, tajribasiga egaligiga bog‘liq.

7. Nazariy tahlil garchi yangi O‘zbekiston sharoitida mamlakatda tegishli yo‘nalishda amalga oshirilgan qator ilmiy izlanishlarda ilgari surilgan g‘oyalar amaliy jihatdan jamoa, ishlab chiqarish jarayoni ustidan boshqaruvni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishini tasdiqladi. Xulosa qilib aytganda, mavjud ahvolni amaliy o‘rganish ixtisoslashgan maktablarning faoliyati samaradorligini ta’minlashda ayrim vazifalar hal etilishi kerakligini aniqlandi.

9. Amaliyotni bevosita kuzatish O‘zbekistonda ixtisoslashgan ta’lim muassasalarining faoliyati samaradorligini ta’minlashda muayyan yo‘l va usullardan, maqsadli texnika va metodologiya shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rsatdi.

10. Shaxsiy yondashuv asosida ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatiga xos bo‘lgan ustuvor jihatlarni qiyosiy, maxsus (ekspertizadan o‘tkazish orqali baholash), davriy va xronologik (uzoq muddatli monitoring) o‘rganish, shuningdek, pedagogik

jamoaning yondashuvini tahlil qilish bu boradagi eng samarali yo‘llar hisoblanishini tajriba-sinov ishlari ham tasdiqladi.

11. O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatini samaradorligini ta’minlashda ularning shaxsiy yondashuvlari asosida o‘zлari tomonidan tashkil etilayotgan o‘quvchi, o‘qituvchi, ijodiy laboratoriya faoliyatini baholashning muhim omili sanaladi. Amaliyotda bunday olib borilgan o‘z-o‘zini baholashda o‘z-o‘zini kuzatish, o‘z-o‘zini 43 anglash va o‘zini o‘zi tahlil qilish metodlari samarali hisoblanadi, ijobjiy natijasini beradi.

12. Ilmiy-pedagogik tajriba O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatining samaradorligini ta’minlash muammosining yechimini topishda tashkiliy-metodik ishlarni to‘g‘ri hal qilish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

TAVSIYALAR

1. Ijtimoiy tarmoqlarda, internet sahifalarida ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatiga doir tizimli ta’lim samaradorligini ta’minlash borasida erishilayotgan xalqaro va mahalliy tajribalardan izchil xabardor qilib borish imkonini beruvchi alohida kreativ yondashuvlarga xos bo‘lgan maxsus sayt va portalni yaratish. 20 13

2. O‘zbekistonda ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o‘qituvchi lar va o‘qituvchilar faoliyatiga, umuman, barcha ta’lim samaradorligini ta’minlash maqsadida respublika, viloyat, tuman va 1 shaharlar miqyosida doimiy faoliyat olib boruvchi o‘quv- amaliy ko‘chma trening, konferensiya, vebinar, kouch va amaliy seminarlarni tizimli tashkil etish.

3. O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablarining ta’lim sifatini kafolatlovchi natijalarini keng yoyish hamda iqtidorli o‘quvchilar faoliyatiga, umuman, barcha ta’lim muassasalarining rahbarlari tomonidan xalqaro tajribalarni bevosita joylarda, stajirovka amaliyoti orqali o‘rganish imkoniyatini yaratish.

4. Iqtidorli o‘quvchilarni maktabini o‘quv-amaliy hamda nazariy-metodik ta’minotni zamonaviy talablar darajasida rivojlantirish va takomillashtirish kerak

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-xuquqiy hujjatlar va myetodologik ahamiyatga molik nashrlar

28

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lif to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.

4

2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevral. –B.39.

15

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Umumiyl o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'lifi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5313-son farmoni, 2018 yil 25 yanvar.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'lifini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son farmoni, 2018 yil 5 sentyabr.

49

5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lifi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. PF-5712-son. 2019 yil 29 aprel. www.lex.uz.

5

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, "Oliy ta'lif tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", Toshkent sh., 2017 yil 20 aprel, PQ-2909-son.

31

7. 2017 yil 30 sentyabr; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lifi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3304-soni qarori, 2017 yil 30 sentyabr.

15

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lif vazirligini tashkil etish to'g'risida", Toshkent sh., 2017 yil 30 sentyabr, PQ-3305-son.

9

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Oliy ta'lif muassasalarida ta'lif sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokinin ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son. 2018 yil 5 iyun.

25

32

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘srimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4119-son qarori, 2019 yil 16 yanvar. 31

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo’llab-quvvatlash va rag‘batlantirish maqsadida “Prezident maktablarini ochish” to‘g‘risida”gi PQ-4199-son qarori 2019 yil 29 fevral. 4 49

12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli qarori, 2017 yil 6 aprel. 49

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi Xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997- sonli qarori. 17 56

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘srimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qarori 2020 yil 6 noyabr. 49

15. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” O‘RQ-406-son 14.09.2016 yildagi

16. O‘zbekiston Respublikasi Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi// O‘zbekiston Milliy axborot agentligi // 28.12.2018 y.

17. Ta’lim bo‘yicha Butunjahon forumi. Yakuniy hisobot. –Dakar, Senegal, 2000 yil 26-28 aprel.

18. Rasporyajeniye Pravitelstva Rossiyskoy Federasii ot 8 dekabrya 2011 g. № 2227-r “O Strategii innovacionnogo razvitiya RF na period do 2020 goda”.

Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to‘plamlar

19. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikda yangi texnologiyalarning o‘rni // “infoCOM,UZ” jurnal. -2005. №7, -B. 42-43 .

20. Abdullayeva N.M. Integrasionnyu metod obucheniya v shkolax i yego osobennosti / N. M. Abdullayeva. - Tekst : neposredstvennyu, elektronnyu // Molodoy uchenyu. 2018. № 12 (198). - S. 141-142.

21. Avazboyev A.I. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo‘llari // Zamonaliv ta’lim. 2018. №8. –B. 21.

22. Akbarov B. Klaster tizimi umumiyl o‘rtat a’lim maktabi o‘quvchilarida kasbiy tafakkurni shakllantirishning asosiy omili sifatida // Xalq ta’limi. 2019. № 4. –B. 106..
23. Ashixmina Ya.G. Integrasionnye proyekty v sovremennoy Rossii: vidy i xarakteristiki // Nauchnyy yejegodnik instituta filosofii i prava UrORAN. – 2010. Vyp. 10. – S.193-203.
24. Barlyshnikova M.Yu., Simonov A.V., I.I. Chinnova I.I. Rol obrazovatelnykh klasterov v podgotovke spesialistov injenerno-texnicheskogo profilya v interesax razvitiya prioritetnykh otrasy ekonomiki / Nauchnyy jurnal “Innovasiy v obrazovanii”, № 4 aprel 2014 g., ISSN1609-4646,-S. 5 – 16.
25. Belyankova N.M. Integratsiya yestestvenno-nauchnogo i gumanitarnogo obrazovaniya kak faktor obrazovaniya lichnosti / N.M. Belyankova // Nach. shk. 2004. - № 9. -S. 56-62.
26. Bobrova S.Ya., Jukova N.V., Yarovova V.V. Aktualnye voprosy formirovaniya klasterov kak instrumenta povysheniya konkurentospo-sobnosti regiona // Fundamentalnye issledovaniya, 2007. № 12. –S. 45-49.
27. Raximov M.M. O‘qituvchi imijining shakllanishida pedagogik madaniyat. Xalq ta’limi. // Xalq ta’limi ilmiy-metodik jurnal. -Toshkent. – 2014. № 2. 15-18 betlar. (13.00.00; №17)
28. Bolotov V.A. Yedinyyu gosudarstvennyu ekzamen kak element stanovleniya sistemy nezavisimoy osenki kachestva obrazovaniya v Rossiyiskoy Federasii / Vestnik obrazovaniya.- 2004. -№23 .-S.15-25.
29. Varchenko Ye.I.Upravleniye kachestvom obrazovaniya v obrazovatelnom uchrejdenii // Molodoy uchenyyu. 2013. № 3. -S. 471-474.
30. Voronin D.M., Mishina O.S. Kriterii effektivnosti obrazova-telnoy organizasii kak osnova osenki i povysheniya kachestva obrazovaniya // Perspektivy Nauki i Obrazovaniya/ Mejdunarodnyy elektronnyy jurnal. 2018. 5 (35). - S. 18-25.
31. Raximov M.M. Prioritet razvitiya detskogo tvorchestva v Uzbekistane. The priority of the development of Talented Children'S Creativity in Uzbekistan // Nauka i innovasiy XXI vek XXIII Mejdunarodnaya nauchno-

prakticheskaya konferensiya // MSNS «Nauka i prosvescheniye» tezisy - 2021. g. Penza S.184-189.

32. Gazman O.S., Veyss P.M., Krylova N.B. Novyye syennosti obrazovaniya: Soderjaniye gumanisticheskogo obrazovaniya. -M.: Innovator.-1995. - №2 -103s.
33. Musurmonova A. “Pedagogik texnologiyalar–ta’lim samaradorligi omili” monografiya Toshkent:“Yoshlar nashriyot uyi”, 2020
34. Gordeyeva A.N., Puchkova M.V. Pravovoye obespecheniye integrasii nauki i obrazovaniya // Zakon. 2006, № 4.
35. Gurov V. Kachestva obrazovaniya v negosudarstvennykh vuzax // Vyssheye obrazovaniye v Rossii № 6, 2004. – S. 149-152.
36. Davyidova N.N., Igoshev B.M. i dr. Obrazovatelnyy klaster kak sistemoobrazuyushchiy komponent regionalnoy modeli nepreryvnogo pedagogicheskogo obrazovaniya, Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii, 2014. № 10. - S. 75.
37. Eshchanov R., Lamers J., Bobojonova G., Bekchanov D. Priority challenges of education sector reforms in modernizing Uzbekistan // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019. - P.92-97.
38. Raximov M.M. Ijod mакtablaridagi iqtisodiy bilim asoslari to‘garaklarida “Moliyaviy globallashuv sharoitida pul-kredit siyosatining vositalari” mavzusining yoritilishi // Abdulla Qodiriy-ijod mакtabi-oltin avlod beshigi badiiy, publisistik –ilmiy to‘plam. -Toshkent. -2020.
39. Jumanov A.A. Oliy ta’lim muassasalari o‘quv-tarbiya jarayonida fanlar ichra va fanlararo integratsiyasini ta’minlashning pedagogik-psixologik masalalari / Namangan davlat universiteti ilmiy axborot-nomasi. 2019, № 12. –B. 237-241.
40. Raximov M.M. Development of creative potential of gifted children in Uzbekistan is a patriotic factor // The Republic of Uzbekistan, Ministry of Higher and Secondary Special Education, Tashkent is named after Islam Karimov, Technical University Support PhD (PhD) ResearchJet Journal of Analysis and Inventions Address: Andri Putra Kesmawan Indonesian Journal Publisher

Yogyakarta 55253, Indonesia All the articles published by this journal are licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

41. Ignatova V.A. Integratsiya i differensiatsiya kak universalnye kategorii nauki i ix otrajeniye v teorii i praktike yestestvennoauchnogo obrazovaniya. Obrazovaniye i nauka. 2013;1(2): - S. 3-17.
42. Musurmanova A “Konseptualnye osnovy formirovaniya duxovnoy kultury molodeji v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya” Problemy pedagogiki, 2019
43. Ignatova V.A., Trushnikov D.Yu. Regionalnaya klasterizatsiya obrazovatelnyx sistem kak aktualnaya problema sosiologii obrazovaniya // Aktualnye problemy sosiologii molodeji, kultury i obrazovaniya: materialy mejdunarod. konf / pod obshch. red. Yu. R. Vishnevskogo. – T. 3. – Yekaterinburg : UGTU–UGPI, 2010. – S. 135-138.
44. Istomina N.B. Zayas Yu.S. Praktikum po metodike obucheniya matematike v nachalnoy shkole. –M.: Smolensk «Assosiatsiya XXI vek» 2009. - S. 144.
45. Kashekova I.E. Texnologiya integrasii i konvergentnosti s iskusstvom v predprofilnom i profilnom obrazovanii. Institut xudojestvennogo obrazovaniya rossiyskoy akademii obrazovaniya elektronnyy nauchnyy jurnal M.: “Pyedagogika iskusstva”, 2008. № 1
46. Kedrov B.M. O sinteze nauk // Voprosy filosofii, № 3, 1973. - S. 81-85.
47. Raximov M.M. Ta’limning turli bosqichlarida uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayonini tashkil yetish yo’llari // Yangi O‘zbekistonda ma’rifatli shaxs tarbiyasi: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent, -2023. 188-192 betlar.
48. Korchagin Ye.A. Sosialnoye partnerstvo kak mehanizm upravleniya obrazovatelnym klasterom // Innovasiy v obrazovanii. 2007. № 6.
49. Kosarev R.A. Upravleniye kachestvom obucheniya kak pedagogicheskaya problema // Materialy VII Mejdunarodnoy studencheskoy nauchnoy konferensii “Studencheskiy nauchnyy forum” 2015.

50. Raximov M.M. Yoshlar tarbiyasida ma’naviy yakdillik // Toshkent amaliy fanlar universiteti. “Ilm-fan taraqqiyoti: muammolar, yechim va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent, -2023. 285-289-betlar.

51. Aynisa M. Improving the mechanisms of interaction between family institutions and educational institutions in the development of spiritual culture of adolescents at social and right risk groups // Vestnik nauki i obrazovaniya, 2018. T. 2. № 2 (38).

52. “Yangi O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish strategiyasi: mavjud vaziyat va rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ma’ruzalar to‘plami / Tuzuvchilar jamoasi. – T.: 2023, – 442 b.

53. Kotova T. A. Usloviya povysheniya kachestva obucheniya v shkole // Molodoy uchenyyu. - 2017. № 15.2. - S. 95-97.

54. Raximov M.M. Milliy ta’lim-tarbiya tizimida zamonaviy boshqaruvni modernizatsiyalash // Journal of Yeducation and Research RMASAV. COM Journal of integrated yeducation and research. -2022. P. 604-610

55. M Aynisa Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual culture of adolescents of social and legal risk groups - Problemy pedagogiki, 2018

56. Krivых S.V. Klasternyyu podxod v prfessionalnom obrazovanii / S.V.Krivых // akademiya professionalnogo obrazovaniya. -2014. -№ 3-4. - S. 7-13.

57. Lektorskiy V.A. Chelovek i kultura. Ibrannyye stati // monografiya . SPb. 2018. –S. 640.

58. Musurmanova A., Pedagogik texnologiyalar-ta’lim samaradorligi omili: monografiya., T: “Yoshlar nashriyot uyi”. 2020. -184 b.

59. Musurmanova O., Aripova M., Ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan, rivojlantiruvchi va tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan texnolo-giyalari. –T: “Navro‘z” nashriyoti, 2019.-89 b.

60. Muhammedov G.I. Pedagogik ta’lim innovasion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija // “Xalq so‘zi” 15 fevral 2019 yil. <http://xs.uz/uzkr/post>.

61. Muxamedov G.I, Xo'jamqulov U.N., Toshtemirova S.A. Pedagogik ta'lif innovasion klasteri / monografiya -T.: Universitet, 2020. 280 b.;
62. Ovsyienko L.V., Zimina I.V., Klinsova N.N. Setevoye vzaimodeystviye v ramkakh sosialnogo partnerstva, realizuyemogo nauchno-obrazovatelnym klasterom. Jurnal "Vyscheye obrazovaniye v Rossii", Izdatelstvo: Moskovskiy gosudarstvennyy universitet pechatи im. Ivana Fedorova (Moskva), № 12, 2013. -S. 55-59.
63. Osechkina L.I. Klasternyyu podxod kak usloviye povysheniya effektivnosti deyatelnosti vuza / L.I.Osechkina// Vyscheye obrazovaniye v Rossii. -2012. -№8-9. -S.73-76.
64. Panasyuk V.P. Modelirovaniye regionalnoy sistemy upravleniya kachestvom obrazovaniya na osnove prosessnogo podxoda / V.P.Panasyuk // Upravleniye kachestvom obrazovaniya: teoriya i praktika effektivnogo adminstrirovaniya. - 2008. - № 2. –S. 71-92.
65. Polyankina S.Yu. Ponyatiye integrasii v kategorialnom apparete filosofii obrazovaniya. Integratsiya obrazovaniya. Nauchno-metodicheskaya jurnal.- M.: 2013. № 2(71). - S. 76-82.
66. Yuldasheva N., Raximov M.M. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ma'naviy-ma'rifiy uyg'onishning asosiy muammosi // Zamonaliv ta'lif ilmiy-metodik jurnal. -Toshkent. – 2021. № 6. 3-10 b. (13.00.00; №10)
67. Radjiyev A.B. O'zbekiston Respublikasi umumta'lif muassasalarining milliy reytingi // 3112-raqam bilan Adliya Vazirligidan ro'yxatdan o'tgan. 2018 yil 29 dekabr.
68. Rakitov A. I. Integratsiya obrazovaniya i nauki kak globalnaya problema // Integratsiya obrazovaniya. 2016. T. 20, № 3. -S. 331–341.
69. Yuldasheva N., Raximov M.M. Ijod maktablarida pedagogik texnologiya, uning ta'riflari va kasbiy mahorat tushunchasi // Metodik qo'llanma -Toshkent. -2021. "Muharrir" nashriyoti.
70. Sidorin A.V. Sistema formirovaniya kadrovogo potensiala vysokotekhnologichnykh otrasley promyshlennosti na osnove klasternogo podxoda / A.V.Sidorin // Internet- jurnal "Naukovedeniye". -2012, -№ 4. –S.1-7.

71. Stepin V.S. Samorazvivayushchiyesya sistemy i filosofiya sinergetiki / B.C. Stepin /Materialy Mejdunarodnoy konferensii “Put v budushchye -Nauka, globalnye problemy, mechty i nadejdy” , 2007, - S. 24-38.
72. Subetto A.I. Kachestvo obrazovaniya: problemy osenki i monitoringa / A.I.Subetto // Obrazovaniye. 2002, № 2. S. 18-21.
73. Toshpulatova M.I. Metodika sovershestvovaniya professionalnoy podgotovki buduix uchiteley nachalnykh klassov. / Nauka i mir. Rossiya, - Volgograd, 2014, № 10 (14). – S.78-80.
74. Toshpulatova M.I., A’zamova B.M.. Bo’lajak boshlang‘ich sinf o‘qituv-chilarini o‘quvchilarni matematik tafakkurini rivojlantirishda integ-rativ yondashuv // NamDU ilmiy axb-masi. Namangan. 2019, № 12.- B. 173.
75. Toshtemirova S.A Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta’lim tizimini boshqarish // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. Toshkent. 2019, № 11.- B.362.
76. Tojxonov A. Integrativnyy prinsip organizasii obucheniya uchiteley nachalnykh klassov // Boshlang‘ich ta’limda integratsiyaviy-innovasion yondashuvlar. T.: 2019, № II. - B. 170.
77. To‘raqulov X.A. Tajriba-sinov ishlarining mazmun-mohiyati // “Fan, ta’lim va amaliyot majmuasining dolzarb muammolari”. -T.: “Fan va texnologiya”, 2013, № 8 –B. 7-8.
78. Frolovskaya M.N. Stanovleniye professionalnogo obraza mira pedagoga na osnove klasternogo podxoda / M.N. Frolovskaya // Innovacionnye texnologii v nauke i obrazovanii: sb. statey II PNMK, Penza, 23 yanv. 2017 g. / MSNS “Nauka i Prosveshcheniye”; pod obshch. red. G.Yu.Gulyayeva (i dr.). – Penza, 2017. - S. 210-212.
79. Xamraqulov J. Sifatli ta’lim - iqtisodiy taraqqiyot poydevori // Iqtisodiyot va moliya. Toshkent. 2011, № 11. B. – 50.
80. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta’lim klasteri ilmiy-pedagogik muammo sifatida // Zamonaviy ta’lim. –T.: 2019, № 10 (83). –B. 10-15.
81. Sixan T.I Klasternaya teoriya ekonomicheskogo razvitiya // “Tyeoriya i praktika upravleniya”, 2003, № 5.

82. Cherdansev S.M. O merax po sovershenstvovaniyu professionalno-prakticheskoy podgotovki spesialistov v sfere gosudarstvennogo i munisipalnogo upravleniya: doklad na rasshirennom zasedanii Soveta po voprosam kadrovoy politiki pri polnomochnom predstavitele Prezidenta RF v Sibir. federal. okruge 31 maya 2012 g. –S. 10.
83. Yuldasheva N., Raximov M.M. Gender tengligi: xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash islohotlar omili // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishning ma'naviy-huquqiy asoslari" Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent -2022.
84. Shamova T.I. Klasternyyu podxod k razvitiyu obrazovatelnyx sistem // Vzaimodeystviya obrazovatelnyx uchrejdeniy i osiuma v obespechenii effektivnosti, dostupnosti i kachestva obrazovaniya regiona: Materialy 10 Mejdunarodnogo obrazovatelnogo foruma. Belgorod. 24-26 okt. 2006 g.
85. Sharay N. Klasternyyu podxod v integrasii, "UG Moskva", № 15 ot 14 aprelya 2015 goda.
86. Musurmanova A., Raximov M.M. Ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalashda asosiy pedagogik va ijtimoiy omillar // Ma'rifatl jamiyat qurish 14 jarayonida sharq mutafakkirlari ilmiy-ma'naviy merosining ahamiyati. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. -T., - 2022. 399-405 betlar.
87. Yuldashev M.A. Ta'lim sifati menejmentining tashqi va ichki nazorat mezanizmlari // Ilm ham jamiyat. –Nukus. 2016, - № 1. – B. 88-90.
88. Yakibova D.Sh. Boshlang'ich ta'limda integratsiya – intellektual taraqqiyot omili sifatida // Zamonaviy ta'lim. 2016, № 11. –B. 73-78.
89. Koshanova N.M. Teacher actions in professional direction of secondary school children // European Science Review 2020, № 3–4. - P. 26.
90. Mardonov, Sh., Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., & Shermatova, U. (2020). The Need to Educate Young People with the Spirit of Patriotism in the Context of Globalization. Journal of Critical Reviews, 7(12), R. 166-169.
91. Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 27(07), - R. 8104-8111.

92. Marshall A. Prinsipy politicheskoy ekonomii: monografiya / A.Marshall. – Moskva: Direkt-Media, 2012. - 212 s.
93. Raximov M. “Ta’lim muassasalari tizimida yoshlarning ijodiy faolligini oshirish omillari” “Til va ada biyot ta’limi” ilmiy-metodik jurnali 2024-yil. 11-son ISSN 2010-5584
94. Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. Theoretical & Applied Science, 01(81), - R. 250-257.
95. Toshtemirova, S. A. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), - R. 151-156.
96. Usarov. J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies // International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 2019. 15(1), -P. 272-274.
97. Khodjamkulov, U. (2020). Necessity and Conditions for Forming a Cluster of Pedagogical Education (on the Example of the Education System of Uzbekistan). European Journal of Research and Reflection In Educational Sciences, 8(4), - R. 133-137.
98. Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters. Journal of Critical Reviews, 7(12), - R. 243-247.
- Boshqa adabiyotlar**
1. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari / ped. fanlari dokt. diss. –T.: 2006. - 265 b..
  2. Abdullayev Yu.N. Xorijda oliy ta’lim: tajriba va taraqqiyot yo‘nalishlari. –T. O‘zbekiston. 1999, - 200 b.
  3. Abduraxmanov O.K. Fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi. -T.: Fan va texnologiya. 2014. - 23 b.
  4. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped.fan.dok... diss. – Buxoro, 2002. – 276 b.

5. Anisimov P.F. Regionalizatsiya srednego professiionalnogo obrazovaniya (voprosy teorii i praktiki) / P.F. Anisimov - M: Vysshaya shkola, 2002. - 224 s.
6. Arxangelskiy S. I. Leksii po nauchnoy organizasii uchebnogo prosessa v vysshey shkole. M. : Vysshaya shkol, 1976.
7. Atayeva N., Salayeva M., Hasanov S. Umumiy pedagogika. Darslik. II-kitob. Toshkent. 2013. – B. 159-160.
8. Ahlidinov R.Sh. Maktabni boshqarish san'ati. – Toshkent: Fan, 2006. - 206 b.
9. Begimqulov U.Sh. Oliy pedagogik ta'lim tizimiga zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-pedagogik asoslari // ped.fanlari doktori diss. – T.: TDPU, 2007. – 250 b.
10. Vaxobov M.M. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish // pedagogika fanlari doktori diss. –T., 2016. - 260 b.
11. Gershunskiy B.S. Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka - M.: Sovershenstvo, 2011. – 345 s.
12. Golish L.V. Proyektirovaniye i planirovaniye pedagogicheskix texnologiy // seriya “Sovremennyye texnologii obucheniya”. Izdyu 2-ye. –T.: TGEU. 2010, - 151 s.
13. Goremyko M.V. Upravleniye kachestvom obshchego obrazovaniya regiona na osnove klasternogo podxoda // Dis.kand.ped.nauk. - Moskva, 2010. – 250 s.
14. Davyidov V.V. Problemy razvivayushchego obucheniya. –M., 2004. - 175 b.
15. Danilyuk A.Ya. Teoriya integrasii obrazovaniya. – Rostov na/D.: 2000. - 440.s.
16. Dombrovskaya M.A. Monitoring kachestva obucheniya v uchrejdeniyax professionalnogo obrazovaniya regiona v usloviyah rynochnoy ekonomiki: Diss. kand. ped. nauk: 13.00.08 / M.A. Dombrovskaya M., 2002. - 175 s.

17. Djurayev A.S. Malaka oshirish jarayonida tinglovchilarning kasbiy malakasini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. avtoref. Samarqand. 2019. – 52 b.
18. Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. –T.: “Voris Nashriyot”, 2006. -263 b.
19. Zaxidova G.E. Ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil etish va boshqarish uslubiyoti. -T.: Fan, 2016.
20. Ziyomuhamedov B. Pedagogika // O‘quv qo‘llanma. Toshkent. “Turon-iqbol”. 2006 .-B. 10.
21. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi / darslik –T.: Fan va texnologiya, 2008. - 288 b.
22. Ibragimov G.I. Formы organizasii obucheniya v pedagogike i shkole. - Kazan, 1994. - 168 s.
23. Inoyatov U.I. Teoriticheskiye i organizacionno-metodicheskiye osnovы upravleniya i kontrolya kachestva obrazovaniya v professionalnom kolledje // avtoreferat. diss. dokt.ped.nauk. –T.: 2004. –S. 44.
24. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ta’lim menejmenti. – Toshkent, 2006. – 73 b.
25. Kodjaspirova G.M. Pedagogicheskiy slovar. –M.: Akademiya, 2001. – S. 176.
26. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. –T.: O‘qituvchi. 2012. –B. 338.
27. Krasikov A.S. Osenka kachestva truda rukovoditelya sferы obrazovaniya. Uchenoye posobiye. Rossiyskaya akademiya obrazovaniya. Vologodskiy Institut razvitiya obrazovaniya. - Sankt-Peterburg, 2006. - S. 43.
28. Krivых S.V., Makarenko A.A. Pedagogicheskaya antropoekologiya. Pedagogika jiznedeyatelnosti. – SPb.: GNU IOV RAO, 2003. – S. 82.
29. Kuzьmina N.V., Kuxarev N.V. Psixologicheskaya struktura deyatelnosti uchitelya: /Teksty leksiy /. Gomel: Gom. gos. un-t, 1976. - 57 s.
30. Leontyev A.V. Konsepsiya razvitiya regionalnogo ryнka obrazovatelnykh uslug / A.V. Leontyev, P.N. Osipov. Kazan, 2006. - 33 s.

31. Lomakin T.Yu. Sovremennyu prinsip razvitiya nepreryvnogo obrazovaniya. –M.: Nauka, 2006. - 221 s.
32. Mavlonova R.A. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo’llanma. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, 2005.
33. Mavlonova R. A., Raxmonqulova N. X. “Boshlang‘ich ta’limni integratsiyalashning pedagogik texnologiyasi” Tashkent, Ilm ziyo, 2009.
34. Maksimova V.N. Integratsiya v sisteme obrazovaniya. SPb.: LONRO, 2000. - 82 s.
35. Mardonov Sh.Q. Yangi ta’limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish. – T.: Fan, 2006. – 232 b.
36. Mahkamov S.T. Tarix ta’limida kurslararo uzviylikni ta’minlashning didaktik asoslari // ped. fanlari nomz. diss. – T.: 2005. –B. 180.
37. Migranyan A.A. Konkurentnyu potensial stran SNG v formate regionalnoy integrasii (na primere stran YeAES). -M.: Institut ekonomiki RAN, 2015. - 65 c.
38. Musurmanov R. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va boshqarish. –T.: “Fan va texnologiya”, 2011. - B. 144.
39. Muxamedov G‘.I, Xo‘jamqulov U.N ⁵ Toshtemirova S.A. Pedagogik ta’lim innovation klasteri. -T.: Universitet, 2020. - 280 b.
40. Muxametzyanova G.V., Pugacheva N.B. Klasternyyu podxod k upravleniyu professionalnym obrazovaniyem. Kazan: 2007, - 144 s.
41. Nazarova O.L. Upravleniye kachestvom obrazovatelnogo prosessa professionalno-pedagogicheskogo kolledja. Uchebno-metod. posobiye. / Nazarova O.L. – Magnitogorsk: MaGU, 2003. – S .81.
42. Novikov A.M. Rossiyskoye obrazovaniye v novoy epoxe / Paradoksy naslediya, vektorы razvitiya. –M.: — “Egves”, 2000.
43. Ogursov A.P. Obrazi obrazovaniya. Zapadnaya filosofiya obrazovaniya. XX vek/A.P. Ogursov, V.V. Platonov. SPb: RXGI, 2004. - 520 s.
44. Pozdeyeva T.M. Organizatsiya vospitatelnoy rabotы v shkole // Festival pedagogicheskix idey “Otkrytyu urok” [sayt] / Izdat. dom “Pervoye sentyabrya”.

45. Potashkin M.M. Upravleniya kachestvom obrazovaniya // ped red. M.Potashkina. 2003. - 448 s.
46. Raximov O.D. “Ta’lim sifati – hayot sifati” // O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Qarshi. 2015. - B. 10.
47. Selezneva N.A. Kachestvo vysshego obrazovaniya kak ob’yekt sistemnogo issledovaniya. Izd. 4-ye, stereotipnoye. – M.: Issledovatelskiy syentr problem kachestva podgotovki spesialistov, 2004. – 95 s.
48. Spenser G. Oryty nauchnyye, politicheskiye i filosofskiye. / Per. s angl. pod red. N. A. Rubakina. — Mn.: Sovremennyu literator, 1998. - 1403 s
49. Tilakova M.A. VIII-IX sinf o‘quvchilarida sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari // Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss.. Chirchiq. 2019. –B. 190.
50. Toshtemirova S.A. Umumta’lim muassasalarida ta’lim klasterini joriy qilishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari // Uslubiy qo‘llanma. –T.: 2020. - 75 b.
51. Tyunnikov Yu.S. Politexnicheskiye osnovy podgotovki uchashixsyu prof tex uchiliш. Avtoref. diss. . dokt. ped. nauk. – Kazani:1990. – S. 21.
52. Umaraliyeva M.A. Innovation yondashuvlar asosida umumiyl o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari // Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss.. astoref... – Toshkent, –B. 47.
53. Fayzullayeva G.Sh. Adabiy ta’lim uzbekligi asosida o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish (V-IX sinflar misolida): ped. fan. fals. dok. diss. avtoref... – Samarqand, 2019. - 46 b.
54. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta’lim innovation klasterining ilmiy-nazariy asoslari // pedagogika fanlari doktori diss.. – Chirchiq, 2020. - 270 b.
55. Xo‘jamqulov U.N. Maktab-laboratoriya // Uslubiy qo‘llanma –T.: 2019.
56. Shamova T.I., Davydenko G.N., Shibanov G.N. Upravleniye obrazovatelnimi sistemami –M.: Akademiya, 2002, - 384 s.

57. Shamova T.I. Upravleniye obrazovatelnymi sistemami: uchebnoye posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy // T.I. Shamova, T.M. Davydenko, G.N. Shibanova: pod red. T.I. Shamovoy. -3-ye izd., ster. – M.: Izdatelskiy syentr “Akademiya”, 2006. - 384 s.
58. Shmyreva N. A., Gubanova M. I., Kresan Z. V. Pedagogicheskiye sistemy: nauchnyye osnovy, upravleniye, perspektivы razvitiya // Ucheb. posobiye M-vo obrazovaniya Ros. Federasiy. Kemer gos. un-t. Mez vuz. kaf. obshch. i vuz. pedagogiki. - Kemerovo : Kemer. gos. un-t, 2002. - 119 s.
59. Yuldashev M.A. Xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirishda ta’lim sifati menejmentini takomillashtirish // Pedagogika fanlari dok.diss.. Toshkent. 2016. –B. 14.
60. Yalov D.A. Klasternyyu podxod kak texnologiya upravleniya regionalnym ekonomiceskim razvitiyem // Kompas promышlennoy restrukturizasii. 2004. № 2.
61. Qurbanov Sh., Seythalilov E. Ta’lim tizimini boshqarish. –Toshkent. “Turon-iqbol”, 2006. - B. 101.
62. Isikava K. Yaponskiye metody upravleniya kachestvom /// sokr. Per. s.angl / K. Isikava –M.: Ekonomika, 1988. –S. 215.
63. Lerner, Richard M. (2016). Cognitive and Moral Development, Academic Achievement in dolescence.doi:10.4324/97802.
64. Sandhya Khedekar. Educational Management, TSCER III.1 Function of Education Managmant. 2007. - P. 11.
65. Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. The Cluster Initiative Greenbook, 2003. Elektronnyy resurs: <https://www.hhs.se/contentassets>

IV. Internyet resursslari:

1. gov.uz
2. zyonet.uz
3. edu.uz
4. uzedu.uz

ILOVA

Ixtisoslashgan va ijod maktablarining 7-9- sinflarda Abdulla Qahhor hayoti va ijodiy faoliyatini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘rganish bo‘yicha o‘qituvchiga tavsiyalar:

Amaldagi dasturda 6-sinfda Abdulla Qahhor ijodini o‘rganish uchun ikki soat, 7-sinfda ham ikki soat ajratilgan. Darsni qay tarzda o‘tish har bir o‘qituvchining o‘z usul va uslubiga bog‘liq bo‘ladi. Darslikda o‘quvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib, ijodkorning hayoti va ijodiga doir ma’lumotlar berilgan. O‘qituvchi esa ixtiyoriy ravishda qo‘srimcha adabiyotlar, rasmlar va boshqa turli ko‘rgazmali qurollar vositasida darsni tashkil qilishi, amalga oshirishi mumkin. Bu dars “Ma’ruza- seminar” deb nomlanadi. O‘qituvchi yangi bilim berish maqsadida nazariy faoliyatga diqqat qaratadi. Yangi mavzuni kirish qismida o‘qituvchi adib haqidagi quyidagi she’r bilan darsni boshlaydi:

Yillar ortimizda qolar edilar,

Sahrolar qolardi cheksiz, betakror.

Nega ular cheksiz, desam, dedilar:

Bu yerdan o‘tgandi Abdulla Qahhor.

Yillar ortimizda qolar edilar,

Cho‘qqilar qolardi yuksak va qator.

Nega ular yuksak, desam, dedilar:

Bu yerdan ham o‘tdi Abdulla Qahhor!

Abdulla Qahhor haqida nimalarni bilasiz, u haqda eshitganmisiz kabi savollar bilan o‘quvchilarning tushunchalari o‘rganiladi. Xattaxta yonidagi stolga Abdulla Qahhor asarlari, ijodi asosida tayyorlangan buklet, ijodkor haqida yozilgan kitoblar va adibning turli suratlari qo‘yilishi mumkin. Ularni o‘quvchilarga birma-bir tanishtirib tasavvur hosil qildirish, ijodiy yondashuvning o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, adib o‘quvchiligi haqidagi ma’lumotlarni o‘quvchiga yetkazishda adibning Qo‘qon shahri va uning atrofidagi qishloqlarida o‘tganligiga to‘xtalishi mumkin. Abdullaning otasi Abduqahhor Tojikistonning Asht qishlog‘idan bo‘lib, asr boshlarida akasi usta Abdurahmonga ergashib Qo‘qon shahriga ko‘chib kelgan, ota kasbi temirchilik bilan shug‘ullangan. Abduqahhor mustaqil oila tebratish ilinjida bo‘lsa kerak, shaharni tark etib, bir necha yillar qishloqma-qishloq ko‘chib yurgan.

Onasi Rohatoy Abdulladan oldin va keyin tuqqan sakkiz o‘quvchisini qora yer bag‘riga berib, yurak oldirib qo‘ygani uchun bu o‘g‘lini yer-u kkka ishonmay, ko‘z o‘ngidan bir qadam ham jildirgani qo‘ymay, avaylab o‘stirgan. Biroq oilaning bu yolg‘iz farzandi ko‘z ochib, esini tanib, turmushning hadsiz xo‘rlik, shafqatizliklarini ko‘radi. Ayniqsa, darbadar, ko‘chmanchi hayot, tahqir-u nadomatlar go‘dak ko‘ngliga og‘ir botadi. «Bir qishloqda o‘quvchilarga endi qo‘shilib, o‘rtoq orttirganimda, boshqa qishloqqa ko‘chib, yana «ko‘chmanchining o‘quvchisi» bo‘lib qolar edim. Bu gaplar qattiq haqorat yo‘sinda aytilar edi, –deb eslaydi adib tarjimai holida. – Bir kuni kechqurun mahalla o‘quvchilari ilonni ko‘rgan chumchuqday atrofimda chug‘urlashib turganda, kuzatib turgan bir mo‘ysafid menga rahm, qilgan bo‘lib: «Qo‘yinglar, o‘quvchilar, tegmanglar, kelgindi bo‘lsa o‘zi bo‘libdimi, xudo qilgan», – dedi.

Mo‘ysafidning bu gapi menga o‘quvchilarning ta’nasidan ham qattiqroq tegdi, uzoq yillar dilimda cho‘kib yotdi. Bilmadim, ilgari qalay ekanman, lekin nazarimda meni shu gap indamas qilib qo‘ydi. Uyda menga «indamas», «ichimdan top» deb dashnom beradigan bo‘lishdi. Bunaqa ta’na dashnomlar meni battar «soqov» qilar edi». Bu murg‘ak ozordiyda qalb endi «indamas» degan ta’nadan qutulish uchun odamlardan, hatto o‘z ayasidan ham mumkin qadar qochadigan bo‘lib qoladi. Faqat shulargina emas. Qo‘li qisqalik, yo‘qchilik tufayli oilada yuz beradigan dilsiyohliklar, odam o‘quvchisi dosh berishi mumkin bo‘limgan nochor turmush sharoitlari, qo‘ni-qo‘shnilar, odamlar orasidagi dag‘al, beshafqat munosabatlari, yurtda avj olgan jaholat, uning har qadamdagি ham kulgili, ham mudhish oqibatlari, biri biridan ayanchli, fojeali sarguzashtlar – Abdulla dunyoga kelib ana shunday muhit, sharoitda esini tanidi. «O‘tmishdan ertaklar»da yozuvchi o‘sha o‘quvchilik yillari manzarasi mohiyatini «kunlar g‘urbat bilan boshlanib, g‘urbat bilan tugardi» degan birgina jumlada juda yorqin, ta’sirchan ochib bergen. Ayni shu g‘urbatga to‘la darbadar va mungli hayot taassurotlari murg‘ak Abdulla ko‘nglida ilk bor o‘ziga xos mungli qo‘shiqqa aylanadi, aniqrog‘i ko‘nglidagi hasratlar qo‘shiq bo‘lib otilib chiqadi. Yozuvchining e’tirof etishicha, uning ilk bor ko‘nglida tug‘ilgan qo‘shig‘i – «ijodi» ayni shu mungli kechinmalar haqidadir. Demak, mana shu shafqatsiz hayot Abdullani yozuvchi bo‘lib yetishuvida muhim omil rolini o‘tadi. Keyinchalik u qo‘liga qalam olganda bot-bot o‘quvchilik

xotiralariga murojaat etishi, o‘tmish haqidagi asarlarning malomatlar, g‘amg‘ussalar bilan yo‘g‘rilganligi sababi ham aslida shunda. Ijodkor xarakterining shakllanishida otasining ta’siri katta bo‘lgan. Usta Abduqahhor qo‘li qisqa bo‘lishiga, darbadar hayot kechirishiga qaramay o‘ziga xos mag‘rur, nazari to‘q, insonlik sha’nini baland tutadigan savodli, tadbirkor odam edi, «dadam birovning qo‘lidan bitta yong‘oq ham oldirmay o‘stirgan» deb yozadi adib mammuniyat bilan. Abdullaga ilk savodni otasi bergen, kitobga havasni ham otasi uyg‘otgan. Adibning eslashicha, otasi kitobga nihoyatda ishqiboz bo‘lib, deyarli har kuni ishdan keyin uydagilarga qiziq kitoblar – har xil jangnomalar, «**Dalli** va Muxtor», «Bahori donish», «Bobo Ravshan» kabi asarlarni o‘qib bergen. Ilmiy ishda tavsiya etilgan ta’limiy mashqlar dissertasiyaning ilovasida keltirilgan.

Abdulla muayyan muddat eskicha usuldagagi maktabda o‘qiydi, xat taniydi, so‘ng Oqqo‘rg‘onda Muhammadjon qori degan ochiq fikrli odamning yangicha usuldagagi (usuli jadidiya) maktabida o‘qishni davom ettiradi, «Qur’oni Karim»ni «Taborak» surasigacha yod oladi. Jadid ma’rifatchilarining darsliklaridan ta’lim oladi. Behbudiy, Abdulla Avloniy, Tavallo, So‘fizoda, Sidqiy adabiyotlari bilan tanishadi. o‘sha jadid muallimi Muhammadjon qori yozuvchi shaxsiy hayatida chuqur iz qoldirgan, adib bir umr u kishi bilan iliq munosabatda bo‘ladi, «O‘tmishdan ertaklar»ning eng nurli bobini shu odamga bag‘ishlaydi. Bu orada o‘lkada inqilobiy alg‘ov-dalg‘ovlar boshlanib ketadi. Oilaning ko‘chmanchi-darbadar hayoti barham topadi. Abdulla dastlab sho‘ro maktabi «Istiqbol»da, undan keyin internatda, so‘ng «Kommuna maktabi»da o‘qiydi; nihoyat bilim yurtining o‘zida o‘qishini davom ettiradi. 1925- yili Toshkentga «Qizil O‘zbekiston» gazetasiga ishga taklif etiladi. «Norin shilpiq», «Mavlon Kufur», «Gulyor», «Erkaboy» imzolari , taxalluslari bilan matbuotda qatnashadi. Bilim olishga bo‘lgan ishtiyoq uni O‘rta Osiyo Davlat universitetining ishchilar fakultetiga boshladи. Bu yerda u rus tilini o‘rgandi, adabiyot dunyosi bilan yaqindan tanisha boshladи, ayniqsa, Gogol, Turgenev, Chexov asarlari uni o‘ziga maftun etdi; buyuk rus realistlari asarlari yosh Qahhorni «yangi bir olamga, kitob emas, hayot odamlarining tovushi eshitilib, qiyofasi yaqqol ko‘rinib turgan, ularning ichki dunyosini oynaday aks ettiradigan adabiyot olamiga yetakladi». Yosh yozuvchi ularga ergashib asarlar yozishga urindi. 1934- yili yozib tugatgan «Sarob» romani uni chinakamiga elga – **21**

jamoatchilikka yetuk yozuvchi sifatida tanitdi. Roman respublika konkursida mukofotlandi. So‘ng u mashhur hikoyanavis sifatida shuhrat qozondi. Jahan novellistik adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan bir qatorda turuvchi hikoyalar, deb baho olgan – «Anor», «O‘g‘ri», «Bemor», «Adabiyot muallimi», «San’atkor» kabi asarlari maydonga keldi. Hikoya janrida qalamini qayrab yurgan yozuvchi yana yirik janrga qo‘l urdi. «Sarob»dagi kabi hayot oqimidan chetda turgan kimsa – bu yerda endi ziyoli emas, batrak dehqonning boshdan kechirganlarini tasvir qilmoqchi bo‘ladi. 30- yillar oxirlarida yozila boshlagan asar 1947- yili dunyo yuzini ko‘rdi. “Qo‘sishchinor” nomi bilan atalgan bu roman o‘sha davr adabiy qoliplariga mos kelmagani uchun jiddiy tanqidga uchraydi; muallif asarni qayta ishlashga majbur bo‘ladi. «Qo‘sishchinor chiroqlari» nomi bilan chiqqan roman, tanqidni xush qabul qilgan bo‘lsa ham, ta’bimidagi kitob emas «O‘zimga bog‘liq bo‘lmagan sabablar bilan maqsadimga yetolmadim», deydi adib. A.Qahhorning Stalin vafotidan keyingi o‘n yildan ortiqroq hayoti va ijodiy faoliyati g‘oyat sermahsul va samarador bo‘ldi. Shaxsga sig‘inish, mustabid siyosatining tanqid ostiga olinishi, mamlakatda qisman demokratiyaga yo‘l berilishi tufayli Abdulla Qahhor o‘zini erkin his eta boshladi. o‘zbek xalqining, xususan, millat ko‘pchiligini tashkil etgan paxtakor dehqonning nochor ahvoli, paxta dalalarida odamlarning qiynalayotgani, ayollarning mayib bo‘layotgani, o‘quvchilarining pachoq bo‘lib o‘savotgani haqida bong uradi. «Mavsumda bir necha tonna paxtani bittalab terish, shuncha yukni bo‘yniga osib, necha yuzlab kilometr yo‘l bosish uchun afsonaviy Rustamning ham quvvati yetmaydi», deydi adib, mana shu yumushni qishloqdagagi o‘zbek ayoli ado etayotganidan nadomatlar chekadi. Ruslashtirish siyosatining noxush oqibatlari – «ko‘pgina oilalarda o‘quvchilar o‘z ona tilini mutlaqo bilmasligi», bu hol «ota-onani zarracha ham tashvishga solmayotgani», «ba’zi bir oilalarda o‘quvchi o‘z ona tilida gapirgani nomus qilayotgani», shu narsa «internasionalizm» deb atalayotgani haqida 60- yillarda dangal gapirish – bu hazilakam ish emas edi. El-yurt, millat, milliy adabiyot, ona tilining sofligi yo‘lidagi jonbozliklari, adabiyotidagi soxtalikka qarshi chiqishlari, bu borada yozuvchilikka da‘vogar eng yuksak martabadagi shaxslarni ham ayamasligi – chindan-da katta jasorat edi. Abdulla Qodiriy tavalludining 70-yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan anjumanda so‘zlagan nutqi, Qodiriy kabi buyuk siymolarni baholashda «soviet davri qoqib ketgan temir qoziq atrofidan yiroq

ketilmayotgani» xususidagi achchiq istehzosi, o‘zining oltmis yoshlik tantanasidagi nutqi – bular ajdaho komiga o‘zini tutib berish bilan barobar edi. Abdulla Qahhor bunga jur’at eta oldi. Abdulla Qahhor bu yillarda badiiy ijodda ham o‘zgalarga ibrat bo‘larli faoliyat ko‘rsatdi. 1956- yili «Ming bir jon», «To‘yda aza» hikoyalari bosildi, so‘ng birin-ketin «Dahshat», «Mahalla», «Nurli cho‘qqilar» e’lon qilindi. Bular milliy hikoyachiligidan rivojiga o‘zgacha ruh, yangi to‘lqin olib kirdi. Adibning 1958- yilda tugatgan «Sinchalak» qissasi katta dovruq qozondi. 1962- yili «Tobutdan tovush» satirik komediyasi, 1965-yili «O‘tmishdan ertaklar» avtobiografik asari maydonga keldi. Adib ulug‘ maqsadlarni diliga jo etib katta g‘ayrat bilan ijodiy ishlarini davom ettirayotgan bir pallada og‘ir xastalikka – qorason kasaliga uchradi, so‘ng unga yurak xastaligi qo‘sildi. Abdulla Qahhor 1968- yil 25- mayda Moskvadagi kasalxonada vafot etdi. «Muhabbat» qissasi, tugallanmay qolgan «Zilzila» asari vafotidan keyin e’lon etildi. Hayoti davomida ko‘p jasoratlari bilan el og‘ziga tushgan adib umri poyonida o‘limni ham mardona kutib oldi. Yozuvchining so‘nggi kunlariga shohid bo‘lganlar buni hayrat bilan eslaydilar. Jumladan, rus adibi K. Simonov shunday yozadi: «Qahhor umuman jasoratlari, mard kishi edi. Mening u haqdagi so‘nggi xotiram Qahhor shaxsiyatining mana shu xislati bilan bog‘liqdir. Men uni vafotidan atigi bir kun oldin kasalxonada ko‘rganman. U ajal chang solayotganini bilsa ham o‘lishni istamas va o‘ziggina xos tabiatiga ko‘ra, o‘lim oldida ham o‘zini bardam tutar edi. U karavotda ustma-ust qo‘yilgan yostiqqa suyanib yotarkan, og‘ir-og‘ir nafas olar va qo‘rquvni bilmaydigan nuroni chehrasida xuddi yor-do‘stlarining istiqboliga yugurib chiqolmaganidan biroz xijolat chekkandek bir ifoda mujassam edi.

Qahhor dunyodan ketayotganini bilsa ham, to joni bor ekan, o‘zini ona Yerning asl farzandidek sezar edi. Bu mening Qahhor bilan so‘nggi uchrashuvim edi. Men olamdan ko‘z yumayotgan odamning bardam qo‘l siqishlari-yu, teran nigohlarini ko‘rib hayratda qoldim. Qahhor chin inson edi ». XX asrning ulkan adibi Abdulla Qahhor ana shunday umr kechirdi. 21 “Abdulla Qahhor kamdan kam yozuvchiga nasib bo‘ladigan baxt sohibi – u allaqachonlar xalq qalbining to‘ridan joy olgan. Respublikamizda uning nomini eshitmagan biron qishloq, kitoblari kirib bormagan biror xonodon yo‘q desa bo‘ladi. Uning asarlarini talaba ham, dehqon ham, ishchi – yu olim ham baravar sevib o‘qishadi “ Ozod Sharafutdinov. “Yozuvchi

so‘zga shunchalik xasiski, agar bu mitti durdonalarning har birini qayta hikoya qilingudek bo‘lsa, hikoyaning o‘zidan ko‘p joyni egallagan bo‘lar edi... “ Odil Yoqubov. “Men tajriba uchun ustozning “Bemor”, “O‘g“ri”, “Anor” hikoyalaridan ba’zi so‘zlarni olib tashlab ko‘rdim. Bo‘lmadi. Hikoya bir ustuni olib tashlangan ayvonga o‘xshab lapanglab qoldi.” Said Ahmad. Abdulla Qahhor siz yuqorida tinglagan yozuvchilar aytganidek, so‘z tanlash va uni qo‘llay bilishning noyob uquvini olgan buyuk yozuvchi edi. O‘tilgan mavzu yuzasidan seminar mashg‘ulotini o‘tkazish maqsadida “Bilis so‘rov” metodi asosida tezkor savollar beriladi:

- Abdulla Qahhor qachon va qayerda tug‘ilgan?
- Uning oilaviy ahvoli qanday bo‘lgan?
- Adibning o‘quvchiligi qayerlarda kechgan?
- Adib qayerlarda tahsil olgan?
- Adib ijodini nechanchi yildan boshlagan?
- “Sarob” romani qachon yozilgan?
- Adibning yana qanday asarlarini bilasiz?

O‘quvchilar fikri tezkor javoblar shaklida aniq va faktlar asosida tinglanib, to‘ldiriladi va baholanadi.

“Bemor” hikoyasini everistik metod asosida o‘rganish.

“Bu metod yunoncha “izlayman, topaman” degan ma’noni anglatadigan “heurisko” so‘zidan olingan bo‘lib, u mahsuldor ijodiy fikrlash jarayonini tashkil qilishni nazarda tutadi. Evristik metodidan foydalanganda o‘qituvchi suhbat metodidan foydalanishi mumkin. Faqt bunda qo‘srimcha savollar bilan to‘ldiriladi. Bunday asosdagi suhbat tizimi topshiriqni bajarish, jarayonni kuzatish, savollarga javob berish, ma’lumot olish, xulosa chiqarish va xulosalarni taqqoslash kabi yo‘nalishini beradi. Ta’lim jarayonida qo‘llanilgan bu metod o‘quvchilarning bilim olishida tafakkuri mustaqil mulohaza va muhokama qilishda, xulosalar chiqarishda ¹³ ko‘nikma shakllanadi. Abdulla Qahhor hikoyanavis yozuvchi bo‘lib, o‘zbek hikoyachiliga munosib hissa qo‘shtadir. Uning o‘tmish voqealaridan so‘zlovchi bir necha hikoyalari bo‘lib, shulardan biri “Bemor” hikoyasidir. Hikoya 1936- yilda yozilgan bo‘lib, avtobiografik xarakterga ega. Mazkur hikoya audio shaklida eshitilishi ham mumkin.

Hikoya o‘quvchilar tomonidan tinglanadi.

Mustahkamlash uchun xattaxtaga dastlab tushinilishi qiyin bo‘lgan so‘zlar yoziladi va izohlanadi:

Izvosh - ot o‘qshilgan arava;
Oq podsho – o‘sha davrdagi Rossiyaning podshosi;
Qabza – tutqich, dasta;
Oftobshuvoq – bahorgi ta’sir kuchi kam oftob;
Chilyosin – Qur’onning “Yosin” surasini o‘qish bilan bog‘liq bo‘lgan diniy marosim;
Sim – Farg‘ona shahrining eski nomi;
Gavron – tayoq, xivich va hokozo.

Mavzu tinglanar ekan maqol va aforizmlarga diqqat qaratilishi, daftarga yozib borilishi o‘quvchilarga topshiriq sifatida beriladi.

Keyin esa “osmon yiroq, yer qattiq”, “yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi” iboralariga diqqat qaratiladi. O‘quvchilar jumlalarning ma’nosini sharhlashga urinib ko‘radilar.

O‘quvchilarning quyidagicha javoblaridan namunalar keltiriladi:

1 – Maqol: chorasiz qolgan odamlarga nisbatan qo‘llaniladi. Sotiboldi ham chorasiz, najotsiz inson edi.

2 – Ibora: yo‘g‘on bu – boylar, ingichka- kambag‘allar; og‘ir kunlarda boylar kambag‘allahib, Sotiboldiga o‘xshagan kambag‘allar esa butunlay sinadi.

Fikrlar umumlashtiriladi.

Mustahkamlash qismining keyingi bosqichida “O‘ylab ko‘r” mashqi o‘tkazilib, guruhlarga savol va topshiriqlar beriladi, vaqt belgilanadi:

- Asardagi qaysi detallardan Sotiboldining xotini yosh ekanini bildingiz?
- Abdug‘aniboyning berahm, xasis ekanligini qaysi detallar ko‘rsatadi?
- Sotiboldi xotinini nega kasalxonaga olib bormadi?
- Tabib haqida qanday fikrdasiz?
- Abdug‘aniboy qanday inson, nega Sotiboldi kam haq oladi?
- Tashqarida gadoylar ovozi eshitilishining asarga qanday aloqasi bor?
(o‘quvchilarning javobi tinglangach, jumlalar to‘ldiriladi va javob darajasiga qarab, baholash mezonlari bilan baholanadi.)

Mustahkamlash qismining so‘nggi bosqichi “Diqqat! Muammo!” deb nomlanadi. o‘quvchilarga quyidagi savollarni berish orqali bahs – munozaraga chorlanadi.

- Nega asar “Bemor” deb nomlangan?
- Bemor dardining davosi nimada deb o‘ylaysiz?
- Siz hikoyani qanday nomlar edingiz ?

Gruhlar o‘zaro bahs – munozaraga kirishib, o‘z fikrlarini asoslab berishga urinadilar.

Javoblar natijasiga qarab baholanadi va izohlanadi.

Asar so‘ngida berilgan badiiy asar tili haqida tushuncha bo‘yicha ma’lumot beriladi:

Guruhsalar faoliyati davomida til bilan bog‘liq uchta tushunchani aralashtirib yubormaslik, ularni o‘zaro farqlash lozim.

Bular: 1. Umumxalq tili. 2. Adabiy til. 3. Badiiy til.

Umumxalq tili deganda yurtimizdagi o‘zbek tilida so‘zlashuvchilarining barchasi – ularning yashash hududi, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi, hayotda bajarayotgan mashg‘ulot turi va boshqalaridan qat’i nazar, foydalanadigan til tushuniladi.

Adabiy til deganda umumxalq tilining leksik, grammatik, imlo va talaffuz jihatdan me’yorlashtirilgan shaklini tushunamiz.

Badiiy til esa, bir tomonidan umumxalq tili va adabiy tilga tayanadigan, boshqa jihatdan esa ularni har ikkisidan farqlanib turadigan alohida san’at hodisaside. Badiiy tilning mavjudligi ijodkor, shoir va yozuvchilar faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu ma’noda badiiy til o‘z zamirida milliy adabiyotimizning asrlar osha shakllanib kelgan an’analarni saqlab qolgan.

Har bir qahramon o‘ziga o‘zgacha yondashuvni talab qiladi, har birining yuragi alohida kalit bilan ochiladi. Bu kalit – uning kayfiyati, fe’l – atvori, nutqi, axloqi, dunyoqarashi singari o‘nlab unsurlarning betakror tasviri bilangina ishga tushadi. Shundagina o‘quvchi ko‘z oldida qahramon xuddi tirikdek harakat qiladi, gapiradi, kuladi, o‘ylanadi, iztirob chekadi, shodlanadi va boshqa holatlarga tushadi. Qahramonning har bir harakati o‘quvchiga ham “yuqadi” uni o‘z olamiga “olib kirib ketadi”. Demak, nafaqat Sotiboldining xotini, balki jamiyat ham BEMOR ekan.

“O‘g‘ri” hikoyasini “klaster” usulida o‘rganish.

“Klaster” (“tarmoqlar”) metodi o‘quvchilarni biron bir mavzuni churqar o‘rganishlariga, mustaqil mushohada qilishlariga yordam beradi.

Mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma – ketlik bilan uzbek bog‘lagan holda, chizma shaklida ifodalashga undaydi.

Klaster usuli zamonaviy ta’lim jarayonida keng qo‘llanilmoqda va samarali natija olinmoqda.

“Klaster” so‘zi “G‘uncha, bog‘lam” ma’nosini anglatadiki, bu biror mavzuni o‘rganayotgan o‘quvchilarning erkin fikrlashiga yordam beradi, ularga o‘z fikrini ochiq – oydin ifodalashga ko‘maklashadi.” Klaster tuzish ketma – ketligi quyidagi tartibda bo‘ldi:

- 1) xattaxtaga “kalit so‘z” yoxud “kalit birikma” yoziladi;
- 2) o‘quvchilarga bu mavzuga oid tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar yoki birikmalarni yozish topshirig‘i beriladi;
- 3) mavzuga oid tushunchalar va g‘oyalar o‘rtasida o‘zaro bog‘lanish bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi;
- 4) o‘quvchilar bilgan mavzuga oid variantlarning barchasini yozishlariga imkon beriladi. Klaster tuzishda sinfdagi barcha o‘quvchilarning ishtirok etishiga erishish lozim. Shudagina ko‘zlangan natijaga, ya’ni o‘quvchilarni faollashtirishga, o‘rganilayotgan mavzuga befarq bo‘lmashligiga erishish mumkin.

“O‘g‘ri” hikoyasi bilan taniishtirish, matn ustida ishslash orqali tushuncha hosil qilish;

Mustahkamlash uchun avvalo guruhlarga umumiy savol tashlash bilan ularning fikri so‘raladi, savollar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Hikoya nomi va epigrafiga e’tibor qilaylik, nega aynan shu nom va epigraf tanlangan, boshqacha nomlash ham mumkinmi?
- Nega aynan Qobil bobo? Hikoya qahramonining nomida ramziy ma’no bormi, nima deb o‘ylaysiz?

Guruhrar o‘zlarining fikrlarini bildirib o‘tadilar. So‘ngra guruhlarga muammoli savollar kartochka holida beriladi va guruh a’zolari o‘zaro kelishib javob berishga urinadilar:

“Barkamol avlod”

1.Hikoya qaysi faslda sodir bo‘lgan deb o‘ylaysiz, javobingizni asoslang?

2.“Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin” jumlasining ishlatalish sababini izohlang.

“Porloq kelajak”

1. Qobil boboning holati tasviriga e’tibor qarating, nega u dag‘ - dag‘ titraydi?

2. Ellikboshining taftishiga izoh bering.

“Tafakkur yulduzлari”

1. Nega qonun himoyachilarining o‘zlari jinoyat qilmoqdalar, nega Qobil bobo ularga qarshi chora ko‘rmadi?

2. Egamberdi paxtafurushning sharti qanday bo‘larkan?

Kabi savollar kichik guruh ishtirokchilariga beriladi va ular uchun 5-7 daqiqa ichida savollarga javob guruh bilan kelishilgan holda taqdim etiladi. Shundan so‘ng, “O‘z – o‘zimizni tekshiramiz” mashqi asosida berilgan topshiriq tekshiriladi va xattaxtaga fikr va iboralar yoziladi.

1.Otning o‘limi - itning bayrami.

Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin.

Ho‘kiz olish uchun necha zamon qozonni suvga tashlab qo‘yish kerak.

Oq podsho qo‘l ostidan chiqib ketmagan bo‘lsa, topiladi.

Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi.

Quruq qoshiq og‘iz yirtadi.

Berganga bitta ham ko‘p, olganga o‘nta ham oz.

Yo‘qolmasdan ilgari bormidi?!

Yaxshi ho‘kizmidi yo yomon ho‘kizmidi?

Yaxshi ho‘kiz birov yetaklasa ketaberadimi? O‘zi qaytib kelmasmikin, birov olib ketsa qaytib kelaber, deb aytib qo‘yilmagan ekan – da?

Duoning zo‘ri bilan qulf ochadigan.

Tepa sochi tikka bo‘ldi.

Uni belim deguncha, kishining beli sinadi.

O‘ynashmagil arbob bilan, seni urar har bob bilan.

Bitta ho‘kiz odamning xunimi?

O‘quvchilardan bu iboralar so‘ralib tahlil qilinadi.

(Har bir guruh o‘zlariga berilgan maummoli savollar yuzasidan fikrlarini bildiradi. Ularning fikri eshitilib, to‘ldiriladi.)

“Dahshat” hikoyasini bahs – munozara usulida o‘rganish

Bahs – munozara (debat) usuli mакtab, uзluksiz ta’lim tizimda qo‘llanayotgan ilg‘or texnologiyalardan bo‘lib, o‘quvchilarni mavzuni chuqur tushunishlariga yo‘naltiruvchi, aqlini charxlovchi dars turi hisoblanadi. O‘quvchilar mavzu va undagi biror og‘riqli nuqta, muammo yuzasidan bahsga kirishishlari natijasida asar dardi o‘quvchiga yuqadi, bezovta qiladi va yo‘lantiradi. Buning natijasida ana shu muammolarni hal etishga, aybdor yoki qahramonlik ko‘rsatganni izlashga, asar yuzasidan xulosa chiqarishga intiladi. Bahs – munozara usulining, garchi yo‘lga qo‘yilganiga uzoq yillar bo‘lgan bo‘lishiga qaramasdan, afzalligi shundaki, bu usul orqali barcha o‘quvchi darsda bevosita ishtirok etadi va usul butun sinfni qamrab oladi.

Bahs davomida ularning to‘g‘ri yo‘nalishda ketishlari uchun o‘qituvchi yo‘l boshlovchi bo‘lib turishi, asardan noto‘g‘ri xulosa chiqarmasliklari uchun boshqaruvchilik qilishi lozim.

Bahs orqali o‘quvchilar asarning g‘oyaviy nuqtasini topishi va muallif aytmoqchi bo‘gan fikr yuzasidan xulosa chiqarishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Abdulla Qahhor ijodini o‘rganish bo‘yicha ayrim mavzularni ko‘rib chiqamiz. Bu “Adabiyot muallimi” hikoyasi.

“Adabiyot muallimi” hikoyasini tadqiqot metodi asosida o‘rganish

Adabiyot o‘qitishda, iqtidorli o‘quvchini mustaqil fikrlashga yo‘naltirishda tadqiqot metodi o‘quv jarayonida bir muncha qiyin bo‘lgan nazariy yo‘nalishdagi masalalar ko‘tarilishini nazarda tutadi. Bu metodda bilim olishning nisbatan yuqori bosqichida ta’limning samarali amaliy va izlanish usullarini mustaqil ravishda qo‘llash talab qilinadi.

Bunda o‘quvchilar dalillar to‘plash, nazariy tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish kabi amaliy ishlarni bajaradilar.

Tadqiqot metodining evristik metoddan farqi shunda ko‘rinadiki, “kashfiyat” avvaldan ajratilgan materiallar tahlilidan keyin, faktik materiallar umumlashtirilgandan so‘ng amaliy ish jarayonida sodir bo‘ladi. Bunda tadqiqot topshirig‘i – o‘quv-biluv faoliyatining to‘liq turkumini o‘quvchilar o‘qituvchi

rahbarligida o‘zlari bajaradilar. Ya’ni ma’lumot to‘plashdan tortib uni tahlil qilish va yangi bilimlarni amaliyotda qo‘llashgacha bo‘lgan ishlarning barchasini o‘quvchilar o‘zlari mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

O‘quvchilar tomonidan faktik materiallar to‘plash tadqiqot metodining zaruriy qismlaridandir. Tadqiqot metodini qo‘llashda topshiriqlarning o‘quvchilar tomonidan bajarilishi muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni bajarishda ularning biror bosqichi tushib qolsa, topshiriq o‘z tadqiqiyligini yo‘qotadi. O‘quvchilarning rivojlanganlik darajasi mustaqil ravishda tadqiqot ishlarini olib boradigan darajaga yetgandagina, ya’ni ta’lim-tarbiya jarayoning yuqori bosqichiga o‘tilgandagina tadqiqot metodidan foydalaniladi. Bunda o‘quv materiali evristik metodda qanday tuzilgan bo‘lsa, shunday qayta tuzilishi kerak bo‘ladi. Savollar, ko‘rsatmalar, topshiriqlar tartibi ham shunday bo‘ladi. Tadqiqot metodini qo‘llaganda savol-topshiriqlar bosqichning so‘ngida, o‘quvchilarning ko‘philigi muammoni hal qilib bo‘lgandan keyin qo‘yiladi. Bu kuchli o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan metod bo‘lib, muammoni hal etishda o‘z-o‘zini nazorat qilish va tekshirish usuli sanaladi. Rivojlanishi nisbatan sustroq bo‘lgan o‘quvchilarga ularning o‘zlari darajasidagi topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar har bir o‘quvchining individual imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Tadqiqot metodidan nafaqat yangi asarni o‘rganish, balki uni mustahkamlash va badiiy tahlil bosqichida ham foydalanish mumkin. Faqat o‘qituvchi qo‘llashi mumkin bo‘lgan usullarni to‘g‘ri aniqlashi, mustahkamlash kerak bo‘lgan o‘quv materiali mazmunini to‘g‘ri belgilashi lozim.

“Adabiyot muallimi” hikoyasi bilan tanishamiz:

Darsning mustahkamlash qismini “Boqijon Baqoyev tarbiyalagan o‘quvchilar qanday odam bo‘ladi?” deb nomlaymiz. Uch guruh asosida pedagogik – tadqiqot ishi olib boriladi. Guruhlarga tadqiqot uchun bir necha savollar beriladi va vaqt belgilanadi. Berilgan vaqt davomida guruhlar savollarga atroflicha javob beradilar:

- Sigirning qulog‘iga kana tushishi munosabati bilan Baqoyevning tabiatiga xos qanday xususiyatlarni ilg‘adingiz? Uning cho‘chqa boqish haqidagi fikri turfaligini nimalarda ko‘rish mumkin?

- Baqoyevning Hamidaga qarata: “Kanselyariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo‘yibdi. To‘g‘ri emas. Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi

lotincha yoki lotinchaga yaqin so‘zlar” deganiga asoslanib, uning bilimlilik darajasiga baho bering.

- Hamidaning Chexov asari tahlili bilan savoliga Baqoyevning tomdan tarasha tushganday savol bilan javob berishi nimadan dalolat beradi?

- Siz adabiyot muallimining savol alomati hamma vaqt “mi” dan keyin qo‘yiladi degan fikriga qanday qaraysiz?

- Baqoyevning hech gapdan hech gap yo‘q: “Sartarosh bo‘lmasa, odamlar maymun bo‘lib ketar edi. Maymun juni to‘kilib, odam bo‘lgan. Bu haqda Engelsning fikri bor...” deyishiga munosabatingiz.

- Baqoyevning Hamida qistovidan so‘ng “burjua realizmi” haqidagi poyintar-soyintar gaplaridan nimani tushundingiz?

- Adabiyot muallimi Baqoyevni xotini Mukarram bilan taqqoslang. Er-xotinning Chexov haqidagi fikrlariga asoslanib, bilimlilik darajasini baholang.

O‘quvchilar belgilangan vaqt davomida savollarga alohida to‘xtaladilar va vaqt tugagach, “Boqijon Baqoyev tarbiyalagan o‘quvchilar qanday odam bo‘ladi?” savoli yodga olinadi. O‘quvchilar o‘z maktab hayoti va boshqa bilganlaridan kelib chiqib, salmoqli fikr aytadilar. Yuqoridagi tadqiqot savoli yuzasidan har bir o‘quvchi o‘ziga xos javob topadi. O‘tilgan mavzu bo‘yicha “Savol bizdan-javob sizdan” mashqi asosida og‘zaki savol-javob qilinadi va o‘tilgan mavzu mustahkamlanadi:

1. Boqijon Baqoyev o‘zini qanday muallim deb hisoblaydi?
2. Sigirni koyishi va o‘z fikrini inkor qilishini qanday tushundingiz?
3. Hamidani qanday qiz deb o‘ylaysiz?
4. Lotincha so‘zlar haqida aytgan fikri to‘g‘rimi?
5. Hamidaning domlesi Hakimovga Boqijon Baqoyevning bildirgan fikri to‘g‘rimi?

6. Adabiyot muallimining Chexovni tanimasligiga fikringiz?
7. Boqijon Baqoyevning noqulay ahvolga tushishi va darrov gapni to‘g‘irlashiga munosabatingiz?

8. “Uyqu istagi” hikoyasi bo‘yicha bergen savoliga Hamida javob ololdimi?

O‘quvchilar fikrini jamlab, o‘qituvchi o‘z fikrini bildiradi. Xulosalar bilan o‘rtoqlashadi. O‘quvchilar “Adabiyot muallimi” hikoyasi orqali Baqoyevning qanday o‘qituvchiligi va o‘quvchilar taqdirining fojiasi fosh etiladi, Baqoyev shaxsi

ochildi. Uning o‘z sohasi bo‘yicha hech qanday bilimga ega emasligini bilib olishadi. Uyga vazifa sifatida “Men orzu qilgan o‘qituvchi” mavzusida uy inshosi yozib kelishni topshiriq berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yuqorida keltirilgan ishbop (ishbilarmonlik) o‘yinlarida, tadqiqotchilikka yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar, tavsiya etilgan muammoli topshiriqlarning barchasi faoliyat maqsadiga muvofiq dialogik muloqot asosida ishtirokchilarni rag‘batlantirishga va ularning qiziqishlarini orttirishga, emosional ruhiyatini paydo bo‘lishiga xizmat qiladi.

Dars jarayonidagi maqsadli ta’limiy, didaktik o‘yinlar o‘quv maqsadlarini amalga oshiradigan va ularga moslashtirilgan bo‘ladi. Misol tariqasida, didaktik o‘yinlar tizimidan birinchilardan bo‘lib, maktabgacha ta’lim tizimi jarayonida foydalanishga doir F.Fribil va M.Montisorilar ishlab chiqqan bo‘lsa, boshlang‘ich ta’lim uchun O. Dikroli tadqiqotlar olib borgan. 60-70 yillardan boshlab faqat boshlang‘ich ta’limda emas, umumiy ⁷ halki o‘rta ta’limda ham foydalanila boshladi. 80-yillarda ayniqsa, ishbop ayrim o‘rinlarda (ishbilarmonlik) o‘yinlari kyeng tarqala boshladi hamda ko‘plab o‘qituvchilar dars jarayonida samarali ishlatish yo‘llarini amaliyotga tadbiq etishdi. Ishbop (ishbilarmonlik) o‘yinlarining asosiy xususiyati o‘yin ryejasining o‘quv maqsadiga yo‘nalganligi hamda o‘quvchini yangi ixtiro va kashfiyotlar sari ruhlantirganligi bilan muhimdir. Bunda o‘quv maqsadi oyin vazifalari doirasida amalga oshiriladi.

2. Quyida reja namunasi ilovada beriladi.

3.4- jadval. Mahorat darslarida o‘tilishi rejallashtirilgan mavzular va ajratilgan soatlar (jami 34 soat)

T.r	Mavzular	Mashg‘ulot soati	O‘tkazilish vaqtি	Mas’ul	Izoh
I chorak 9 soat					
1	So‘z san’ati Har bir millatning dunyoda borligini ko‘rsatadigan oyinai hayoti – bu uning milliy tili va adabiyotidir	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

2	Shaxs kamolotida badiiy adabiyotning o‘rni	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
3	Badiiy asar haqida	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
4	Badiylik adabiyotning asosiy xususiyati	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
5	Adabiyot va mafkura	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
6	Badiiy asar mazmuni	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
7	Badiiy asarda shakl va mazmun tushunchasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
8	Badiiy asar syujeti	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
9	Raqamli iqtisodiyotda zamonaviy ilmiy yondashuvlar va innovatsiyalar	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

II chorak 7 soat

1	Badiiy obraz va obrazlilik (o‘zbek romanlarida)	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
2	Badiiy asar tili	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
3	Badiiy tasvir va ifoda vositalari	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

4	Badiiy mahorat (nasr)	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
5	Badiiy mahorat (nazm)	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
6	Lirik tur va uning janrlari haqida	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
7	Til o‘rgatish jarayonini avtomatlashtirish	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

III chorak 11 soat

1	Ritm- she’rning asosi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
2	Vazn- she’rda ritmik hodisa sifatida	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
3	Peyzaj. Peyzaj lirikasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
4	She’riy janrlarda tasvir vositalari	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
5	Ijodkorning so‘z qo‘llash mahorati	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
6	Jadid she’riyati poetikasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
7	Jadid she’riyatida milliy istiqlol g‘oyasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
8	Epik tur va uning janrlari	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

9	Badiiy nutq-xarakter yaratish vositasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
10	Badiiy asar poetikasi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
11	O‘zbek tilining axborot – kompyuter uslubini yaratish mezonlari	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
IV chorak					
28	Abdulla Qodiriy ilk romannavis	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
29	Adabiy portret yaratish mahorati	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
30	Dramatik tur haqida	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
31	Komediya va tragediyaning o‘zaro farqi	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
32	Hozirgi adbiy jarayon	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
33	Ijod namunalarini OAV yoritish va chop etish masalalari	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		
34	Ijodiy jarayonni yoritishda ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati	1	To‘garak mashg‘uloti sifatida		

2.